

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 28, 1977

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Ročník 28, 1977

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Juraj Furdík : Metodológia, slovotvorná motivácia a teória poznania	3
Viktor Krupa : Otázka vývinu a tzv. primitívne jazyky	10
Svätoslav Mathe : Mnohoznačnosť a vágnosť jazykových výrazov	24
Ján Bosák : Východiská segmentácie slovných tvarov	32
Alena Appellová : O niektorých vzťahoch medzi vetnou a textovou syntaxou	39
Ján Doruľa : O vývine jazyka slovenskej národnosti v 15.—18. storočí	46
Ferdinand Buffa : O najnovších zmenach v slovníku slovenských nárečí	53

Diskusie

Jozef Ružička : Hlavné črty slovenského jazykovedného štrukturalizmu	58
Ján Horecký — Ján Bosák : Z novších diskusií o štrukturalizme a jeho koreňoch	63

Rozhľady

Slavo Ondrejovič : Panoráma európskej a americkej fonológie	76

Správy a posudky

Životné jubileum dr. Izidora Kotuliča. Š. Peciar	85
Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1953—1975. L. Dvonč	87
Mistrik, J. : Žánre vecnej literatúry. J. Horecký	90
Kiss, L. , Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. [Slovanské kalky a kalkované významy v maďarčine.] J. Ružička	91
Grochowski, M. : Środek czynności w strukturze zdania. K. Buzássyová	92
Avrorin, V. A. : Problemy izučeniija funkcionalnoj storony jazyka. P. Ondrus	96
Mološnaja, N. T. : Substantivnye slovosočetaniija v slavjanskich jazykach. J. Nižníková	98
Koľšanskij, G. V. : Sootnošeniije subjektivnych i objektivnych faktorov v jazyke. A. Appellová	100
Tipologija grammatičeskich kategorij. V. Krupa	102
Hutterer, C. J. : Die germanischen Sprachen. R. Gedeon	103

СОДЕРЖАНИЕ

Юрай Фурдик : Методология, словообразовательная мотивация и теория познания	3
Виктор Крупа : Проблема развития и так называемые примитивные языки	10
Святослав Матхе : Многозначность и нечеткость языковых выражений	24
Ян Босак : Принципы сегментации словоформ	32
Алена Appellová : О некоторых соотношениях между синтаксисом предложения и синтаксисом текста	39
Ян Доруля : О языке словацкой феодальной народности в 15—18 веках	46
Фердинанд Буффа : О новейших изменениях в лексике словацких диалектов	53

Дискуссия

Йозеф Ружичка : Основные черты словацкого лингвистического структурализма	58
Ян Горецки — Ян Босак : Из новейших дискуссий по структурализму и его источникам	63

Обзор

Славо Ондрейович : Панорама европейской и американской фонологии	76

THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 28, 1977

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing

House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

884 16 Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Subscriptions are obtainable from SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava,

Leningradská 11

*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Институт языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 28, 1977

Издается два раза в год на 104 стр.

VEDA, Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada :

J. Bosák (výkonný redaktor), J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič, Á. Král, V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, E. Sekaninová, V. Schwanzer, J. Štolc

METODOLÓGIA, SLOVOTVORNÁ MOTIVÁCIA
A TEÓRIA POZNANIA

JURAJ FURDÍK

„V krízových obdobiach sa veda nevyhnutne vracia k svojim základom, k metodológii. Býva to užitočné aj pri riešení jednotlivých sporných otázok“ (Miko, 1968, s. 107). V súčasnom stave slovenskej a českej jazykovedy, keď ešte stále platí konštatovanie, že „naše jazykověda prodělává ideověteoretickou krizi“ (Dolejší, 1974, s. 110), sú tieto návraty osobitne dôležité. Úsilie prekonať obdobie teoretického zaostávania a rozkolísanosti je v slovenskej jazykovede posledných rokov pomerne zreteľné. Slovenskí lingvisti sa usilujú ujasniť si základné teoretické otázky marxistickej koncepcie jazyka (Horecký, 1974 a; Král, 1975), pokúšajú sa osvetliť východiskové pojmy moderného jazykovedného výskumu (predmet jazykovedy — Horecký, 1975 b; filozofické kategórie systému, štruktúry a vzťahu — Krupa, 1974; 1975; základné jednotky jazyka — Král, 1973; 1974 b), uvažujú o metódach adekvátnych marxistickej koncepcii jazyka (Krupa, 1973; Horák, 1975) aj o konkrétnych prejavoch tejto koncepcie v metodológii jednotlivých čiastkových jazykovedných disciplín (Sabol, 1972; Miko, 1974; Horecký, 1975 a; Blanár, 1975). Ale práve o tomto poslednom okruhu problémov sa uvažovalo pomerne málo. Šťasti je to pochopiteľné: ťažko možno rozpracovať v čiastkovej vednej disciplíne metodológiu adekvátnu istej filozofickej koncepcii, ak nie je táto koncepcia dostatočne osvetlená vo vednej disciplíne ako celku. To však neznamená, že nie je možný opačný postup: pokúsiť sa vytvoriť koncepciu predmetu bádania a s ňou súvisiacu metodológiu (porov. Horecký, 1974 a, s. 7—8) v čiastkových vedných disciplínach a ich syntézou sa dopracovať k celkovej koncepcii a metodológii integrujúcej vednej disciplíny. Môže sa totiž stať, že kým na „integračnej“ úrovni prebieha intenzívny zápas o koncepciu a metodológiu, za ten čas v čiastkových disciplínach pokračuje bádanie v podstate empirického a pozitivistického charakteru bez hlbšieho teoretického dosahu, resp. na zastaraných, objektívne prekonaných metodologických zásadách (porov. o tom Horálek — Horecký, 1974, s. 36; Ružička, 1974, s. 96—97). A tak pri vypracúvaní marxistickej koncepcie jazyka a s ňou spätých metodologických princípov sa zdá účelným spájať postup od celku k častiam (zo všeobecnojazykovedného východiska k čiastkovým disciplínam) s opačným postupom od častí k celku (impulzy z čiastkových disciplín a ich všeobecnojazykovedná syntéza).

Pravda, aj pri tomto postupe sú nevyhnutné organické a jednoznačné, nie proklamované ani zvonku **umele vnášané** základné filozoficko-metodologické východiská. Bez nich by výskum v čiastkovej disciplíne neprekročil empirické štádium a jeho výsledky by z hľadiska celku neboli použiteľné, prípadne by mohlo dôjsť k predčasnému zovšeobecneniu a neadekvátnej interpolácii čiastkových poznatkov na celok. **Typické prípady** takýchto neadekvátnych teoretických východísk a hypostazovania čiastkových poznatkov uvádzajú napr. posledné sovietske práce venované — veľmi príznačne a iste nie náhodou — metodológii jazykovedného výskumu (Obščeeje jazykoznanije, 1973, s. 288—297; Migirin, 1974).

Neadekvátne postavené teoretické východiská sa skôr či neskôr ukážu ako metodologicky neplodné. Preto za súčasného stavu lingvistického bádania, za súčasnej presily vzájomne si odporujúcich metodologických prístupov je prvoradou požiadavkou bádateľskej práce:

a) Zvoliť si **adekvátne** filozofické (svetonázorové i metodologické) východisko; a nielen spoločenská situácia, ale aj vývoj vedeckého poznania prirodzene ponúka ako východisko teóriu a metódu dialektického a historického materializmu (veľmi **preukazne** to nedávno konštatoval Á. Král, 1974 a, s. 17).

b) Pri vytváraní alebo voľbe konkrétneho lingvistického metodologického prístupu, prípadne pri preberaní metódy z inej čiastkovej disciplíny alebo dokonca z iného vedného odboru mať na zreteli možný rozsah ich uplatnenia; aplikácia ktorejkoľvek konkrétnej lingvistickej metódy sa doteraz ukázala ohraničenou a v istých oblastiach výskumu neprinášala presvedčivé výsledky.

Metodologická odvaha podopretá vedomím adekvátne zvoleného filozofického východiska by teda mala byť vyvážená metodologickou triezvosťou v použití konkrétnej lingvistickej metódy. Doterajšie výsledky bádania založených na tých či oných konkrétnych metódach ukazujú, že jedna z nich si nemôže robiť nároky na funkciu univerzálneho teoreticko-metodologického východiska ani v rámci jazykovedy ako celku, tým menej napr. vo všeobecnej teórii poznania.¹ Z toho vyplýva pre bádanie v čiastkovej jazykovednej disciplíne potreba rozvážiť, či tú alebo onú metódu, použitú v iných čiastkových disciplínach, možno úspešne použiť aj vo **vlastnej** bádateľovej disciplíne. Absolutizácia čiastkových metód a nimi dosiahnutých čiastkových poznatkov môže v konečných dôsledkoch viesť k jednostrannému výkladu samého objektu bádania. Vo väčšej alebo menšej miere to možno zistiť pri **väčšine** jazykovedných smerov už od čias mladogramatickej jazykovedy, ale osobitne od čias Saussurových. Každý z bádateľských prístupov týchto smerov je do istej miery oprávnený, má racionálne jadro a v určitej etape výskumu v tej-ktorej oblasti môže byť priam nevyhnutný. Problematickými sa stávajú tieto prístupy vtedy, keď sa

¹ Upozorňuje sa na to napr. v zborníku *Obščeeje jazykoznanije* (1973, s. 286). Tieto tendencie v jazykovednom štrukturalizme sú známe a neraz boli aj explicitne vyjadrené. Napr. podľa C. Léviho-Straussa práve štruktúrna lingvistika je povolaná obnoviť (renouveler) spoločenskú vedu tak, ako nukleárna fyzika viedla k obnove exaktných vied (cit. podľa Malmberga, 1968, s. 233).

im začína pripisovať univerzálna platnosť, a z ich dovádzania do krajných dôsledkov možno vyvodit' gnozeologické závery protirečiace dialektikomaterialistickej teórii poznania. Aj pre jazykovedu totiž platí Leninova téza: „Ľudské poznanie nie je (respektíve nejde) priamkou, ale krivkou, nekonečne sa približujúcou k radu kruhov, k špirále. Hociktorý úsek, zlomok, kúsok tejto krivky možno premeniť (jednostranne premeniť) na samostatnú celú priamku, ktorá (ak pre stromy nevidíme les) vedie do bahna, k farárčine (kde ju zakotvuje triedny záujem vládnúcich tried“ (Lenin, 1961, s. 387; podč. v orig.). Z toho vyplýva požiadavka dbať na gnozeologické, metodologické a ontologické perspektívy každej konkrétnej výskumnej práce, aj keď sa realizuje v niektorej z čiastkových jazykovedných disciplín.

Tieto perspektívy zreteľne vystupujú aj pri výskumoch v oblasti tvorenia slov. Vytváranie nových pomenovacích jednotiek, resp. odraz javov objektívnej skutočnosti vo význame pomenovacej jednotky prostredníctvom jej slovotvornej formy, to sú problémy, ktoré majú priamy gnozeologický, ba ontologický dosah. W. Doroszewski (1968, s. 7) dokonca charakterizuje náuku o tvorení slov ako „historickú epistemológiu“. No práve tu možno ukázať, ako precenenie tejto gnozeologickej hodnoty slovotvorných javov vedie k jednostrannému, skreslenému, vo svojich dôsledkoch idealistickému pohľadu na vzťah jazyka a skutočnosti aj na spoločenskú funkciu jazyka. Prikladom toho môže byť filozofická koncepcia E. Cassirera, tvorcu „filozofie symbolických foriem“, radikálne odmietajúceho každú teóriu odrazu. Pri svojom chápaní teórie poznania ako teórie mentálnej aktivity, výsledkom ktorej je skutočnosť ako výtvor tejto aktivity, opiera sa Cassirer práve o niektoré charakteristiky slovotvorného procesu. Cassirer (1968, s. 182—183) popiera tvorenie pojmov abstrakcie, lebo „teória abstrakcie rieši otázku pojmovej formy len tým, že sa vedome alebo mlčky odvoláva *na formu jazyka* (podč. v orig.)... Aby sme však prenikli ku konečnému prameňu pojmu, musí sa naše myslenie dostať k hlbšej vrstve, musí hľadať tie faktory syntézy a analýzy, ktoré pôsobia *v samom procese tvorenia slova* (podč. J. F.) a ktoré sú rozhodujúce pre usporadúvanie všetkých našich reprezentácií podľa špecifických jazykových triedení“. Podľa toho teda jazyk je klasifikátorom myšlienkových obsahov. Tak sa Cassirer dostáva k humboldtovskému termínu „vnútorná forma“, používanému „na označovanie špecifického zákona, podľa ktorého každý jazyk, na rozdiel od iných, tvorí svoje pojmy“ (ibid., s. 186). A pojem „vnútornej formy“, ako je známe (porov. Dokulil, 1962, s. 33 n.), vychádza práve z pozorovania slovotvornej stavby slova, resp. jeho motivácie. Slovotvornej motivácii sa tu pripisuje priam rozhodujúca úloha. „V tomto zmysle slová odlišných jazykov nikdy nemôžu byť synonymami... Ak sa *mesiac* v gréčtine nazýva „meračom“, v latinčine „žiarikom“ (*luna, luc-na*), máme tu jeden a ten istý zmyslový názov podradený veľmi odlišným významovým poňatiami a určeniam... Jazyky sa líšia vo svojich perspektívach sveta...“ (Cassirer, op. cit., s. 186—187). Tým sa Cassirer dostáva na jednu platformu s celou širokou škálou

predstaviteľov lingvistického relativizmu, hlásajúcich odlišnosť obrazu sveta podmieneného jazykovou formou (na jednej strane Boas, Sapir, Whorf a americkí etnolingvisti, na druhej strane Weisgerberova škola) a zároveň pokladá jazyk nielen za sprostredkovateľa poznania, ale aj za jeho neprekonateľnú prekážku. Hypostazovaním triediacej a kategorizujúcej funkcie jazyka prichádza napokon ku kantovskému agnostickému záveru o nepoznatelnosti veci o sebe (konštatuje to o ňom i B. Malmberg, 1968, s. 321).

Gnozeologické a sociálne korene Cassirerových názorov sú samozrejme zložitejšie, ale toto neodôvodnené využitie niektorých poznatkov teórie tvorenia slov (netýka sa to iba citovanej pasáže, ale celej kľúčovej kapitoly jeho diela; pozri op. cit., s. 181—195) tvorí ich organickú súčasť. Do akej miery je však oprávnené vyvodzovať z poznatkov o slovotvornej motivácii takéto závery? Existencia slovotvornej motivovanosti je nesporný jazykový fakt. Zrejme sú aj rozdiely v motivovanosti názvov tých istých javov v rozličných jazykoch, dokonca aj v blízko príbuzných; porov. slov. *stolár* — čes. *truhlář*, slov. *másiar* — čes. *řezník*, slov. *polnohospodár* — čes. *zemědělec*, slov. *nerast* — rus. *iskopajemoje*, slov. *pokračovať* — rus. *prodolžat* atď. Motivácia nepochybne odráža istý stupeň poznania označovaného javu: z logického spektra sémantických dištinkívnych príznakov (k tomuto termínu porov. Horecký, 1974) sa ako pomenovacie východisko vyberá ten príznak, ktorý sa na danom stupni poznania pokladá za najvýraznejší. Nejde, pravda, nevyhnutne o príznak **podstatný**; gnozeologická hodnota slovotvornej motivácie je relatívna. Pri neterminologických pomenovaniach, v ktorých nie je pojmový obsah výsledkom vedeckého poznania, motivácia často odráža naivne realistické chápanie pomenovaného javu, niekedy protikladné jeho vedeckému výkladu (Pauliny, 1958). Napr. pomenovanie *velryba* je z tohto hľadiska falošne motivované: označený živočích nie je rybou, ale cicavcom. Je tiež známe, že slovotvorná motivácia je historický jav; môže zaniknúť, zmeniť sa (porov. pomenovanie *požiarnik* za staršie *hasič*), resp. sa aj vytvoriť sekundárne (prípady tzv. ľudovej etymológie; pozri o tom Cienkowski, 1972), nie je teda nemennou prizmou, ktorá by absolútne determinovala ponímanie skutočnosti a gnozeologickú klasifikáciu jej javov.

Slovotvorná motivácia je jav par excellence jazykový. Impulz na ňu vychádza z mimojazykovej skutočnosti, konkrétne zo spoločenskej praxe etnického kolektívu, ktorý je nositeľom daného jazyka. No jej funkciu nemožno povyšovať do fundamentálnych gnozeologických polôh. V dialektickej jednote s nemotivovanosťou lexikálnych jednotiek má špecifickú systemizačnú i komunikatívnu funkciu. Práve dialektický pohľad na antinómiu motivovanosti a nemotivovanosti pomáha riešiť prastarý spor, známy v antickej filozofii ako protiklad *thesei* — *fysei* (Ondruš, 1975) a znovu vyzdvihnutý Saussurom ako protiklad arbitrárnosti a motivovanosti jazykového znaku. Teoretické i štatistické výskumy (Dokulil — Kuchař, 1962; Furdík, 1976) ukazujú, že najfrekvencovanejšie slová, patriace do jadra slovnej zásoby, sú slovotvorne nemotivované. Nie je pri nich potrebné označovať ich význam aj

formálnou štruktúrou, pretože sú bežnou súčasťou individuálnej slovnej zásoby prakticky všetkých hovoriacich. Pri slovách s nižšou frekvenciou vystupuje do popredia úloha ich slovotvornej formy: odkazom na motivujúce slovo sa naznačuje ich lexikálny význam, uľahčuje sa ich porozumenie a tým aj proces komunikácie. Vzťah nemotivovaných a motivovaných lexikálnych jednotiek sa dá chápať ako cyklický proces. Nemotivované lexikálne jednotky sú východiskami, akoby „axiomatickými prvkami“ lexikálneho systému. Od nich sa odvodzujú jednotky slovo- tvorne motivované. Slovotvorná motivácia je v nich — povedané v terminológii, ktorú v slovenskej jazykovede uplatňuje Ā. Král (1974 a, s. 163) — „nosnou informáciou“, ktorá sprostredkuje „hlavnú informáciu“, kým je to potrebné, t. j. kým sa slovo svojou frekvenciou aj sémantickou štruktúrou nezaradí do centrálnej sféry, do jadra slovnej zásoby. Ak sa to uskutoční, potom „nosná informácia“ stráca opodstatnenie, zoslabne, resp. sa celkom stratí, a tým sa inventár „axiomatických prvkov“ rozšíri o novú jednotku, ktorá je potenciálnym východiskom ďalších motivovaných jednotiek. V tomto zmysle možno chápať výrok S. Karcevského (1927, s. 15): „V jazyku ustavične prebieha boj medzi lexikológiou (tendencia k arbitrérnemu, fonologickému znaku) a syntagmatikou (tendencia k motivovanému, morfológickému znaku); ani jedna z nich nikdy úplne nezvítazi, ale závažnosť jednej i druhej sa z obdobia na obdobie mení“. (Citujeme podľa V. Strakovej, 1973, s. 19—20; na rozdiel od nej však nechápeme tento výrok ako podopretie názoru, že „... směr vývoje ke ztrátě motivace je vlastní lexikální soustavě jako celku“.) Ide tu teda o dialektickú späťosť dvoch protikladných, ale vzájomne podmienených javov, ktorých nikdy neprestávajúci boj je jednou z hybných síl vývoja slovnej zásoby.

Slovotvornú motiváciu teda sotva možno pokladať za dominantný gnozeologický princíp jazykového členenia skutočnosti, a teda aj teórii tvorenia slov sotva možno priznať štátút „historickej epistemológie“, ako to tvrdí W. Doroszewski. Tým sa však štúdium motivovanej časti slovnej zásoby nijako „nedegraduje“ ani nestráca na význame; naopak, práve jeho prostredníctvom možno odhaliť závažné, dialekticky podmienené determinanty kognitívnej i komunikatívnej funkcie jazyka.

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Grešova 3

Bibliografia

- BLANÁR, V.: O teórii marxistickej onomastiky. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 168—175.
CASSIRER, E.: Filozofia symbolických foriem. Kapitola IV. Jazyk ako vyjadrenie pojmového myslenia. Tvorenie pojmov a tried v jazyku. In: Antológia z diel filozofov. 9. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Red. I. Hrušovský. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 181—195.
CIENKOWSKI, W.: Teoria etymológii ludowej. Wyd. 1. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972, 148 s.

- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, 264 s.
- DOKULIL, M. — KUCHAŘ, J.: Vztah jazyka a myšlení ve struktuře pojmenování. In: Problémy marxistické jazykovědy. Red. J. Bělič a i. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 235—247.
- DOLEJŠÍ, A.: Za tvůrčí rozvoj marxistické jazykovědy v Československu. In: O marxistickou jazykovědu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 110—115.
- DOROSZEWSKI, W.: O transformacji słowotwórczej wyrazów. In: Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Językoznawstwo. Red. W. Doroszewski a i. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968, s. 5—7.
- FURDÍK, J.: Čo dáva slovtvorba lexikológii. Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 55—62.
- HORÁK E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 113—129.
- HORÁLEK, K. — HORECKÝ, J.: Dnešní situace a úkoly naší jazykovědy. In: O marxistickou jazykovědu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 11—46.
- HORECKÝ, J.: Miesto a úloha jazykovedy. Jazykovedný časopis, 25, 1974 a, s. 3—10.
- HORECKÝ, J.: Obsah a forma terminu. Kultúra slova, 8, 1974 b, s. 321—324.
- HORECKÝ, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Jazykovedný zborník. 4. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 5—41.
- HORECKÝ, J.: Sovietska diskusia o predmete jazykovedy. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 41—50.
- KARCEVSKI, S.: Système du verbe russe. 1. éd. Prague 1927.
- KRÁL, A.: Marxistická teória jazykového znaku (Jazykový znak u V. M. Solnceva). Slovenská reč, 38, 1973, s. 199—209.
- KRÁL, A.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974 a, 188 s.
- KRÁL, A.: Signál — znak — slovo. Jazykovedný časopis, 25, 1974 b, s. 99—116.
- KRÁL, A.: Z problematiky marxistickej definície jazyka. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 5—12.
- KRUPA, V.: O niektorých problémoch skúmania jazyka. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 124—131.
- KRUPA, V.: Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 11—19.
- KRUPA, V.: O dialektickej kategórii vztahu v jazyku. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 13—19.
- LENIN, V. I.: K otázke dialektiky. In: Filozofické zošity. Spisy zv. 38. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961, s. 383—388.
- MALMBERG, B.: Les nouvelles tendances de la linguistique. 2. éd. Paris, Presses Universitaires de France 1968, 344 s.
- MIGIRIN, V. N.: Marksistsko-leninskaja metodologija i lingvistika. Evrističeskije i konstruktivnyje vozmožnosti marksistsko-leninskoj metodologii v jazykoznanii. 1. izd. Kišinev, Izdatel'stvo Štiinca 1974, 152 s.
- MIKO, F.: K menným jednočlenným vetám. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 107—119.
- MIKO, F.: Paradoxy vo vede o preklade a ich marxistické riešenie. In: O marxistickú jazykovědu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 81—86.
- Obščeeje jazykoznanije. Metody lingvističeskich issledovanij. Red. B. A. Serebrennikov. 1. izd. Moskva, Nauka 1973, 318 s.
- ONDRUŠ, Š.: Kapitoly z dejín jazykovedy I. Staroindická a starogrécka jazykoveda. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 73—87.
- PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18—28.
- RUŽICKÁ, J.: Hlavné črty a úlohy slovenskej jazykovedy. In: O marxistickú jazykovědu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 94—102.
- SABOL, J.: On the use of entropy in the investigation of the system and structure of language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29—35.
- STRAKOVÁ, V.: Substantivní derivace (v ruštině a češtině). 1. vyd. Praha, Academia 1973, 132 s.

МЕТОДОЛОГИЯ, СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МОТИВАЦИЯ И ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ

Резюме

В современном словачком языкознании наблюдаются интенсивные стремления, чтобы преодолеть идейно-теоретический кризис. Прежде всего объясняются основные методологические

вопросы марксистской концепции языка в целом и в отдельных лингвистических дисциплинах. Общественная **ситуация** и развитие научного познания предоставляют в качестве адекватного отправного **пункта теории** и метод диалектического и исторического материализма. С другой стороны, не следует переоценивать важность частных лингвистических методов для языкознания вообще и даже для общей теории познания. Такая переоценка часто приводит к идеалистическим выводам. Это можно продемонстрировать напр. на переоценке роли словообразовательной мотивации (т. наз. внутренней формы слова) для языкового членения познаваемой действительности, как это делается в работах философа Э. Кассирера. Словообразовательная мотивация является не классификатором внеязыковой действительности, а „несущей информацией», посредством которой осуществляется „главная информация». Мотивация сама по себе помогает при раскрытии лексического значения слова, пока это необходимо, т. е. пока слово не проникнет в центральную сферу лексики; в этом случае уже мотивация становится избыточной и постепенно исчезает. Следовательно, это историческое явление, которое играет вспомогательную роль для осуществления эффективной коммуникации. Вот почему дериватологию как науку о мотивированных словах не следует считать „исторической эпистемологией», как это пытается доказать В. Дорошевский.

OTÁZKA VÝVINU A TZV. PRIMITÍVNE JAZYKY

VIKTOR KRUPA

Idea vývinu sa v jazykovede udomácnila dávno pred Darwinovým vystúpením. William Jones ju aplikoval na indoeurópske jazyky už r. 1786 a rozhodujúcou mierou prispela k objasneniu vzťahov väčšiny európskych jazykov a mnohých **ázijských** jazykov od Kaukazu až po Bengálsky záliv. Z predpokladu o **pravidelnosti** jazykovej zmeny vyšla historicko-porovnávacia metóda a na veľa desaťročí sa stala jedinou vedeckou metódou v oblasti lingvistiky. No myšlienka vývinu mala v jazykovede aj svoje záporné prejavy. Začali sa vynárať vtedy, keď sa jazyk — pod vplyvom úspechov biológie — začal chápať ako obdoba živého organizmu. Týkalo sa to najmä typológie, ktorá bola v 19. storočí hodnotiacou typológiou. Lingvisti so Schleicherom predpokladali, že jazyky sa rodia, rozvíjajú, upadajú a zanikajú ako živé tvory. **Štruktúrny** ideál sa hľadal v „rozvinutom“ flektívnom type, predstavovanom **klasickými** indoeurópskymi jazykmi — sanskritom, gréčtinou a latinčinou. Teoretická základňa lingvistiky bola úzka a neindoeurópske jazyky dlho zostávali na vzdialenej periférii. Je preto pochopiteľné, že tzv. exotické jazyky zaujímali najnižšie miesta na klasifikačných rebríčkoch a všeobecne sa pokladali za primitívne. O čínštine sa tvrdilo, že nemá morfológiu, alebo presnejšie, že ešte nemá morfológiu (Uhlenbeck, 1960, s. 418), a teda vývinovo stojí nižšie ako flektívne jazyky. Bokom zostávali Wilhelm von Humboldt a H. von Gabelentz, ktorí na základe znalosti indiánskych a austronézskych jazykov hodnotili tzv. primitívne jazyky inak. Ich názory však dlho nenašli priaznivý ohlas. Štúdiu exotických jazykov, t. j. jazykov južnej, východnej a severnej **Ázie**, Austrálie, Oceánie, subsaharskej Afriky a Ameriky sa ešte dlhé desaťročia venovali diletanti. Táto skutočnosť nepriaznivo vplývala nielen na teoretický a metodologický pokrok v samej lingvistike, ale rušivo pôsobila i na výskum vzťahov jazyka a myslenia. Mlčky sa predpokladalo, že výskum „primitívnych“ jazykov pomôže vrhnúť svetlo na otázky vzniku ľudského jazyka. Tento postoj sa prejavuje v ogdenovsko-richardsovskej koncepcii vzťahu jazyka a myslenia (Ogden — Richards, 1923). Táto koncepcia sa utvárala v desiatych, ale najmä začiatkom dvadsiatych rokov tohto storočia a v najúplnejšej podobe je obsiahnutá v zborníku *The Meaning of Meaning* (Ogden — Richards, 1923). Ešte podrobnejšie sa tzv. primitívnymi jazykmi zaoberal antropológ B. Malinowski, ktorý prispel do zborníka vlastnou štúdiou (Malinowski, 1923). Jeho názory najlepšie pochopíme na pozadí „vedy o symbolizme“, ktorú založili Ogden a Richards. Obidvaja filozofi správne tvrdia, že vplyvu jazyka na myslenie sa dlho nevenovala primeraná pozornosť a každá disciplína sa usilovala prenechať túto

nepríjemnú úlohu druhej (Ogden — Richards, 1923, s. 1—2). V skutočnosti tu ide o problém, ktorý je typicky interdisciplinárny a dá sa **vyriešiť** len komplexne, za účasti jazykovedy, psychológie, filozofie, logiky a etnológie. Ogden a Richards sú presvedčení o hlbokom vplyve jazyka na myslenie a prvý argument na podporu svojho stanoviska odvodzujú od primitívnych štádií vývinu spoločnosti: „Podľa primitívnej koncepcie meno naznačuje alebo opisuje vec. Taká je jednoduchá koncepcia divoča“ (Ogden — Richards, 1923, s. 2). Z ďalšieho vyplýva, že Ogden a Richards sa nazdávajú, **akoby tzv.** primitívne jazyky vyjadrovali iba city a postoje, nie však pojmy (Ogden — Richards, 1923, s. 7). To je skreslený pohľad a neskoršie sa k nemu ešte vrátíme.

Úlohou ogdenovsko-richardsovskej „vedy o symbolizme“ malo byť skúmanie vzťahov jazyka a myslenia ľudí a upozorniť na tienisté stránky znaku, ktoré vyplývajú hlavne z nepochopenia jeho pravej podstaty a poslania. V primitívnej spoločnosti, ako vieme, toto nepochopenie sa prejavuje v slovnom tabu a v zaklínadlách. Vo vyspelejších spoločnostiach obdobu týchto dvoch javov nachádzame v eufemizmoch a vo vedomom klamaní.

Pri vysvetľovaní svojej kontextuálnej teórie znakov Ogden a Richards vychádzajú zo znakovej situácie, v ktorej sa ten-ktorý znak používa. Zdôrazňujú, že vonkajší svet má pre človeka rekurentný charakter a práve opätovné **zaznamenávanie** podobných vnemov umožňuje ľudskej myslí rozčleňovať tento vonkajší svet (Ogden — Richards, 1923, s. 55). Rozlišujú vonkajší a psychologický kontext a interpretáciu vnímaného pokladajú iba za zvláštne ohnivko psychologického kontextu (Ogden — Richards, 1923, s. 56). Inak povedané, podceňujú úlohu abstrakcie a interpretáciu redukovujú na úroveň podmienených reflexov.

Pre správne rozriešenie vzťahu jazyka a myslenia je potrebné objasniť štruktúru znaku vo vzťahu k realite. V zásade vnútorná stavba znaku neodzrkadľuje štruktúru toho výseku reality, na ktorý sa tento znak vzťahuje. Pravda, reflexný vzťah sa tu môže uplatniť pri vzniku znaku v podobe motivácie, ale v ďalšom vývine štruktúra znaku plne podlieha zákonitostiam znakového systému, a teda nemá zmyslu hovoriť, či odráža realitu správne alebo nesprávne. Rozličné znaky však zodpovedajú **rozličným** vnemom, a to znamená, že existuje korelácia medzi znakmi a realitou. Len **vďaka** tejto korelácii môže človek poznávať okolitý svet. Z dialektického hľadiska je dôležité zdôrazniť, že jednotlivé znaky nepoukazujú na objekty ako na celky vo všetkej ich zložitosti, ale odrážajú iba niektoré ich stránky. Jazyk nepodáva vyčerpávajúci, nestranný a nehybný odraz skutočnosti; je prostriedkom orientácie **ľudí** vo svete, orientácie, ktorá sa zameriava raz na jeden, raz na druhý aspekt, takže umožňuje posudzovať realitu z rozličných hľadísk. Keby ľudská myseľ vedela „odrážať“ vonkajší svet vo všetkej jeho zložitosti a súvislostiach, teda keby bol tento **odraz** jednorazovo vyčerpávajúci a definitívny, poznanie by sa stalo nehybným a človek by vlastne jazyk nepotreboval, lebo by nemusel postupne objavovať rozličné súvislosti medzi javmi. To znamená, že poznanie je v pohybe nielen preto, že

realita sa neprestajne mení, ale aj preto, že ľudská myseľ (a takisto jazyk) má svoje hranice. Realita je mnohotvárne kontinuum pospájané sieťou rozličných vzťahov, pričom počet i povaha prvkov a vzťahov podlieha neprestajným zmenám. Neohraničenosť procesu poznávania vyplýva teda jednak z reštrikcií vlastných poznávajúcemu subjektu a jednak z nevyčerpatelnosti reality. Človek nemôže postihnúť celú realitu naraz, ale len po výsekoch, útržkoch a v jednotlivých súvislostiach. Odrazom infinitnosti reality ako i finitnosti jazyka a mnohorakosti subjektívnych postojov je schopnosť jazyka tvoriť prakticky neobmedzene nové a nové vety. Pomocou jazyka rozkladáme objektívno na niektoré jeho zložky a v reči zase uskutočňujeme syntézu týchto zložiek. Jazyk (v lexikálnej rovine) diskretizuje to, čo je kontinuálne, a vo vetách vytvára a či pomáha vytvárať analógy výsekov kontinuitnej reality. Tu však ide o kontinuitu syntetickú, ktorá sa nikdy úplne nekryje s prirodzenou kontinuitou okolitého sveta, lebo do nej vstupuje subjektívny moment.

Vyslovene idealistický je postoj Ogdena a Richardsa ku vzťahu gramatiky a reality cez myslenie. Vyslovujú názor, že gramatika (ako štruktúra znakového systému) nie je odrazom štruktúry sveta: podľa nich domnelá štruktúra sveta je odrazom používanej gramatiky (Ogden — Richards, 1923, s. 96—97). V tomto bode sa názory symbolistov stotožňujú s neohumboldtovskými a whorfovskými predstavami. Ogden a Richards si nevedeli rady s tým faktom, že v gramatike akoby nachádzali pokrivený odraz sveta. Podľa nášho názoru o odraze v gramatike možno hovoriť len na samom začiatku v súvislosti s motiváciou. Gramatikalizácia prebieha tak, že pôvodná motivácia stráca svoju základňu, gramatický prostriedok sa odpútava od počiatkovej väzby na realitu a stáva sa iba prostriedkom udržiavania vnútornej konzistentnosti jazyka. Pokiaľ ide o počiatkovú obsahovú motiváciu gramatiky, je pravda, že jednotlivé kategórie odrážajú rané skúsenosti, prevládajúce záujmy, organizáciu spoločenstva a možno i štruktúru centrálnnej nervovej sústavy (Ogden — Richards, 1923, s. 97). Ich poznávacia hodnota sa však stáva irelevantnou v tej chvíli, ako sa gramatikalizujú, t. j. prestávajú sa uvedomovať a automatizujú.

Pre vzťah jazyka k myslieniu a skutočnosti je dôležitý fakt, že jeden a ten istý jav možno opísať viacerými spôsobmi. Tu nestačí hovoriť len o rozličných „deskriptívnych konvenciách“ (Ogden — Richards, 1923, s. 101), aspoň nie vždy. Realita je čo do množstva príznakov a súvislostí nevyčerpatelná a variabilita jazykového výrazu môže odzrkadľovať zmenu zacielenia hovoriaceho, ktorý striedavo zdôrazňuje rozličné aspekty. Súčasne je variabilita jazykového výrazu závislá od variability možných postojov hovoriaceho k výpovedi a k adresátovi; postoj k realite je zahrnutý už vo voľbe aspektu. Ogden a Richards nesprávne tvrdia, že slovný znak vyberá a vyčleňuje významy z ničoho (void) a hmlisté, neurčité pretvára na zreteľne ohraničenú entitu (Ogden — Richards, 1923, s. 133). S tým nemožno celkom súhlasiť. Po prvé, významy nevyberá a nevylučuje slovný znak, ale človek pomocou tohto znaku, a po druhé, nevyberá ich z ničoho, ale z reality, ktorá je tiež štruktúrovaná a v súlade so zameraním a potrebami spoločenstva. Pravda, jazyk

vplyva na myslenie, ale tento vplyv spočiva najmä v tom, že slovo zachováva, fixuje **význam pre** budúcnosť a umožňuje preniesť ho do **nového** kontextu a **súvislostí**.

Vplyv jazyka, presnejšie jazykov, na myslenie nemôžeme pokladať za akúsi konštantnú hodnotu. V skutočnosti býva rozlične silný aj v rámci jedného jazykového spoločenstva a závisí od psychického založenia a rozumovej vyspelosti jednotlivca. Slovná mágia a slovné tabu nasvedčuje, že jazyk značne ovplyvňuje myslenie v primitívnych spoločenstvách i u detí do istého veku. Tento stav sa však s vývinom mení a čoraz výraznejšie sa prejavuje opačný vplyv, vplyv myslenia na jazyk. Myslenie, ktoré sa rozvíja u človeka na báze jazyka, pomáha napokon **človeku** prekonávať limitácie zdedených (prirodzene, nie geneticky) jazykových foriem i obsahov. Názorne to dokazuje vznik formálnych jazykov v matematike a logike, ktoré **sa úplne** povzniesli nad závislosť od špecifickosti jednotlivých prirodzených jazykov.

Je zarážajúce, že dodnes niet dostatok spoľahlivých prác o vzťahu jazyka a myslenia v tzv. primitívnych spoločenstvách. Niektorí autori (najmä nelingvisti) uvádzajú príklady z exotických jazykov, najčastejšie indiánskych, afrických alebo juhovýchodoázijských, ktoré pokladajú za dôkaz primitívnosti myslenia. M. Morávek vo svojej knihe *Lidská řečelkom* vážne tvrdí, že severoamerickí Arapahovia sa potme prakticky nemôžu dorozumievať, lebo majú natoľko obmedzenú slovnú zásobu (Morávek, 1969, s. 47). Podľa neho i Halkomelemi v Britskej Kolumbii asi tretinu slov a viet vyjadrujú gestami alebo príslušnou špecifickou intonáciou (ibid.). Najčastejšie sa „primitívnym“ jazykom vyčíta konkrétnosť myslenia a nedostatok zovšeobecňujúcich pojmov. V Morávkovej knihe sa napríklad dočítame, že Maoriovia nie sú schopní označiť nijakého svojho bližšieho príbuzného (Morávek, 1969, s. 49). Takéto tvrdenia sú zjavne poznačené názorom, že vplyv jazyka na myslenie sa rovná vplyvu slov na myslenie. Je pravda, že maorijské slovo *matua* sa môže vzťahovať na otca i na strýka. Lenže v prípade potreby ich možno diferencovať tak, že k slovu *matua* pridáme prívlastok *kēkē*, a celý výraz nadobúda význam „strýko“. Podobne možno špecifikovať aj ostatné príbuzenské názvy. C. Lévi-Strauss upozorňuje, že i opačná situácia, t. j. taká, keď nad druhovými menami prevládajú výrazy veľmi všeobecné, sa takisto využívala na podopretie vývodov o intelektuálnej chudobe divochov (Lévi-Strauss, 1971, s. 13). K podobným pseudoargumentom pridávajú Ogden a Richards ďalší. Tvrdia totiž, že referenčný vzťah znaku je v primitívnom jazyku málo významný; prevláda tu vraj vyjadrovanie emócií a postojov (Ogden — Richards, 1923, s. 233). Aj tu narážame na stotožňovanie jazyka so sumou znakov, so slovníkom. V skutočnosti sa vyjadrujú emócie a postoje, t. j. modalita, zväčša až na rovine vety. No ak majú Ogden a Richards na mysli subjektívny faktor, ten je prítomný v každom slove, či už ide o austrálsky jazyk aranda, papuánsky asmat alebo o ruštinu či angličtinu. Súvisí to s povahou odrazu, ktorý je jednotou objektívneho a subjektívneho momentu.

Ogdenovsko-richardsovskú argumentáciu o primitívnych jazykoch rozšíril B.

Malinowski na základe svojho terénneho výskumu v Melanézii. Vo svojej štúdií vychádza z ťažkostí pri prekladaní domorodých textov do angličtiny a pri zostavovaní **gramatiky** a slovníka. Pravda, tieto ťažkosti vyplývali v prvom rade z množstva pojmov, ktoré sú neznáme v angličtine a týkajú sa spoločenského zriadenia, náboženských predstáv, zvykov, obradov a mágie.

S takýmito ťažkosťami sa stretávajú vo väčšej-menšej miere prekladatelia zo všetkých jazykov a ich príčinu treba hľadať v rozdieloch **kultúrnych** a ekologických. No Malinowski išiel ďalej a tvrdil: „V primitívnom jazyku celej gramatickej štruktúre chýba presnosť a určitosť nášho vlastného jazyka, hoci v istých konkrétnych prípadoch je táto štruktúra mimoriadne výrečná“ (Malinowski, 1923, s. 300). Toto Malinowski pokladal za dôkaz primitívnosti, lebo gramatické kategórie jemu známych európskych jazykov povýšil na štandard, ktorý melanézske jazyky ešte nedosiahli. Citát zahrnuje dva výroky. V prvom sa tvrdí, že gramatickej štruktúre primitívnych jazykov chýba presnosť a určitosť. Takto interpretoval Malinowski fakt, že niektoré gramatické kategórie, obligatórne pre angličtinu, zostávajú v „primitívnych“ jazykoch nevyjadrené na gramatickej rovine. V druhom výroku zase konštatuje, že v iných ohľadoch je gramatická štruktúra týchto jazykov „mimoriadne výrečná“, hoci my by sme povedali, že v týchto jazykoch sa obligatórne vyjadrujú kategórie, ktoré v angličtine nie sú gramatikalizované. Malinowski bol do takej miery zajatcom gramatického europocentrizmu, že každú odchýlku od „štandardu“ pokladal za prejav nižšieho vývinového stupňa. Za atribút primitívneho jazyka pokladal i slabú rozvinutosť verbálneho systému. **Tu zovšeobecňoval** na základe jediného jazyka, jazyka Trobriandských ostrovov. **Keby sa bol** poobzeral hoci len po susednej Novej Guinei, bol by tam našiel desiatky „primitívnych“ jazykov s neobvyčajne komplikovaným slovesným systémom. A keby bol porovnal angličtinu s klasickou gréčtinou či latinčinou, musel by zase uznať, že angličtina je primitívna. Filozoficky vychádzal z toho, že človek si najprv všíma objekty, substancie a až potom môže postrehnúť ich vzájomné pôsobenie, ale podcenil schopnosti „primitívneho“ človeka, ktorý dávno vyrástol z tohto štádia. Dôkaz primitívnosti videl Malinowski aj v rozlišujúcej úlohe slovosledu a kontextu. Uniklo mu, že pevný slovosled patrí medzi najdôležitejšie gramatické prostriedky aj v angličtine, francúzštine, čínštine, japončine atď., teda v jazykoch, ktoré nijako nemožno označiť za primitívne. Takisto nemožno argumentovať neurčitostou významu slova mimo kontextu. Každému prekladateľovi je známe, že slovo nemožno preložiť do druhého jazyka bez prihliadnutia k jeho okoliu. Doslovný preklad je nemožný, podstatná je len ekvivalencia výpovedí.

Za príznak primitívnosti nemôžeme pokladať ani fakt, že bez znalosti spoločenského a kultúrneho pozadia, len na základe znalosti jazyka by cudzinec nepochopil ani najjednoduchší rozhovor Trobriandčanov (Malinowski, 1923, s. 300—301). Prekážkou komunikácie tu nie je nejaká skrytá vlastnosť trobriandského jazyka, ale

neznáme reálie. Podobne by laik nerozumel rozhovoru dvoch astronómov o kvazarocho, aj keby sa rozprávali jeho materinským jazykom.

Malinowski objavuje aj ďalšie znaky „primitívnych“ jazykov, ktoré **vraj lingvisti** skoro úplne zanedbávali. Píše doslova: „Vo vysoko rozvinutých indoeurópskych jazykoch sa dajú zreteľne rozlíšiť gramatické a lexikálne funkcie slov. Význam slovného koreňa sa dá izolovať od modifikácie významu spôsobovanej ohýbaním alebo inými gramatickými prostriedkami determinácie... Ale v domorodých jazykoch... sa funkcie gramatického a koreňového významu často splietajú... (Malinowski, 1923, s. 302—303). Je pravda, že popri jazykoch, kde sa gramatické významy vyjadrujú ináč ako lexikálne významy, existujú i jazyky, kde sa tento rozdiel stiera, ale to nijako nesúvisí s vyvinutosťou či primitívnosťou. Vezmime si ako príklad anglický výraz **concerning**, slovenský *ohľadne*, ruský *относительно*. Pôvodný lexikálny význam tu ustupuje do úzadia a všetky tri slová fungujú ako predložky. Malinowski vychádza zo správneho predpokladu, že gramatické ukazovatele sa vyvinuli z lexikálnych jednotiek. No absolutizuje tento predpoklad a **prichádza** k nesprávnemu záveru, že jazyky, v ktorých sa gramatické vzťahy vyjadrujú lexikálnymi prostriedkami, sú menej vyvinuté ako jazyky so špecifickou sústavou gramatických ukazovateľov. Tento záver je pomýlený, lebo Malinowski zabúda na cyklickosť vo vývine gramatických prostriedkov. Napríklad pragermánsky jazyk bol syntetický a flektívny; vyvinula sa však z neho angličtina, v ktorej prevládajú analytické spôsoby vyjadrovania gramatických významov. V japončine zase možno pozorovať vzrast miery flexie na úkor dovtedajšej aglutinácie (napr. *saku* „kvitnúť“ + *-te* prechodníkový sufix = *saitte*; *jobu* „volať“ + *-te* = *jonde*). To všetko je súčasť **jedného** a toho istého procesu. Plnovýznamové, samostatné lexémy sa následkom čoraz častejšieho používania v istých pozíciách osúchajú, redukujú obsahovo i foneticky, strácajú samostatnosť a menia sa na afixy, ktoré pod vplyvom ďalších fonetických a gramatických zmien môžu celkom zmiznúť. Objavujú sa nové prostriedky vyjadrovania gramatických významov, ktoré nevyhnutne prechádzajú tým istým cyklom, takže opäť vzniká potreba obnovy. To znamená, že z hľadiska konkrétnej morfémy má zmena charakter nezvratný, kým na rovine celého jazykového systému (gramatického) má zvrtný charakter. To súvisí s ohraničenosťou repertoáru gramatických spôsobov a s neohraničenosťou súboru morfém.

Celkom nepochopiteľne zafahuje Malinowski do svojej argumentácie aj frazeológiu. Veľkú dôležitosť pripisuje napr. tomu, že *veslovať* znamená v jazyku Trobriandských ostrovov „cestovať do dediny za morom“ a *na mieste* znamená „v blízkosti dediny“. V skutočnosti ide o známy jav, že frazeologické výrazy v rozličných jazykoch nie sú si ekvivalentné (preložiteľné) na rovine svojich zložiek, ale len ako celky. Malinowski usudzuje, že „... jazyk je svojou podstatou zakorenený v realite kultúry, kmeňového života a obyčajov ľudu...“ (Malinowski, 1923, s. 305). To je **pravda**, či skôr polovica pravdy, lebo pozbavuje objekt výskumu — jazyk —

dialektického napätia a odopiera mu vlastne možnosť vývinu. Druhá polovica pravdy je taká, že napriek zakorenenosti v kultúre jazyk je schopný meniť sa a aj sa mení, **predovšetkým** vo sfére lexikálnej, hoci ani gramatika nie je voči zmenám imúnna. Spôsobov spájania morférov a vyjadrovania gramatických významov je veľmi obmedzený počet, a pretože jazyky sa neprestajne menia, nevyhnutne tu prichádza k opakovaniu. Cyklickosť tu dokazuje, že ani jeden z repertoáru známych spôsobov sa nedá označiť ako najlepší či definitívny. Pravda, prechod k novému spôsobu alebo stavu je v každom jazyku výslednicou riešenia istého napätia, ktoré mohlo vzniknúť na inej rovine ako na gramatickej — a za daných podmienok; v tomto zmysle nový stav vyhovuje lepšie ako predchádzajúci. V inom jazyku alebo aj v tom istom jazyku za zmenených podmienok sa realizuje ako vhodnejší zase iný spôsob, ktorý **opäť po čase** ustupuje novému.

Za atribút primitívnosti sa nedá pokladať ani podmienenosť významu konkrétneho slova kontextom a situáciou (Malinowski, 1923, s. 306). Tu pripisuje Malinowski tzv. primitívnym jazykom neoprávnene vlastnosť, ktorá je typická pre každý jazyk. Veď aj význam anglických slov *set*, *put*, *take*, *head*, *ear* je ťažko určiteľný mimo kontextu a **situácie**. Každé neterminologické slovo je v podstate mnohoznačné v tom zmysle, že množina javov, o ktorých referuje, je otvorená. Jednoznačná je iba istá veta v istej situácii.

Azda najväčšieho omylu sa dopúšťa Malinowski, keď tvrdí, že tzv. divošský jazyk predstavuje „obyčajnú voľnú sumu výpovedí“ (Malinowski, 1923, s. 307—308). Ako sumu výpovedí možno azda charakterizovať len zvieracie komunikačné systémy a ľudský jazyk pred jeho vznikom. Naproti tomu v každom súčasnom jazyku (nevynímajúc vymreté jazyky) neobmedzená suma výpovedí sa tvorí z obmedzeného počtu prvkov pomocou veľkého počtu pravidiel, hoci konkrétny akt generovania reči je oveľa zložitejší. Tu je však podstatné to, že zložitejšie jednotky sa v jazyku **tvoria** z jednoduchších a jednotlivé výpovede sú si v rozličnej miere podobné súčasne foneticky i obsahovo. Tu sa ukazuje, že Malinowski nechápal jazyk ako systém a nevidel ho v celej štruktúrnej zložitosti.

Malinowski značne zužuje rozsah i obsah pojmu myslenie, keď tvrdí, že „vo **svojom primitívnom použití** jazyk funguje ako ohnisko v koordinovanej ľudskej činnosti, ako súčasť správania. Je to spôsob činnosti, a nie nástroj myslenia“ (Malinowski, 1923, s. 312). V skutočnosti jazyk je neodlučiteľný od myslenia (Kolšanskij, 1975, s. 16, 19). A môžeme doložiť, že takisto je neodlučiteľná od myslenia koordinovaná ľudská činnosť. Malinowski chcel pravdepodobne povedať, že u primitívnych kmeňov jazyk neslúži ako nástroj filozofovania. Ale ani to nie je celkom pravda, lebo i v mytológii najzaostalejších kmeňov (austrálskych, negridských) sa uplatňuje úsilie pochopiť okolitý svet, obnažiť skryté súvislosti, a to nie je možné bez prvkov kontemplácie. Na druhej strane je neodškriepiteľné, že ľudská reč vznikla za podmienok kolektívnej činnosti. Zrejme tu treba hľadať zdroje slovnej mágie. Objekt sa tak často vyskytuje spolu so slovom, že sa obidvoje začína pokladať

za vnútorne späté a výskyt jedného sa pokladá za dostatočnú záruku výskytu druhého.

Positívne treba hodnotiť Malinowského pokus pristupovať k výskumu jazyka komplexne, v spätosti s kultúrou. Túto spätosť hľadal aj v gramatike, ktorú chápal ako súhrn gramatických kategórií. Usiloval sa rozriešiť otázku ich genézy (Malinowski, 1923, s. 326—331) a odmietol názor, podľa ktorého sú gramatické kategórie odvodené od zákonov myslenia. Neprijateľné sa mu vidí aj tvrdenie, že gramatika je úplne autonómna, povznesená nad poriadok, systém i zdravý rozum. Konštatuje, že jazyk vo svojej gramatike odráža reálne kategórie, ktoré sú odvodené od praktických postojov prírodného človeka k okolitému svetu: „Gramatické kategórie... sú odrazom improvizovaného, nesystematického, praktického svetonázoru, ktorý sa utvoril pod vplyvom zápasu človeka o existenciu v najširšom zmysle slova“ (Malinowski, 1923, s. 327—328). Z tohto vcelku prijateľného predpokladu Malinowski zase vyvodzuje nesprávny záver, keď sa zamýšľa nad ďalším vývinom jazyka: „... čím rozvinutejší je jazyk a čím dlhšia je jeho evolučná história, tým viac **štruktúrnych** vrstiev bude obsahovať. Zanechajú v ňom svoj odtlačok viaceré štádiá kultúry — divošské, barbarské, polocivilizované a civilizované“ (Malinowski, 1923, s. 328). Tu sa Malinowski veľmi približuje názorom N. J. Marra, ktorý hlásal teóriu o štadiálnom vývine jazykov. Malinowski zjednodušuje vzťah kultúry a jazyka, nesprávne chápe úlohu motivácie a zjednodušuje i jazyk; nevidí v ňom systém, ktorý musí spĺňať popri požiadavke adekvátnosti aj požiadavku vnútornej konzistentnosti. Chápe síce jazyk ako odraz, ale jednostranne v ňom vyzdvihuje len jeho akomodačnú schopnosť. Neuvedomuje si, že jazyk ako relatívne uzavretý systém má aj asimilatívnu schopnosť. To znamená, že je nielen adekvátny realite, ale i konzistentný, t. j. vnútorne ucelený. Konzistentnosť zabezpečuje gramatická štruktúra, ktorá je relatívne uzavretá, na rozdiel od slovníka, ktorý je otvorenejší. Teda jazykové prvky, ktoré sa dostávajú do sféry gramatiky, vymaňujú sa spod priameho vplyvu akomodačných síl a začínajú slúžiť len udržiavaniu vnútornej konzistentnosti jazyka. Naša interpretácia pripúšťa odrazovosť v obsahu gramatickej kategórie len v čase jej vzniku. Motivácia umožňuje relatívne uzavretému systému obohacovať sa o nové prvky. No motivácia môže viesť k novému iba vtedy, keď sa po čase prestane pociťovať ako svieža.

Základnú podobnosť rozličných jazykov v gramatickom ohľade odvodzuje Malinowski od totožnej funkcie jazykov v primitívnych spoločnostiach: „Ak je naša teória správna, základné obrysy gramatiky sú poplatné hlavne najprimitívnejšiemu používaniu jazyka... Lebo ľudská podstata je totožná a primitívne používanie jazyka je to isté. Jazyk málo podlieha vplyvu myslenia, ale naopak, myslenie si nevyhnutne požíčiava od činnosti nástroj — t. j. jazyk — a dostáva sa pod jeho značný vplyv. Záverom môžeme tvrdiť, že základné gramatické kategórie, spoločné všetkým ľudským jazykom, možno pochopiť len vo vzťahu k pragmatickému svetonázoru primitívneho človeka a cez jazyk barbarské primitívne kategórie istotne

ovplyvnili v značnej miere neskoršie filozofie ľudstva“ (Malinowski, 1923, s. 328). Tu Malinowski veľmi správne vysvetľuje vznik gramatických kategórií, ale zabúda na dočasnosť **pôsobenia** počiatočnej motivácie. Keby sa motivácia a s ňou odrazová adekvátnosť nestala irelevantnou, nevedeli by sme odôvodniť, prečo gramatické kategórie zostávajú v jazyku aj potom, keď sa dostali do protirečenia s myslením a logikou. A preto, keď Malinowski tvrdí, že jazyk je málo ovplyvnený myslením, platí to len pre jeho gramatickú zložku, nie však pre slovník. Pokiaľ ide o opačný vplyv, teda o vplyv jazyka na myslenie, tu treba postupovať diferencovane. Tento vplyv je silnejší v menej vyvinutých spoločnostiach. S rozvojom myslenia postupne slabne, a keď si človek uvedomí existenciu tohto vplyvu a začne skúmať jazyk, naučí sa ho i prekonávať.

Vo vzťahu „divoča“ k jeho prostrediu Malinowski zjavne zveličoval pragmatické postoje na úkor intelektuálnej reflexie. Tvrdil, že divoch klasifikuje javy a pomenúva **ich** len podľa, pokiaľ majú preňho existenčný význam (Malinowski, 1923, s. 329). C. Lévi-Strauss zhromaždil dostatok dôkazov, ktoré vyvracajú toto tvrdenie. Napríklad **botanický** slovník filipínskych Subanonov presahuje tisíc hesiel a u Hanunónov **narátali** do dvetisíc takýchto výrazov. Severoamerickí Tewovia majú pre morfológický popis rastlinných listov k dispozícii štyridsať výrazov a časti kukurice opisujú pätnástimi rozličnými výrazmi. Lévi-Strauss dodáva, že takto systematicky rozvinuté poznanie nemôže byť podmienené len praktickou užitočnosťou (Lévi-Strauss, 1971, s. 23).

Kritika Malinowského argumentácie ukazuje, že ani jeden ním uvádzaný príznak nemožno pokladať za prejav jazykovej primitívnosti. Otázkou primitívnych jazykov sa zaoberal V. Skalička vo svojej knihe *Vývoj jazyka* (Skalička, 1960, s. 6—11). Po kritickej analýze dvoch desiatok údajných atribútov primitívnosti prišiel k záveru, že jazykov, ktoré by sme mohli označiť za primitívne, niet. Podľa jeho názoru vývinové rozdiely medzi rozličnými jazykmi nemajú povahu kvalitatívnu, ale kvantitatívnu.

Diskusiu o vývine v jazyku však nemožno pokladať za uzavretú. Tu treba zdôrazniť, že vývin nechápeme jednoducho ako prechod z jedného stavu do druhého, ale aj ako prechod nižších foriem k vyšším. Nový pohľad na otázku vývinu v lingvistike môže priniesť porovnanie ľudského jazyka so zvieracími komunikačnými sústavami. T. A. Sebeok (1965, s. 1006—1014) uvádza, že jestvujú dva spôsoby kódovania informácie, analógový a digitálny. Pri analógovom spôsobe napríklad intenzívnejšiemu pocitu zodpovedá silnejší zvierací škrek a naopak. Digitálny spôsob kódovania je historicky neskorší a objavil sa vtedy, keď vznikla potreba spracovávať a zakódovávať väčšie kvantá informácií. Vo zvieracom svete prevláda analógové kódovanie, kým ľudia komunikujú hlavne na základe digitálnych mechanizmov. Pravda, analógový spôsob kódovania nevymizol ani z ľudskej komunikácie. Keď dvojročný chlapec povie so silným prízvukom na prvom slove *Vééééla som zjedol*, kóduje vlastne analogicky. Ak povie iba *Veľmi veľa som zjedol*, používa **digitálny kód**. Analógové kódovanie pripomína aj zdvojovanie a opakovanie, hoci tu

by bolo presnejšie hovoriť o ikonickej designácii. Ikonický znak, na rozdiel od konvenčného, je akýmsi, hoci zjednodušeným obrazom označovaného predmetu, a preto je elementárnejší ako konvenčný znak, z podoby ktorého sa vôbec nedá usudzovať na predmet, ktorý označuje. V slovenčine má opakovanie emocionálno-emfatické poslanie, ale poznáme i jazyky, kde plní gramatické funkcie, či už derivačné alebo flektívne. Napríklad v japončine reduplikácia označuje množnosť (porovnaj *jama* „hora“ — *jamajama* „hory“; *hito* „človek“ — *hitohito* „ľudia“). Oveľa rozvinutejšia je reduplikácia v austronézskych jazykoch. Popri úplnej reduplikácii sa tu vyskytuje čiastočná a tzv. echové slová. V indonézštine reduplikácia poukazuje na trvajúci alebo opakovaný dej (*tunda* „odložiť“ — *menunda-nunda* „jednotaj odkladať, preťahovať“), recipročný dej (*kasih* „ľúbiť“ — *berkasih-kasih* „ľubiť jeden druhého“) a na množnosť (*orang* „človek“ — *orang-orang* „ľudia“). Echové slová predstavujú obmenu reduplikácie s hláskovou zmenou v druhej časti výrazu a s významom rozmanitosti druhej (*lauk* „prívarok k ryži“ — *lauk-lauk* „rozličné prívarky“; *sajur* „zelenina“ — *sajur-majur* „rozličné druhy zeleniny“). Reduplikácia je veľmi rozšírená dokonca aj v indických a drávidských jazykoch, približne v tých istých funkciách ako v austronézskych jazykoch. Všetky tieto funkcie majú spoločného menovateľa a je ním zvýšená intenzita, ktorá sa ikonicky označuje opakovaním. Reduplikácia sa nevyskytuje len v exotických jazykoch. V gramatických funkciách ju máme dosvedčenú i z gréčtiny (*paideuō* „vychovávam“ — *pepaideuka* vychoval som) a z latinčiny (*curro* „bežím“ — *cucurri* „bežal som“), nehovoriac o echových slovách, ktoré sú dosť bežné v živých európskych jazykoch (napr. slovenské *trma-vrma*, *hara-vara*, anglické *hoity-toity*). Vo všetkých prípadoch tu ide o jazyky, ktoré nijako nemožno označiť za primitívne. Na druhej strane je zjavné, že reduplikácia je vývinovo skorší gramatický spôsob ako afixácia. Jej výskyt však nerobí ten či onen jazyk primitívnym, lebo ani v jednom prípade nejde o reduplikáciu prapôvodnú, ale len o jedno štádium v cyklickom vývine formy.

Zo sémantického i formálneho hľadiska predstavujú veľmi starú jazykovú vrstvu citoslovčia. Zvieracím signálom sa podobajú v tom, že **signalizujú** emócie v bezprostrednej situácii a mnohé sa blížia svojou fonetickou formou ikonickým signálom. Takisto nemôže byť náhodné, že reduplikácia sa pri citoslovciach vyskytuje častejšie ako pri iných slovných druhoch. Citoslovčia sa vyskytujú vo všetkých jazykoch sveta (**pravda, nie** v intelektualizovanom štýle). Z toho plynie záver, že prítomnosť vývinovo starších mechanizmov ešte nerobí jazyk primitívnym, podobne ako prítomnosť niekoľkých aglutinatívnych postupov nerobí z ruštiny aglutinatívny jazyk.

Záporné stanovisko k existencii primitívnych jazykov nás, prirodzene, neoprávňuje ignorovať otázku vývinu v jazyku. Tento vývin má v porovnaní s biológiou svoje **špecifiká**. Neplatí tu zákon prirodzeného výberu a jazyky sa šíria alebo vymierajú nie pre svoje inherentné prednosti alebo nedostatky, ale vďaka mocenskej, prípadne

kultúrnej nadradenosti alebo slabosti nositeľov toho-ktorého jazyka. J. H. Greenberg sa nazdáva, že o vývine možno hovoriť len v súvislosti s komunikáciou, nie však s jazykom (Greenberg, 1959, s. 61—75). L. F. Brosnahan navrhuje, aby sa meradlo vyvinutosti jazyka hľadalo v jeho prostredí, lebo aj v biológii platí, že prostredie druhu je o to zložitejšie, o čo je druh vyvinutejší. Prostredím jazyka je kultúra jeho nositeľov. Je zjavné, že arandský jazyk v strednej Austrálii je rovnako efektívny vo svojom paleolitickom prostredí ako ruština a angličtina v podmienkach modernej civilizácie dvadsiateho storočia. No prostredie, v ktorom sa používa ruština alebo angličtina, je omnoho zložitejšie a náročnejšie na jazyk ako prostredie, v ktorom funguje arandčina. Z toho jednoznačne vyplýva, že tie zložky jazyka, ktoré majú adekvatnú platnosť a bezprostredne odrážajú realitu, t. j. slovník a pravdepodobne i neelementárna syntax, sú v ruštine a v angličtine rozpracovanejšie, rozvinutejšie ako v arandčine. Pravda, niet takých vnútorných prekážok, ktoré by nedovolili arandčine rozvinúť sa natoľko, aby mohla fungovať v prostredí modernej civilizácie; ale práve kvantum potrebných zmien a čas, za ktorý by sa tieto zmeny stihli uskutočniť, vyjadruje vývinový rozdiel medzi týmito jazykmi. Tu však treba dať za pravdu V. Skaličkovi, že tento vývinový schodok je kvantitatívny.

Analógia medzi jazykmi a živými organizmami je v otázke vývinu veľmi nedokonalá, hoci siaha po nej L. F. Brosnahan i D. H. Hymes (Brosnahan, 1960, s. 225—236; Hymes, 1961, s. 55—83). Veď pri zmene prostredia na rozdiel od živého organizmu spôsob reakcie a adaptácie nezávisí od samotného jazyka, ale predovšetkým od jeho používateľov. Okrem toho v živých organizmoch adaptačné zmeny trvajú veľmi dlho: v jazyku sa zmeny prostredia odrážajú neporovnateľne rýchlejšie. Z vývinového hľadiska je zaujímavé skúmať náhle a masívne zmeny v historicko-kultúrnom prostredí jazyka. V takom prípade spravidla nestačia vnútorné zdroje a je výhodnejšie siahť po druhom jazyku, ktorý je dostatočne vyspelý a adekvátny novým podmienkam. Najradikálnejším vývinovým variantom je prechod na iný jazyk. Veľmi rýchlo prešli na ruštinu obyvatelia južnej Kamčatky; Sýrčania a Egypťania po arabskom vpáde prevzali arabčinu. Zmena môže byť aj menej úplná. Napríklad v Indii sa v istom rozsahu ujala angličtina, ktorá sa tu uplatňuje vo viacerých funkciách. Popri nej sa rozvíjajú domáce jazyky, ktoré raz istotne vytlačia angličtinu zo všetkých sfér. Podobne to bolo s francúzštinou v Alžírsku. Tretím základným variantom reakcie na náhlu zmenu podmienok je masívne vypožičiavanie. Napríklad v japončine tvoria čínske výpožičky vyše polovice slovnej zásoby, v kórejščine a vo vietnamčine 80 až 90 %. Angličtina rozvíjala svoju slovnú zásobu hlavne z románskych zdrojov, jávčina sa opierala o sanskrit, filipínske jazyky o španielčinu. Po čase sa v jazyku môže uplatniť úsilie eliminovať cudzie prvky, ako sa to stalo v maďarčine a v turečtine, ale zväčša sa cudzie výpožičky integrujú do domácej slovnej zásoby.

Pomerne málo vieme o vzťahu syntaxe k mysleniu a o syntaktických zmenách

podmienенých všestranným rozvojom jazykového spoločenstva. Je všeobecne známe, že v neliterárnych jazykoch — ale i v hovorových štýloch spisovných jazykov — prevládajú jednoduché vety a paratixa nad hypotaxou; aj repertoár spojok je obmedzenejší ako v písanom štýle. Písomný prejav je odkázaný na explicitnejšie vyjadrovanie rozličných závislostí, lebo je ochudobnený o konkrétnu rečovú situáciu, ktorá pripúšťa mnohé elipsy. O odraze myslenia v elementárnej syntaxi je ťažšie písať. Pre jazyky niektorých menej vyvinutých spoločenstiev je príznačné občasnú zamieňanie nástroja s pôvodcom deja, inštrumentality s agentívnosťou. Prejavuje sa to napríklad v maorijských rozkazovacích vetách týkajúcich sa základných telesných úkonov. Vo vete *Hāmana* (1) *tōu* (2) *waha* (3)! „Otvor (1) si (2) ústa (3)!“ je slovo *waha* „ústa“ podmetom a chápe sa ako pôvodca deja, takže doslovný preklad by znel „Tvoje ústa, otvorte sa!“ Podobne vo vete *Whātero* (1) *tōu* (2) *arero* (3)!, doslova „Vyplaz sa (1) tvoj (2) jazyk (3)!“ A vetu „Pastier ukázal palcom dozadu...“ z českej rozprávky *Čert a Káča* preložili do maorijského jazyka ako *Kā tohu* (1) *te koromatua* (2) *o te ringa* (3) *o te hēpara* (4) *nei*..., čiže doslova „Ukázal (1) palec (2) pastierovej (4) ruky (3)...“ Tieto a podobné prípady možno pravdepodobne pokladať za prejavy personifikácie dôležitých objektov. Patrí sem aj rozšírená tendencia dávať nástrojom a iným, najmä dôležitým neživým predmetom vlastné mená, ako to poznáme z tých istých jazykov. Pravda, aj v týchto prípadoch bola odrazová adekvátnosť zachovaná len do istého času. Bolo by smiešne myslieť si, že moderný Maori naozaj pokladá ústa či jazyk za „samohybný“ orgán, ktorému priamo môže vydávať rozkazy.

Typologický výskum ukazuje, že treba rozlišovať vývinovo staršie jazykové prostriedky od takých, ktoré sú málo efektívne pre rozličné príčiny, napríklad pre prílišnú komplikovanosť, náročnosť na pamäť a podobne. Pravdepodobne týmto druhým súborom príčin možno vysvetliť ústup duálu v mnohých jazykoch i zánik infixácie, ktorej nepatrné stopy sa zachovali napríklad v latinčine (porov. *tangō* — *tactum*, *fiŕgō* — *fictum*, *pingō* — *pictum*). Hojnejšie sú v indonézštine (napr. *guruh* „hrom“ — *gemuruh* „ako hrom“; *gigi* „zub“ — *gerigi* „zubatý“) a v príbuzných filipínskych jazykoch je infixácia dosť bežná. Rovnako sa dá vysvetliť aj simplifikácia zložitejšej sústavy menných tried v niektorých jazykoch juhovýchodnej Ázie, napríklad v indonézštine. Tieto menné triedy sú kovertného typu a explicitnými sa stávajú len pri rátaní; každá trieda má svoj osobitný numeratív, ktorý sa spája s číslovkou a príslušné podstatné meno obyčajne stojí v apozícií. Je zaujímavé, že v čínštine, japončine a kórejšine sa systém menných tried nerozpadáva. Príčinu nie je ťažké nájsť. Vzhľadom na vysoký stupeň homonymie v týchto troch jazykoch numeratívy majú úlohu sémantických klasifikátorov, kompenzujú rušivé účinky homonymie a zvyšujú efektívnosť komunikácie. Tento príklad rozdielneho osudu menných tried v indonézštine a v japončine (čínštine a kórejšine) názorne ukazuje, že vo sfére gramatickej je konzistentnosť nadradená adekvátnosti, odrazovosti a tzv.

protirečenia gramatiky a myslenia čiže gramatické „nelogickosti“ sa likvidujú len **vtedy**, ak to nemá nepriaznivé následky pre jazykovú štruktúru.

Otázka efektívnosti jazyka sa vynára aj v súvislosti s linearizáciou, ktorá sa uskutočňuje v rečovom akte. Linearita je vlastnosť, ktorou sa realizovaný, aktualizovaný jazyk (reč) líši od nerealizovaného, potenciálneho jazyka. Povaha reči pripúšťa len dva druhy linearizácie, regresívnu čiže ľavostrannú a **progresívnu** čiže pravostrannú. Z hľadiska linearizácie analyzoval problémy reči V. H. Yngve. V súlade s výsledkami psychologického výskumu rozlišuje dlhodobú a krátkodobú pamäť. Posledná hrá dôležitú úlohu pri tvorení a vnímaní reči. Ako limitujúci faktor vetnej štruktúry tu pôsobí skutočnosť, že krátkodobá pamäť je schopná udržať maximálne sedem plus alebo mínus dve (t. j. päť až deväť) jednotiek informácie (Yngve, 1960, s. 444—446). Tu prichádzame k zásadnému rozdielu medzi regresívnou a progresívnou linearizáciou. Regresívna linearizácia kladie oveľa väčšie nároky na krátkodobú pamäť ako linearizácia progresívna a vyžaduje si, aby hovoriaci mal dôkladnejšie premyslenú organizáciu výpovede. Väčšmi zatažuje aj počúvajúceho, lebo ten, ak chce porozumieť vete, musí si „držať v hlave“ celú štruktúru výpovede až do okamihu jej dokončenia. Preto je regresívna linearizácia častejšia v písomnom prejave, kde sa čitateľ môže podľa ľubovôle vracáť k jednej a tej istej výpovedi. Naproti tomu progresívna linearizácia nezvyšuje štruktúru hĺbky vety, hovoriaci vytvára štruktúru vety **postupne**; a napokon progresívna linearizácia umožňuje tvorbu nekonečne dlhých viet (napr. *Zomrel človek, ktorý postavil dom, čo ho stál veľa peňazí, ktoré si požičal od strýka, ktorý si pýtal od neho potvrdenie, ktoré...*). Na druhej strane rozsah regresívnej štruktúrnej vety je vopred ohraničený. Yngve vo svojej štúdii vychádza len z anglického materiálu, ale tvrdí, že progresívna linearizácia nevyhnutne prevláda vo všetkých jazykoch. Súčasne upozorňuje na spôsoby zjednodušovania komplikovaných regresívnych štruktúr ako i na javy, ktoré sú späté s regresívitou (vetná hierarchia, rozdielny status podmetných a predmetných vedľajších viet, slovesný rod, inverzný **slovosled**, úvodné postavenia opytovacieho zámena, afixy a častice) a nazdáva sa, že **spôsob** linearizácie hrá veľkú úlohu v jazykovej zmene (Yngve, 1960, s. 464—466).

Yngveho hypotéza by si zaslúžila dôkladnejšiu pozornosť zo strany typológie najmä pre jej **bezprostredný** vzťah k otázke vývinu jazyka. Predbežné údaje z japončiny (a z **typologicky** podobných jazykov, napr. z kórejštiny a turečtiny) naznačujú, že vzájomný pomer regresivity a progresivity je premenlivý, aj **keď** možno nevychádza z istého intervalu. V japončine je rozhodne podiel regresívnych štruktúr vyšší ako v angličtine. Zásluhu na tom má dôsledne uplatňované pravidlo, podľa ktorého určujúci člen stojí vždy pred určeným. Stojí za povšimnutie, že v týchto jazykoch je najrozšírenejším typom slovo tvorby kompozícia. Kompozitum ako ucelená jednotka prechádza do dlhodobej pamäti, takže neprehlbuje vetnú štruktúru a nezatažuje krátkodobú pamäť. Je pozoruhodné, že aj nemčina s vyšším

skionom k regresivite vykazuje vyššie percento kompozít ako angličtina. S regresivitou pravdepodobne súvisí aj časté vynechávanie podmetu v japončine, čo znižuje štruktúrnú hĺbku vety. Naproti tomu austronézske jazyky majú v porovnaní s angličtinou oveľa vyšší podiel progresívnej linearizácie, hlavne vďaka dôsledne uplatňovanému slovosledu, ktorý si vyžaduje, aby určované stálo pred **určujúcim**.

Otázka vývinu v jazyku zostáva i naďalej otvorenou a bude si vyžadovať väčšiu pozornosť ako v minulosti. Doterajšie omyly ukazujú, že poznatky z iných disciplín bude treba aplikovať opatrnejšie a bude sa musieť osobitne posudzovať sféra, v ktorej prevládajú **asimilatívne sily** (fonológia, gramatika), a sféra, kde dominujú **akomodatívne sily** (slovník). A napokon vo väčšej miere ako dosiaľ bude treba brať do úvahy údaje z mimoeurópskych jazykov.

*Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19*

Bibliografia

- BROSNAHAN, L. F.: Language and evolution. *Lingua*, 9, 1960, s. 225—236.
- GREENBERG, J. H.: Language and evolution. In: *Evolution and anthropology. A centennial appraisal*. Red. B. Meggers. Washington, The Anthropological Society 1959, s. 61—75.
- HYMES, D. H.: Functions of speech. An evolutionary approach. In: *Anthropology and education*. Red. F. C. Gruber. University of Pennsylvania Press 1961, s. 55—83.
- KOLŠANSKIJ, G. V.: Sootnošenije subjektivnych i objektivnych faktorov v jazyke. I. izd. Moskva, Nauka 1975. 230 s.
- LÉVI-STRAUSS, C.: *Myšlení přírodních národů*. I. vyd. Praha, Československý spisovatel 1971. 400 s.
- MALINOWSKI, B.: The problem of meaning in primitive languages. In: *The meaning of meaning*. Red. C. K. Ogden — L. A. Richards. London, Routledge and Kegan Paul Ltd, 1923, s. 296—336.
- MORÁVEK, M.: *Lidská řeč*. I. vyd. Praha, Orbis 1969. 168 s.
- OGDEN, C. K. — RICHARDS, I. A.: *The meaning of meaning*. London, Routledge and Kegan Paul Ltd, 1923.
- SEBEOK, T. A.: *Animal communication*. Science, Vol. 147, No. 3661, s. 1006—1014.
- SKALÍČKA, V.: *Vývoj jazyka*. I. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960.
- UHLENBECK, E. M.: The study of so-called exotic languages and general linguistics. *Lingua*, 9, 1960, s. 417—434.
- YNGVE, V. H.: A model and hypothesis for language structure. In: *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1960, Vol. 104, No. 5, s. 444—464.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ И ТАК НАЗЫВАЕМЫЕ ПРИМИТИВНЫЕ ЯЗЫКИ

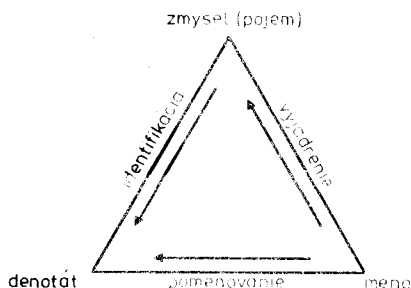
Резюме

Идея развития появилась в языкознании задолго до выступления Ч. Дарвина в биологии. Однако, теоретический базис языкознания долго оставался узким, и так называемые экзотические языки считались менее развитыми, чем языки индоевропейские. Эта точка зрения защищалась даже в начале 20-века. В статье анализируются и критикуются взгляды Б. Малиновского насчет примитивных языков. Однако, дискуссию о проблеме развития в языке нельзя считать завершенной. Автор показывает, в каких направлениях можно и надо разрабатывать идею развития и прогресса в языке, подчеркивая, что развитие в лексике следует изучать и обсуждать иначе, чем развитие в области грамматики.

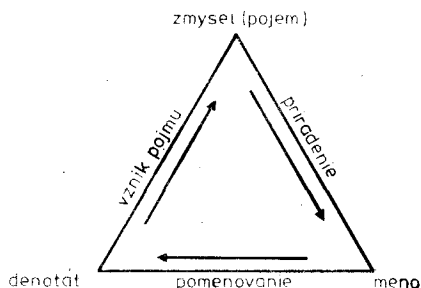
MNOHOZNAČNOSŤ A VÁGNOSŤ JAZYKOVÝCH VÝRAZOV

SVĀTOSLAV MATHÉ

0. Mnohoznačnosť a vágnosť jazykového výrazu budeme definovať pomocou tzv. referenčného trojuholníka, ktorým ideálne (modelovo) znázorňujeme vzťahy medzi predmetmi, myšlienkami a slovami (Mathé, 1976):

Obr. 1

Obr. 2

Funkciu vzťahov medzi oblasťami znázorenými týmto trojuholníkom interpretujeme takto: Pri prečítaní mena (názvu, slova) alebo pri jeho počutí — teda v informačnom procese — na základe zmyslu (pojmu, významu, obsahu) tohto mena identifikujeme predmet (denotát, rozsah) a súčasne ho pomenovávame (označujeme).

0.1. *Definícia 1.* O mnohoznačnom jazykovom výraze hovoríme vtedy, keď jeho vzťahy k denotátu a k zmyslu (pojmu, významu) — teda vzťahy pomenovania a vyjadrenia — sú jedno-mnohoznačné. (Jednoznačný jazykový výraz je potom výraz, ktorého vzťahy k denotátu a zmyslu, pojmu sú jedno-jednoznačné.)

Inými slovami, mnohoznačný je taký jazykový výraz, ktorý vyjadruje (alebo „má“) niekoľko významov (zmyslov, pojmov) a pomenúva (označuje) niekoľko denotátov. Ako príklad môžeme uviesť názvy *záмок*, *matka* a *spoinka*.

Definícia 2. O vágnom (alebo neostrom) jazykovom výraze hovoríme vtedy, keď jeho zmysel (pojmem, význam) nejednoznačne identifikuje (určuje) jeho denotát. (Ostrý bude potom jazykový výraz, ktorého zmysel, pojem, jednoznačne a presne identifikuje, vymedzuje denotát, jeho hranice.)

Inak povedané, pri vágnom výraze nie sme schopní jednoznačne určiť hranice jeho rozsahu (denotátu), teda nie sme schopní vyčerpávajúcim spôsobom určiť všetky

prvky (designáty) tohto rozsahu, pričom tu nejde o neschopnosť „technickej“ povahy, ale o **zásadnú** neschopnosť. Napr. o 18-ročnom Petrovi vieme povedať, že patrí do denotátu názvu *mládenec*, vieme tiež rozhodnúť, že do tohto denotátu nepatrí 39-ročný Paľo, ale budeme na veľkých pochybách, ak budeme chcieť určiť, či do neho patrí aj 24-ročný Michal.

0.2. Vidíme, že mnohoznačnosť a vágnosť jazykových výrazov je v obidvoch prípadoch spôsobená ich zmyslom (významom). V prvom prípade (teda pri mnohoznačnosti) má ten istý jazykový výraz niekoľko významov (a aj denotátov), pričom v druhom prípade (teda pri vágnosti) má jazykový výraz iba jeden zmysel (a aj jeden denotát), pomocou ktorého nie sme však schopní jednoznačne určiť (identifikovať) hranice denotátu (rozsahu) tohto výrazu. Teda sekundárna príčina (alebo lepšie povedané, výsledok takejto nejednoznačnej identifikácie) vágnosti jazykového výrazu je nepresné vymedzenie hraníc jeho rozsahu.

V súvislosti s takto načrtnutými problémami mnohoznačnosti a vágnosti sa nám natíska niekoľko otázok: Sú tieto vlastnosti jazykových výrazov objektívnej, alebo **subjektívnej** povahy? Inak povedané, generujú sa tieto vlastnosti v procese poznania, alebo je ich príčina v neadekvátnom používaní jazyka jeho používateľom? Aký majú dosah na praktické používania jazyka, teda v akom vzťahu sú k používateľovi jazyka? Dajú sa nejakým spôsobom merať, zmierniť alebo dokonca odstrániť?

Prvé dve otázky sa dotýkajú **ontologicko-gnozeologickej** úrovne analýzy týchto vlastností, kým ostatné ich sémanticko-pragmatickej úrovne. Začnime s ontologicko-gnozeologickou úrovňou.

1. Naše úvahy sa budú opäť opierať o vzťahy znázornené referenčným trojuholníkom, ktorý nám v tomto prípade bude vyjadrovať vzťahy medzi predmetmi, myšlienkami a slovami v procese poznania (pozri obr. 2).

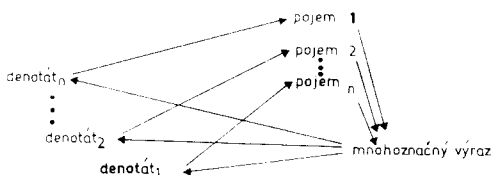
V procese poznania (t. j. pri tvorbe, vzniku pojmu, zmyslu určitého mena) interpretujeme funkciu vzťahov medzi prvkami referenčného trojuholníka nasledujúcim spôsobom: Zmysel (pojmem, význam, obsah) daného názvu (výrazu) vzniká v procese poznania odrazom predmetu (denotátu, rozsahu), pričom (zmysel) je priradený názvu, ktorý na základe priradenia (teda vďaka zmyslu, pojmu, obsahu) pomenúva (označuje) predmet (denotát). Je úplne samozrejmé, že takáto konštrukcia nemôže (a ani to nie je jej cieľom) vystihnúť celý komplex, dialektiku a zložitosť procesu poznania. Vzhľadom na predmet nášho skúmania s ňou však vystačíme.

1.1. Z definície 1 je zrejmé, že príčinou mnohoznačnosti jazykového výrazu sú jedno-mnohoznačné vzťahy medzi menom na jednej strane a zmyslom a denotátom na strane druhej.

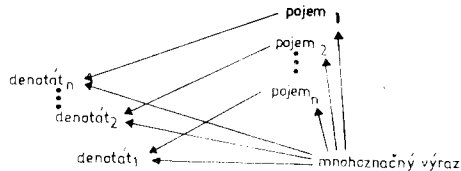
Čo je však príčinou týchto jedno-mnohoznačných vzťahov? Pomocou referenčného trojuholníka (obr. 2) sme si už objasnili vznik zmyslu v procese poznania. Podstata (špecifikum) vzniku mnohoznačného výrazu v tomto procese spočíva **v tom**, že tu na základe odrazu niekoľkých denotátov vzniká im zodpovedajúci počet pojmov (zmyslov), ktoré sú spojené so svojím nositeľom, jazykovým výrazom.

mnoho-jednoznačným vzťahom priradenia, pričom tento výraz je zase spätne spojený s týmito denotátmi *jedno-mnohoznačným vzťahom pomenovania*. Ináč povedané, mnohoznačnému jazykovému výrazu je priradených niekoľko zmyslov (pojmov), pričom tento výraz pomenúva (označuje) niekoľko denotátov. Potom je samozrejmé, že v informačnom procese takýto výraz vyjadruje niekoľko rozličných zmyslov a na ich základe je identifikovaných aj im zodpovedajúce množstvo denotátov, ktoré sú zasa spätne týmto (jedným) výrazom označené (pomenované).

Graficky môžeme vznik mnohoznačného výrazu (v procese poznania) (obr. 3) a jeho používanie (v informačnom procese) (obr. 4) znázorniť takto :

Obr. 3

Obr. 4

1.2 Pristúpme k (ontologicko-gnozeologickej) analýze vágnosti jazykových výrazov. Z definície 2 vyplýva, že vágnosť výrazu v informačnom procese spôsobuje **nejednoznačná identifikácia denotátu zmyslom** (pojmom) tohto výrazu. Teda **zmysel** (pojmem) takéhoto výrazu nie je dostatočne „vybavený“ na takúto funkciu. Prejavuje sa to potom **nejednoznačne, (neostrým) vymedzením hraníc denotátu (rozsahu)**.

Čo však spôsobuje **nejednoznačnosť (vzťahu) identifikácie**? Ak preskúmame vzťahy referenčného trojuholníka (obr. 2), vidíme, že v procese poznania medzi denotátom a pojmom (zmyslom) ide o vzťah vzniku pojmu. Deje sa tak na základe odrazu objektívnej reality, pričom v tomto procese vzniká pojem (zmysel) (názvu, výrazu), ktorý je s týmto názvom spätý vzťahom priradenia a, samozrejme, spätne názov pomenúva (označuje) denotát. Vidíme, že vzťahy priradenia a pomenovania sú pri vágnosti **jedno-jednoznačné**, teda jeden zmysel je priradený jednému názvu (výrazu) a jeden výraz pomenúva (označuje) jeden denotát. Príčina **nejednoznačnej identifikácie hraníc** tohto denotátu (rozsahu) bude teda spočívať v **nedostatočnej „vybavenosti“ pojmu (zmyslu) na zvládnutie takejto funkcie (jednoznačnej identifikácie)**, čo bolo spôsobené v procese vzniku pojmu ; v procese poznania (abstrakcie) nebol tento pojem (zmysel) dostatočne „vybavený“ **takými atribútmi (zložkami)**, pomocou ktorých by túto funkciu mohol úplne a vyčerpávajúco vykonávať. Inak povedané, (v informačnom procese) je vágny výraz schopný **jednoznačne označiť (pomenovať) svoj denotát** (samozrejme pomocou identifikačnej schopnosti svojho zmyslu), ale jeho zmysel už nie je schopný **jednoznačne zaostriť (vymedziť) hranice**

tohto denotátu (rozsahu). Natiska sa tu otázka, v akej miere (v akom stupni) sa deje toto zaostrenie, alebo lepšie povedané, toto nezaostrenie. Tento problém sa však už týka sémanticko-pragmatickej úrovne analýzy vágnosti.

1.3. Po týchto úvahách sme už schopní dať odpovede na prvé dve otázky formalované na konci odseku 0.2.: Existencia mnohoznačných a vágných jazykových výrazov má objektívny charakter; ich vznik je dôsledkom subjektívneho odrazu objektívnej reality, pričom celý tento proces (poznania) má objektívny charakter, a teda objektívny charakter má aj genéza vzniku mnohoznačných výrazov v historickom procese vzniku (prirodzeného) jazyka; mnohoznačnosť a vágnosť jazykových výrazov nevzniká teda v procese používania (prirodzeného) jazyka používateľom, ale v procese jeho vzniku (tvorby); používateľ jazyka prijíma už tieto výrazy ako hotové, relatívne nemenné prvky svojho jazykového aparátu.

1.4. Mnohoznačnosť a vágnosť nám teda dokumentujú fakt, že jazyk nie je dostatočný nástroj na zobrazenie objektívnej skutočnosti, nie je v plnej miere schopný zobrazíť celú jej zložitosť, dynamiku a bohatstvo. V procese poznania zovšeobecňuje to, čo je v objektívnej skutočnosti jedinečné, neopakovateľné a mnohoraké, klasifikuje a kategorizuje to, čo je v neustálom pohybe, zmene a vývine. V ich pojmach akoby táto realita „znehýbnela“.

Vychádzajúc z faktu, že vzťah odrazu objektívnej skutočnosti prostredníctvom jazyka nie je jedno-jednoznačný, pokladajú sa dakedy vágnosť a mnohoznačnosť za chyby jazyka. Je nesporné, že tieto vlastnosti spôsobujú v komunikačnom procese určité ťažkosti, najmä pokiaľ ide o vágnosť.¹ Mnohoznačnosť sa totiž mení skoro vždy na jednoznačnosť vzhľadom na daný text. Na druhej strane prirodzený jazyk spolu so svojimi objektívnymi vlastnosťami mnohoznačnosťou a vágnosťou už tisícročia plní úlohu hlavného komunikačného prostriedku, ktorý sprostredkúva a pomáha pri stále hlbšom poznaní objektívnej skutočnosti. Sme toho názoru, že v tom okamihu, keď by tento nástroj odrážal realitu jedno-jednoznačne, zmenil by sa na nikým neovládateľné a nepotrebné monštrum.

Keďže mnohoznačnosť jazykových výrazov nespôsobuje v komunikačnom (a informačnom) procese skoro nijaké ťažkosti, zameriame sa iba na sémanticko-pragmatickú analýzu vágnosti.

2. Začnime príkladom. Predpokladajme, že máme už presne vymedzený rozsah (denotát) názvu *dom*. Nech jeho prvky (designáty) tvoria univerzum U. Predpokladajme ďalej, že v tomto univerze chceme ohraničiť (určiť) podmnožinu všetkých rodinných domov, teda že chceme vymedziť denotát názvu *rodinný dom*. S určitos-

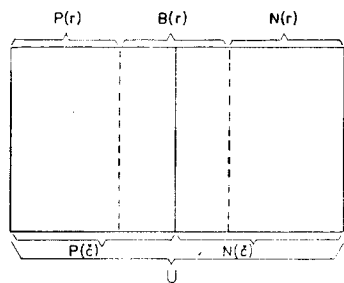
---

¹ Hádám najväčšie ťažkosti v súvislosti s vágnosťou vznikajú pri určovaní pravdivosti hodnoty výrokov, ktoré obsahujú vágne výrazy. Majme výrok *Peter je mládenec*, pričom Peter má 24 rokov. Sme na pochybách, akú mu máme udeliť hodnotu, hoci po syntaktickej stránke tento výraz je výrok a má aj zmysel. Výroky tohto typu sú zásadne nerozhodnuteľné v dôsledku v nich obsiahnutých (vo forme predikátov) vágných výrazov. Tento určite veľmi zaujímavý problém spôsobuje vážne ťažkosti v oblasti modernej logiky a sémantiky, a nie je doteraz ani zďaleka uspokojivo vyriešený.

tou vieme, že tam napr. nebudú patriť budovy Národného divadla a hotelu Carlton v Bratislave. Tiež sa iste zhodneme na tom, že do tohto denotátu budú napr. patriť všetky prízemné budovy, v ktorých je iba jeden 3-izbový byt s príslušenstvom a pri ktorých je kus záhradky. Prvú skupinu (množinu) bude tvoriť tzv. negatívny rozsah názvu *rodinný dom* — $N(r)$, druhú skupinu tzv. pozitívny rozsah tohto názvu — $P(r)$. Čo však napr. s domami, ktoré majú 3 podlažia, pričom každé z nich tvorí 2-izbový byt? Budú patriť do pozitívneho rozsahu nášho názvu, alebo do jeho negatívneho rozsahu? Sme na pochybách. Domy takéhoto druhu budú tvoriť tzv. breh názvu *rodinný dom* — $B(r)$. Celý náš problém spočíva v tom, či vieme vymedziť jeho presné hranice.

2.1. Prerušíme na chvíľu naše úvahy a pozrime sa, ako bude vyzerat analogická situácia v súvislosti s názvom *človek*. Univerzum U nám v tomto prípade budú tvoriť všetky bytosti. Pozitívny rozsah tohto názvu bude tvoriť množina všetkých ľudí, negatívny rozsah množina $U - P(\check{c})$ (výsledok, ktorý získame odpočítaním pozitívneho rozsahu od univerza), teda to budú všetky bytosti, ktoré nie sú ľuďmi, a brehom tohto názvu je prázdna množina. Inak povedané, názov *človek* nemá breh ($B(\check{c}) = \emptyset$), z čoho vyplýva, že denotát tohto názvu, ktorý je totožný s jeho pozitívnym rozsahom, má presne vymedzené hranice, čiže názov *človek* je ostrý. Vidíme teda, že vágny je taký výraz, ktorý má breh, teda $B(x) \neq \emptyset$ alebo (čo je to isté), ak $[U - (P(x) + N(x))] \neq \emptyset$.²

Graficky môžeme obe situácie znázorniť pomocou tohto diagramu:

Obr. 5

Vráťme sa teraz k otázke, ktorú sme si položili na konci predchádzajúceho odseku: Vieme vymedziť presné hranice brehu? Ak áno, potom je presne vymedzený aj pozitívny rozsah (pozri obr. 5), čo znamená, že aj denotát, a teda názov, ktorý ho označuje, nebol by potom (z tohto hľadiska) vágny.

Žiaľ, situácia je taká, že hranica medzi pozitívnym rozsahom a brehom (a zároveň

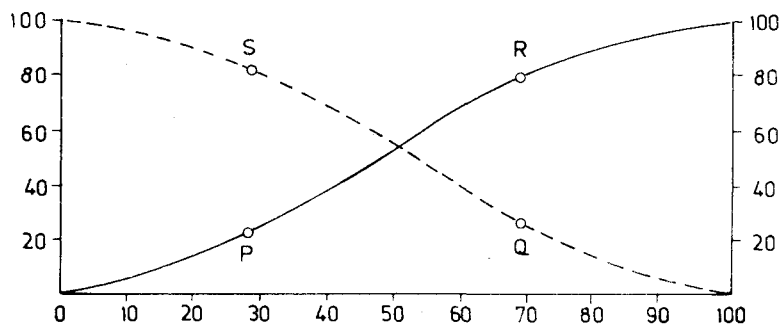
² Väčšina autorov postupuje pri vymedzovaní vágnosti práve týmto spôsobom. Sme toho názoru, že breh výrazu je iba výsledok nejednoznačnej identifikácie, pričom vlastná príčina (v informačnom procese) vágnosti, ktorá podľa nás poskytuje komplexnejší pohľad na celý problém, spočíva práve v nejednoznačnej identifikácii denotátu zmyslom výrazu. V našej definícii sme sa usilovali zvýrazniť práve túto okolnosť.

medzi brehom a negatívnym rozsahom) nie je presná, je „pohyblivá“ (čo je na obr. 5 znázornené prerušovanou čiarou). Ak však k tomuto problému (ktorý je zatiaľ analyzovaný na sémantickej úrovni) pristúpime z hľadiska používateľa jazyka, teda z pragmatického aspektu, núka sa tu možnosť tzv. *merania vágnosti*.

2.2. Pri jej ilustrácii použijeme analógiu so starou osvedčenou taktikou pri uspávaní detí. Predstavme si dve priestranné, oproti sebe ležiace lúky, rozdelené riekou, pričom tieto lúky sú navzájom spojené úzkou lavičkou. Predstavme si ďalej, že na jednej z týchto lúk L_1 je 100 oviec, z ktorých vždy po jednej ovci bude pastier (po určitých časových intervaloch) púšťať po lavičke na protifaľnú lúku L_2 . Na lúke L_2 budú tak postupne vznikať skupiny (množiny) oviec, ktorých počet prvkov (oviec) bude aritmeticky narastať. Pred celou akciou tam bude prázdna skupina (nijaké ovce), ďalej skupina, ktorá bude mať 1 ovcu, ďalej skupina 2 oviec, 3 oviec, ..., 49 oviec, ..., 100 oviec. Predstavme si ďalej, že niekde blízko lúky L_2 je skupina desiatich pozorovateľov.

Úlohou každého z pozorovateľov je teraz rozhodnúť (sémanticky rozhodnúť) o každej skupine, či je alebo nie je denotátom názvu *stádo oviec*. Zrejme tu pôjde o tri možnosti: 1. vyhlásiť danú skupinu za designát (teda za jeden z prvkov denotátu) tohto názvu; 2. vyhlásiť o danej skupine, že nie je designátom tohto názvu; 3. zdržať sa akéhokolvek vyhlásenia.

Takto získané výsledky sa potom vyjadria pomocou grafu, kde na osi x vyznačíme jednotlivé skupiny oviec (od 0 do 100) a na osi y výpovede našej skupiny vyjadrené v percentách (od 0 % do 100 %):

Obr. 6

Prvá možnosť (sémantického rozhodovania) je znázornená plnou krivkou (ktorá vôbec nemusí mať pravidelný tvar, čo platí aj o prerušovanej krivke), druhá možnosť zase prerušovanou krivkou. Úsek medzi bodom 0 a P nám vymedzuje pozitívny rozsah, úsek medzi P a R breh a konečne úsek medzi R a 100 negatívny rozsah názvu *stádo oviec*. Analogicky opisujeme situáciu pri druhej možnosti (sémantického rozhodovania): úsek medzi bodmi 100 a S vymedzuje pozitívny rozsah, úsek medzi S a Q breh a úsek medzi Q a 100 negatívny rozsah názvu *nebyť stádom oviec*.

2.3. Hneď sa nám však natíska niekoľko otázok: Prečo hranice brehu sú určené dvadsiatimi, resp. osemdesiatimi percentami výpovedí? Prečo má naša skupina práve 10 členov? Sú to odborníci na chov oviec, alebo iba náhodou vybrané osoby?

Sú to všetko otázky, ktoré sa dotýkajú metodologických problémov merania vágnosti a spresňovania rozsahu a ktoré pre obmedzený rozsah štúdie nemôžeme skúmať.

Vidíme teda, že za určitých podmienok a vzhľadom k používateľovi jazyka je možné (pragmatickými prostriedkami) spresniť rozsah vágneho výrazu. Na podstate vágnosti to však nič nezmení. Ako sme už povedali, vágnosť je objektívna vlastnosť jazykových výrazov. Pragmatické spresňovanie rozsahu vágneho výrazu nemení nič na jej podstate. Na jej podstate dokonca nenia nič ani tzv. interpretačné normy, ktoré nelikvidujú vágnosť, iba ju „presúvajú“ do inej roviny. Môžeme síce napr. presne vymedziť rozsah už spomínaného názvu *rodinný dom* pomocou interpretačnej normy („Za rodinný dom sa považuje budova, ktorá má najviac 5 miestností a ktorej obytná plocha nesmie presahovať 120 m²“), ale hneď tu máme ďalší problém: čo pokladať za rozsah názvu *miestnosť*, čo s vágnosťou tohto termínu? **Dajme tomu**, že vyriešime aj tento problém a že tento termín bude vzhľadom na určitý cieľ (napr. pri odhade nehnuteľnosti) ostrým termínom. Pre ďalších 99 % používateľov prirodzeného jazyka však zostane aj naďalej vágnym.

2.4. S vágnosťou je to vlastne podobne ako s prírodnými zákonmi: je objektívnej povahy, nedá sa odstrániť (zrušiť), možno ju len stále hlbšie spoznávať, a na základe jej spoznaných vlastností sa pri „styku“ s ňou riadiť.

Tak vlastne postupuje T. Kubiński (1958, s. 166), ktorý najprv vymedzuje všeobecné podmienky, pri dodržaní ktorých je výsledok zjednotenia (sčítania) a prieniku (násobenia) rozsahov dvoch vágných výrazov rozsahom ostrého výrazu:

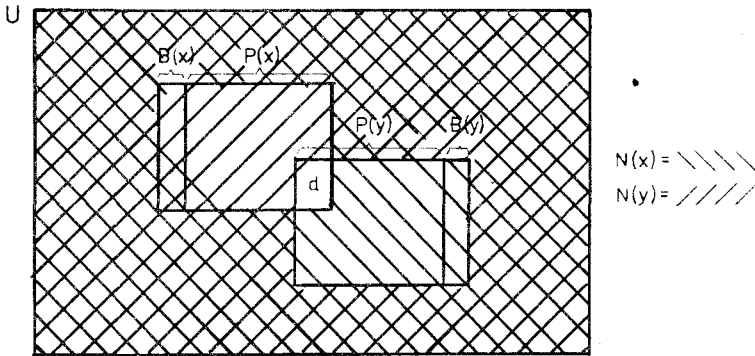
(1) Ak $B(x)$ je podmnožinou $P(y)$ a $B(y)$ je podmnožinou $P(x)$, tak výsledok zjednotenia rozsahov výrazov x a y je rozsahom ostrého výrazu.

(2) Ak $B(x)$ je podmnožinou $N(y)$ a $B(y)$ je podmnožinou $N(x)$, tak výsledok prieniku rozsahov výrazov x a y je rozsahom ostrého výrazu.

Tvrdenie (2) sa dá vo veľkej miere zúžitkovať pri tzv. reálnom (klasickom) **definovaní** (vymedzovaní), kde v definiende vystupuje definovaný výraz a v definiense dvojica výrazov, pomocou ktorého tento výraz definujeme (napr. jantár je skamenená živica). Inak povedané, výsledok prieniku rozsahov výrazov z definiensa je rozsah definovaného výrazu z definienda, teda reálnu definíciu môžeme zapísať aj v tvare $d =_{\text{def.}} x.y$, pričom ak x , y sú vágne výrazy, ale spĺňajú podmienku formulovanú v antecedente tvrdenia (2), potom výraz d je ostrý výraz.³ Pre lepšie pochopenie sa pokúsime celú situáciu vyjadriť týmto diagramom:

³ Ak už sa teda vágnosť jazykového výrazu nedá odstrániť (pre uvedené príčiny), môžeme aspoň zabrániť (pri dodržaní určitých podmienok) jej „šíreniu“.

Obr. 7

Výskumné výpočtové stredisko
Bratislava, Dúbravská cesta 3

Bibliografia

- AJDUKIEWICZ, K.: Logika pragmatyczna. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1965. 408 s.
- BLACK, M.: Language and philosophy. Studies in method. Ithaca, New York, Cornell University Press 1949.
- KUBIŃSKI, T.: Nazwy nieostre. In: Studia logica. 7. Poznań, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1958, s. 115—180.
- ŁUSZCZEWSKA-ROHMANOVA, S.: Wieloznaczność a język nauki. In: Semiotyka polska 1894—1969. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, s. 184—195.
- MATHÉ, S.: Používanie terminu „pojmem“ vo vzťahu k referenčnému trojuholníku. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 117—123.
- PRZEŁECKI, M.: Z semantyki pojęć otwartych. In: Semiotyka polska 1894—1969. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, s. 330—369.
- SCHAFF, A.: Wyrazy nieostre (fragmenty). In: Semiotyka polska 1894—1969, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, s. 269—282.
- TONDL, L.: Problémy sémantiky. Praha, Academia 1966. 366 s.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ И НЕЧЕТКОСТЬ ЯЗЫКОВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Резюме

При помощи отношений референциального треугольника (эти отношения имеют силу для процесса информации) автор в первом разделе определяет многозначность языковых выражений. Во втором разделе, снова при помощи отношений референциального треугольника (в этом случае отношения имеют силу для процесса познания), анализируются причины многозначности и нечеткости языковых выражений на онтологическо-гнозеологическом уровне. В третьем разделе говорится о **проблемах** семантическо-прагматического уровня анализа нечетких выражений.

VÝCHODISKÁ SEGMENTÁCIE SLOVNÝCH TVAROV

JÁN BOSÁK

1.0. V analytických prácach z oblasti morfeomatickej analýzy sa členenia slovných tvarov vo viacerých prípadoch zásadne odlišujú, a to predovšetkým pri hraničnej segmentácii, keď sa majú vydeliť segmenty, ktoré „z hľadiska súčasnosti nemajú význam“, resp. „nepocituje sa ich vzťah k odvodzujúcemu slovu ako živý“, alebo ich „nemožno členiť, lebo stratili motiváciu“ a pod. Aby bádatelia vyhovelí tejto intuitívnej požiadavke, buď slovný tvar ďalej nečlenia (zamenia morfeomatickú analýzu slovotvornou), alebo požadovanú významovú jednotu dosiahnu priklonením sa k etymologickému princípu. Kríži sa tu tak nielen morfeomatický a slovotvorný aspekt (analýza na bezprostredné zložky pri slovotvornej analýze oproti analýze na konečné zložky pri morfeomatickom rozbere), ale navyše aj synchronný princíp s diachronickým.

1.1. Rozdiel medzi slovotvornou a morfeomatickou analýzou, postulovaný ako binárnosť — lineárnosť, vystihuje iba predmet obidvoch analýz: pri slovotvornej analýze sa skúma, ako je slovný tvar odvodený, pri morfeomatickej analýze sa zisťuje, z čoho sa slovný tvar skladá. Binárne slovotvorné (a tvarotvorné) štruktúry sú zreteľné, obidve formálne zložky (slovotvorný základ a slovotvorný formant, a ešte viac tvarotvorný základ a tvarotvorný formant) majú vždy svoj pendant v obsahovom pláne. Protiklad binárnosť — lineárnosť slovného tvaru sa pri segmentácii premieta do vzťahu odvedenosť — členiteľnosť; slovný tvar možno členiť na **morfémy** aj vtedy, ak sa zo synchronného slovotvorného hľadiska javí ako neodvedený.

Členitosť na významové časti je všeobecnejšia vlastnosť ako odvedenosť: slovo možno jednoznačne rozčleniť na základe identifikácie aspoň jeho jednej zložky (*ruk-áv*, *brusn-ic-a* a pod.). Pri morfeomatickej analýze členíme slovo ako **hotovú** jednotku slovnej zásoby, pri slovotvornej analýze ide o zisťovanie pravidelných, typických spôsobov tvorenia slov (Arufunova, 1961). V rozlišovaní odvedenosti a členiteľnosti slovných tvarov vidíme zásadný rozdiel medzi slovotvornou a morfeomatickou analýzou: o segmentácii **slov typu *mal-in-a*** má význam hovoriť iba na rovine morfém.

1.2. Pri morfeomatickej analýze sa dôsledne vydeľujú segmenty bez priameho vzťahu k významu, teda **segmenty** s istou štruktúrnou funkciou v slovnom tvare. Tento fakt pokladáme za najcharakteristickejšiu črtu morfeomatickej analýzy, lebo sa v ňom odráža dialektický vzťah zaostávania formy za obsahom. Celá oblasť tzv. interfixov, zložených sufixov a pod. tvorí výlučne predmet morfeomatickej analýzy.

Hranice takých segmentov (*bi-č*, *da-r*, *sek-er-a*, *pi-v-o* atď.), ktoré zo súčasného pohľadu jazykovedca, upínajúceho sa výlučne na individuálne jazykové povedomie, nemajú svoje oprávnenie, objektívne nie sú iba istým diachronickým signálom, ale aj výsledkom dôslednej synchronnej aplikácie princípu opakovateľnosti (*bi-t* : *bi-č* ako *var-i-t* : *var-i-č* je bežná segmentácia na základe opakovania aj koreňovej aj sufixálnej morfémy, *sek-er-a* : *sek-a-t* je jednoznačná identifikácia podľa koreňovej morfémy atď.). Tieto potenciálne hranice sú relikty predchádzajúceho mechanizmu fungovania označovaného a označujúceho v istom kontakte jazykového systému so svojím okolím.

1.3. Pri vyčlenení morfém existuje v mnohých prípadoch viacero možností (spravidla aspoň dve), keď sa hranice segmentov nedajú stanoviť jednoznačne. V tom sa prejavuje istá vágnosť jazykového systému, ktorá sa dá vyjadriť ako miera neistoty rozhodovania (pozri u Slavičkovej, 1967). Nejednoznačnosť v stanovení príslušných alomorf možno adekvátne riešiť napríklad zavedením pojmov centra a periférie (ibid.), alebo dôslednou aplikáciou princípu opakovateľnosti na všetky javy, dodržiavajúc zásadu neprotirečivosti a jednoduchosti opisu. Neprotirečivosť v aplikovaní princípu opakovateľnosti chápeme ako rovnakú aplikáciu segmentačných, identifikačných a klasifikačných procedúr na tú istú (celú) triedu javov. Pod jednoduchosťou opisu rozumieme tú vlastnosť, že stanovené zásady segmentácie pokrývajú maximálne množstvo analyzovaných javov. (Napríklad pri bezsufixálnych slovesách so štruktúrou koreňovej morfémy CV- postulujeme pravidlá na opis ich fonematickej štruktúry, resp. základného tvaru koreňovej morfémy tak, aby zahrnovali všetky morfonemické javy, a nevymenúvame jednoducho pri každej koreňovej morféme jej varianty podmienené pozíciou.)

Jednoznačnosť a neprotirečivosť segmentácie si vyžaduje aj typologický výskum jazykov. Ak sa majú isté jazyky porovnávať a charakterizovať podľa rovnakých typologických indexov (Krupa, 1965 a i.), musia sa reťazce alomorf v skúmaných jazykoch segmentovať podľa rovnakých princípov. Ťažko by sa dali napríklad porovnávať slovanské jazyky — hoci aj podľa rovnakých výsledných indexov — keby sa vo všetkých analýzach nesegmentovalo po najspodnejšiu hranicu, ktorú potom možno verifikovať zavedením pojmov povrchovej a hĺbkovej štruktúry.

1.3.1. Ťažkosti a diferencie pri stanovení hraníc morfematických prvkov segmentovaného tvaru vznikajú preto, že sa naruša jednota jazykového znaku. Označujúce vystupujú nielen ako samostatné jednotky, vytvárajúce rozmanité kombinácie, ale zmenám podliehajú iba ich časti (porov. alternácie posledného konsonantu v koreňovej morféme, striedanie vokál — nula vo vokalickom jadre koreňovej morfémy a pod.). Cestu rozličným fúziám (termín Townsenda, 1968) vo fonematickej štruktúre morfémy otvára ďalej to, že jeden derivačný význam sa vyjadruje niekoľkými sufikami, alebo zasa naopak, existujú sufiky (napr. # K), ktoré nielenže vyjadrujú viacero významov, ale navyše vystupujú vo funkcii rozmanitých translátorov a kompletizátorov obligatórnej morfematickej štruktúry slovného tvaru podľa

slovnodruhovej charakteristiky (Bosák, 1977), nehovoriac ešte o pohyblivom vokále, s ktorým sú spojené. Ďalej sú to isté fonetické tendencie vo výrazovom pláne, prejavujúce sa na hraniciach morfém. Napríklad pred prefixálnou morférou OB- vypadáva *v*, ináč začiatok príslušnej koreňovej morfémy *ob-(v)rát-i-t' → obrát-i-t'*, lebo existuje *od-vrát-i-t'*, *vy-vrát-i-t'*). Vypadúvanie tejto hlásky na začiatku koreňovej morfémy nemá za následok nijakú zmenu vo výrazovom pláne tejto skupiny slov a ani nie je výsledkom nijakých iných príčin ako kombinatórnych (morfolaktických). Uvedené javy aj napriek tomu, že v povrchovej štruktúre sťažujú segmentáciu, sú prejavom dynamiky jazykového systému, výsledkom istého napätia medzi výrazovým a obsahovým plánom, dôsledkom ich asymetrie.

1.4. Nevyhnutnosť rozlišovať pri segmentácii niekoľko stupňov členitosti slovného tvaru vyplýva jednak zo samej podstaty jazykového systému (asymetria v syntagmatických vzťahoch i v paradigmatickom pláne), jednak zo spôsobu definície základnej jednotky výskumu (morfémy) a z určenia cieľa analýzy. Ťažkosti pri definovaní morfémy vznikali aj preto, že sa pojem morfémy aplikoval na rôznorodé, odchodné javy, líšiace sa obsahom i formou. Široké spektrum definície morfémy ako minimálnej významovej jednotky zasahuje reťazce alomorf v rozmanitých hierarchických rovinách jazykového systému, a táto bohatá škála sa musí odraziť aj v segmentácii — hranice jednotlivých typov segmentov nemôžu ležať v jednej rovine analýzy. Táto požiadavka vystupuje markantnejšie do popredia v súčasnom období, keď sa predmetom morfematickej analýzy stáva kompletný opis jednotiek morfolologickej roviny (Jefremova, 1970; Tichonov, 1971; Slavíčková, 1975). Pri vyčerpávajúcom opise jazykového systému je dôsledné aplikovanie princípu opakovanosti vzhľadom na diferencovanú situáciu v jednotlivých rovinách bez ohľadu na individuálne jazykové povedomie bádateľa nevyhnutné. (Je evidentné, že morfémy *drev-o*, *pekn-ý*, *pís-a-t'* a pod. nemôžeme klásť na jednu rovinu s morfémy typu *ob-u-t'*, *zá-sob-a* a pod.) Nerešpektovanie týchto zákonitostí — z hľadiska segmentácie zásadných a podstatných — neberie do úvahy základnú vlastnosť jazykového systému — zaostávanie formy za obsahom.

Jednotlivé typy morfém sa líšia aj v obsahovom pláne (lexikálny význam proti kategoriálnemu a gramatickému — odchodné roviny abstrakcie), aj vo výrazovom pláne (samostatnosť — nesamostatnosť alebo výlučne iba štruktúrna funkcia v slovnom tvare), nehovoriac už o veľkej skupine formálnych segmentov, ktoré sa včleňujú iba podľa svojej pozície v slovnom tvare a podľa formálnej výrazovej zhody s tými segmentmi, na ktorých mieste sa vyskytujú. Túto stupňovitost a rôznorodosť morfém možno adekvátne opísať iba vtedy, ak sa jednotlivé typy morfém (alebo užšie skupiny morfém, resp. aj unikátne výskyty) interpretujú v odchodných rovinách abstrakcie.

2.0. Skúmaný text, reprezentovaný postupnosťami hlások (zväčša bývajú predmetom výskumu grafémy), sa člení na minimálne významové časti, ktoré sa opakujú s tým istým významom aspoň v jednom okolí. Požiadavka výskytu aspoň v jednom

okolí je hraničná (maximálna) požiadavka vydelenia konečného počtu minimálnych významových jednotiek — alomorf, ktoré sa čiastočne zhodujú podľa obsahu i formy. Rozčlenenie postupnosti hlások, resp. grafém na najmenšie významové časti sa označuje termínom *segmentácia*, zaradenie do inej kombinácie, do iného štruktúrneho modelu, kde sa dosadený segment odlišuje **aspoň** jedným komponentom, je *substitúcia* (Benveniste, 1965 a i.). Obidve **tieto** operácie zahŕňajú princíp *opakovateľnosti*, empiricky vyplývajúci z podstaty jazykového systému, z toho, že slová sú zložené z opakovateľných a kombinovateľných prvkov, pričom tento výskyt je rozložený podľa istých pravdepodobnostných zákonitostí. Postupným aplikovaním princípu opakovateľnosti na celý skúmaný súbor textov alebo slovných tvarov možno vyčleniť všetky alomorfy a submorfy tvoriace daný súbor.

2.1. Ak sa pri skúmaní štruktúry a funkcie jazykových jednotiek vyžaduje taký model opisu, ktorý by neprotirečivo a vyčerpávajúco zachytil mnohorakú zložitosť vzťahov medzi výrazovým a obsahovým plánom, rovnako presné kritériá treba vyžadovať aj pri segmentácii textu ako objektu morfematickej analýzy. Stratu relevantnosti kritérií identifikácie jazykovej jednotky pri prechode z nižšej roviny do **vyššej**, teda stupňovitosti v stavbe jazykovej **jednotky**, ako aj stratu totožnosti zo strany významu uskutočnenú nezávisle od narušenia totožnosti zo strany formy (a naopak), teda tendenciu k varírovaniu, treba plne rešpektovať aj pri segmentácii. Nehovoriac už o tom, že jednoznačnosť segmentácie podstatne ovplyvňuje chápanie tzv. nulových a prázdnych prvkov (lepšie: miest) v jazykovom systéme, teda všetkých prvkov, čo nespĺňajú striktný status morfémy. Rešpektovanie všetkých **týchto** vlastností jazykovej štruktúry si vyžaduje presne stanoviť korelácie medzi obsahovým a výrazovým plánom, brať do úvahy fakt, že nielen všetky segmenty patriace do rozličných tried a typov sú nehomogénne (napríklad koreňové alomorfy oproti flektívnym a pod.), ale aj v rámci tej istej triedy morfém (napr. koreňových) treba rozlišovať niekoľko stupňov segmentácie.

2.2. Predpokladom segmentácie je paralelnosť v distribúcii medzi prvkami obsahového plánu a výrazového plánu. Paralelnosť distribúcie však narúša asymetria **obsahového** a **výrazového plánu** ako dôsledok autonómneho, separátneho vývinu oboch jazykových plánov, a preto sa obsahový a výrazový plán nezhodujú v segmentácii na funkčné jednotky. Keby neexistovala paralelnosť medzi prvkami oboch plánov jazykového systému, nemohla by sa intuitívna analýza významu opierať o analýzu prvkov vo výrazovom pláne a ich distribúciu. (Celú túto širokú problematiku podnetne zhrnul Z. F. Oliverius, 1967.)

Intuitívne možno predpokladať, že čím má istý segment väčší výskyt a čím jasnejší význam sa s ním spája, tým bude aj jeho vyčlenenie jednoduchšie a jednoznačnejšie. Jednoznačná a neprotirečivá segmentácia slovného tvaru vyžaduje charakterizovať všetky prvky skúmaného súboru z hľadiska ich členiteľnosti, resp. rôznych stupňov členiteľnosti.

Slovné tvary s morfeatickou štruktúrou sa členia buď normálne (jednoznačné vydelenie všetkých morfeatických hraníc, každý vyčlenený segment má svoj **pendant** v obsahovom pláne), alebo formálne. Hoci pri formálnom členení sú vydeľované morfolgické hranice nezreteľné a splyvajú, vydeľujeme ich pri potenciálnom členení na základe dôslednej aplikácie princípu opakovateľnosti v celej triede homogénnych prvkov (napr. trieda verbálnych koreňových morféme so štruktúrou CV- a pod.), kým pri reziduálnom členení na základe výrazného významu jedného z morfeatických segmentov, ktorý sa vyskytuje minimálne v jednom ďalšom okolí.

2.3. Pre členiteľnosť slovného tvaru je dôležitý buď vzťah prefixálnej morfémy a koreňovej morfémy, alebo koreňovej morfémy a sufixálnej morfémy (P + K, resp. K + S). Podľa princípu **opakovateľnosti** sa budú najjednoduchšie členíť také slovné tvary, ktoré vytvárajú reťazce alomorfy $P_1 + K, P_2 + K, \dots, P_n + K; P + K_1, P + K_2, \dots, P + K_n$, resp. $K + S_1, K + S_2, \dots, K + S_n; K_1 + S, K_2 + S, \dots, K_n + S$ pri sufixálnych morféme, teda keď sa obidva typy morféme vyskytujú s tým istým významom (myslí sa aj modifikovaným) vo viacerých okoliach. Všeobecne: Z postupnosti segmentov xy vyčleníme segment x , ak existuje postupnosť xz ; vyčleníme segment y , ak existuje postupnosť yz . V postupnosti xy sú obidve zložky rovnocenné (t. j. majú samostatný význam), a preto pri segmentácii nezáleží na ich poradí. Poradie je rozhodujúce vtedy, keď segmenty nemajú samostatný význam. Z postupnosti $x + y$ vyčleníme x , ak existuje postupnosť $x + z$, vyčleníme y , ak existuje postupnosť $z + y$.

Ak symbolom P označíme ľubovoľnú prefixálnu morfému a symbolom $P_1 \dots P_n$ jej alomorfy, symbolom K koreňovú morfému a symbolom $K_1 \dots K_n$ jej koreňové alomorfy, potom pri vyčleňovaní prefixálnych morféme v súčasnej spisovnej slovenčine existujú tieto možnosti:

(1) Pri samostatnom význame segmentov P a K členíme postupnosť P_1K_1 na $P_1 + K_1$, ak existuje $P_1 + K_2, P_1 + K_3 \dots$ atď.

(2) Pri samostatnom význame segmentov P a K možno členíť postupnosť P_1K_1 už vtedy, ak existuje koreňová alomorfa K_1 . Podmienkou však je, že táto koreňová alomorfa musí byť samostatná a vyčlenená normálne. Podľa tohto pravidla sa vyčleňujú reziduálne morféme (ba-*vln*-a, by-*vol* atď.).

Prefixálne morféme sa teda vydeľujú pri konštantnom K a variabilnom P , resp. pri konštantnom P a variabilnom K . Týmto dvoma možnosťami sa vyčerpáva vydeľovanie prefixálnych morféme v spisovnej slovenčine. Ak je niektorý zo segmentov nesamostatný, potom sa prefixálne morféme vydeľujú potenciálne alebo reziduálne.

(3) V postupnosti $P_1 + K_1$ vyčleníme P_1 , ak existuje $P_2 + K_1, P_3 + K_1 \dots$ atď. Členíme *do-prav-i-t, za-mk-nú-t, ná-rod*, lebo existuje *vy-prav-i-t, na-prav-i-t* atď.; *odo-mk-nú-t, vy-mk-nú-t* atď.; *pří-rod-a, ú-rod-a* atď. Potenciálnosť takto vyčleňovaných segmentov sa prejavuje formálne tým, že vyčlenená koreňová alomorfa stráca svoju slovnodruhovou charakteristiku (porov. *ná-rod* : *rod-i-t*; *do-prav-a*

: *prav-ý* atď.). Táto strata gramatických príznakov sa v povrchovej štruktúre odráža v potenciálnosti, nepevnosti, nevýraznosti morfematickej hranice, v tendencii nečleniť tieto tvary. Diferencie v obsahovom pláne medzi týmito slovami sa však nijako ináč neodrážajú vo výrazovom pláne, a preto bude adekvátnejšie chápať celú túto triedu javov ako varianty toho istého znaku, nie ako dva **odlišné znaky**.

(4) Z postupnosti $P_1 + K_1$ vyčleníme P_1 , ak existuje $P_1 + K_2, P_1 + K_3 \dots$ atď. Na rozdiel od predchádzajúcich typov vyčlenenia prefixálnych morfém sa teraz opierame o výrazný význam prefixálnej morfémy v celej triede rovnako štruktúrovaných slovných tvarov, pričom platí podmienka, že koreňová morféma v porovnávaných slovných tvaroch nesmie byť vyčlenená reziduálne. Členíme *po-kyn, ú-der* a pod., lebo existuje *po-hľad, po-zdrav* atď., resp. *ú-žas, ú-div* atď.

Pravidlom (1) sa vyčerpáva normálne vydeľovanie prefixálnych morfém, v pravidle (2) sú okrem normálneho členenia aj jediné prefixálne morfémy vyčlenené reziduálne, v pravidlách (3), (4) sú zahrnuté všetky prípady potenciálneho vyčleňovania prefixálnych morfém. (Z podobných princípov členiteľnosti vychádzajú E. Slavíčková, 1967; 1975; J. S. Kubriakova, 1970; 1974; D. S. Worth a i., 1970.)

3.0. Pri vydeľovaní prefixálnych morfém možno princíp opakovateľnosti aplikovať pregnantnejšie ako pri vyčleňovaní sufixálnych morfém. Pri vydeľovaní sufixálnych morfém okrem **perintegrácie** a **deetyologizácie** (problematika reziduálneho vyčlenenia koreňových alebo sufixálnych morfém) ovplyvňuje hraničnú segmentáciu slovtvorný aspekt: odvodzovací formant v slovtvornom modeli sa zvyčajne skladá z dvoch alebo i viacerých **jednoduchých morfém**, vystupujúcich ako celok proti morfematickému vyčleneniu na minimálne bilaterálne jednotky. Navyše sa v postupnostiach sufixálnych alomorf vyčleňujú i také prvky, ktoré sú tam buď z **morfologických príčin**, buď kvôli vyrovnávaniu štruktúry a pod. V tejto oblasti segmentácie **sa morfematická a slovtvorná analýza rozchádzajú najpodstatnejšie**.

Hoci sa pod pojem morfémy zaraďujú diametrálne odlišné obsahy (lexikálny, gramatický, slovtvorný, kategoriálny), musí každá morféma (morfa) vyhovovať základnej požiadavke, že istá postupnosť foném (výnimočne i jedna fonéma) je nositeľom istého, ustáleného významu. Navyše aj v rámci prvkov odkazujúcich na význam iba nepriamo platí istá hierarchia, vyplývajúca z ich odchodnej funkcie pri vyrovnávaní asymetrie v morfematickej štruktúre slova (podrobnejšie Bosák, 1977).

Segmentácia slovných tvarov na minimálne bilaterálne jednotky predstavuje teoretickú zložku morfologického opisu: opiera sa o systémovosť jazykových prvkov, o tú vlastnosť, že sémantika morfematických prvkov sa realizuje prostredníctvom ich opakovateľnosti. Jednotná a neprotirečivá segmentácia slovných tvarov odhaľuje všeobecnú charakteristiku systému skúmaného jazyka.

Bibliografia

- ARUTUNOVA, N. D.: Nekotoryje voprosy morfologii v sviazi s postrojeniem opisatel'noj grammatiki (na materiale ispanskogo jazyka). In: Voprosy sostavlenija opisatel'nyh grammatik. Sbornik statej. Moskva 1961, s. 140—152.
- BENVENISTE, E.: Urovni lingvističeskogo analiza. In: Novoje v lingvistike. 4. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Progress 1965, s. 434—449.
- BOSÁK, J.: Morfémy a submorfy. In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977 (v tlači).
- JEFREMOVA, T. F.: Opyt opisaniya sovremennogo russkogo jazyka na urovne morfov. [Autoreferát kandidátskej dizertácie.] Moskva 1970. 23 s. Institut russkogo jazyka AN SSSR.
- KRUPA, V.: On **quantification** of typology. Linguistics, 12, 1965, s. 31—36.
- KUBRIAKOVA, J. S.: O **tipach** morfologičeskoj členimosti slova, kvazi-morfach i markerach. Voprosy jazykoznanija, 19, 1970, č. 2, s. 78—90.
- KUBRIAKOVA, J. S.: Osnovy morfologičeskogo analiza (na materiale germanskich jazykov). 1. izd. Moskva, Nauka 1974. 318 s.
- OLIVERIUS, Z. F.: Morfemnyj analiz sovremennogo russkogo jazyka. In: Problemy sovremennoj lingvistiki. Sbornik pedagogické fakulty — Philologica. Praha, Universita Karlova 1967, s. 9—78.
- SLAVÍČKOVÁ, E.: Některé problémy **morfémové** analýzy češtiny. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 7—17.
- SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdní morfematický slovník češtiny (s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních). 1. vyd. Praha, Academia 1975. 646 s.
- TICHONOV, A. N.: Problemy sostavlenija gnezdovogo slovoobrazovatel'nogo slovaria sovremenno-go russkogo jazyka. Samarkand, Samarkandskij gosudarstvennyj universitet 1971. 386 s.
- TOWNSEND, Ch. F.: Russian word-formation. 1. ed. New York, Mc Graw-Hill 1968. 270 s.
- WORTH, D. S. — KOZAK, A. S. — JOHNSON, J. B.: **Russian derivational dictionary**. 1. ed. New York, Elsevier Publishing Company, Inc. 1970. 747 s.

ПРИНЦИПЫ СЕГМЕНТАЦИИ СЛОВОФОРМ

Резюме

Основное различие между словообразовательной и морфематической (морфологической) сегментацией состоит в точной дифференциации членности словоформ (морфематический анализ) и производности словоформ (словообразовательный анализ). Членность словоформ — более общее свойство чем их производность. Вследствие специфического развития означаемого и означающего языкового знака, слова не обладают одинаковой степенью сегментации. У **слов с морфемной** структурой автор различает нормальное, формальное, потенциальное (или условное) и остаточное членения словоформ современного словацкого языка. На основе принципа повторяемости сформулированы правила для сегментации префиксальных морфем словацкого языка.

O NIEKTORÝCH VZŤAHOCH MEDZI VETNOU A TEXTOVOU SYNTAXOU

ALENA APPELOVÁ

0. Proces komunikácie v súčasnej spoločnosti stále viac núti jazykovedcov zamýšľať sa nad výstavbou textov, ucelených jazykových komunikátov. Otázka textovej štruktúry už prekračuje hranice vetnej syntaxe a prvým krokom k výskumu textu (okrem štylistického) bola teória o aktuálnom vetnom členení (Mathesius, 1947; Pauliny, 1950/51 a i.). Systematickejší výskum výstavby textu (alebo **hypersyntaxe**) sa rozvinul najmä v šesťdesiatych rokoch, a to u nás i v iných krajinách (Daneš, 1968; Sevbo, 1969; Hausenblas, 1971; Dressler, 1973; Mistrík, 1973 a i.).

V našej práci nadväzujeme na chápanie základných pojmov veta, výpoveď, text, prehovor, ako ich chápu viacerí autori (Skalička, 1960; 1961; Pfützte, 1970; Hausenblas, 1972 a i.). Text chápeme ako cielavedomé a zámerné usporiadanie viet do súvislého celku, relatívne ukončené po formálnej aj obsahovej stránke. Zameriavame sa tu však na skúmanie vzťahov medzi stavbou textu a vetnou syntagmou, konkrétne na vymedzenie základnej stavebnej jednotky textu na pozadí vety. V súvislosti s tým analyzujeme niektoré spôsoby spájania textových jednotiek do textu na ich hraniciach: funkciu niektorých spojok pri výstavbe textu a konektívnu úlohu interpunkčných znamienok v písanom texte.

1. Základnú stavebnú jednotku textu nazývame *textovou jednotkou* (ďalej TJ). Textové jednotky sú v texte skĺbené rôznymi jazykovými prostriedkami, ktoré pôsobia ponad TJ, resp. vetu; nazývame ich *konektory*. Vychádzajúc z chápania textu, pri výstavbe ktorého je rozhodujúca tematická zložka, pokladáme za textovú jednotku tematicky a formálne ukončenú výpoveď. Rozhodujúca je však tematická samostatnosť, formálna ukončenosť vety v texte nie je smerodajným ukazovateľom. Treba brať do úvahy, že výpoveď je v texte „vsunutá“ do prostredia, aj v písanom **texte existuje** vždy určitá situácia, ktorá **podmieňuje** stavbu TJ. Medzi vetou (syntaktickou jednotkou) a textovou jednotkou je preto určitá disharmónia. Porovnávali sme túto TJ s jednotlivými typmi viet a zistili sme, že sa v podstate zhoduje: 1. so samostatnou vetou; 2. s podradovacím súvetím; 3. s vetou niektorých typov nepravého podradovacieho súvetia; 4. s vetou priradovacieho súvetia. Príklady:

(1) *Naša Ivonka už chodí do piatej triedy.* — 1 TJ

Jednoduchá veta je odrazom najjednoduchších vzťahov medzi predmetmi a javmi reálnej skutočnosti, preto aj v texte vystupuje ako samostatná TJ. Ukončenosť TJ je aj formálna (kadencia).

(2) *Nevedel, kde sa zrazu ocitol.* — 1 TJ

Nepovedal radšej nič, lebo by musel klamať. — 1 TJ

V **podradovacom** súvetí má vedľajšia veta úlohu vetného člena, nie je teda **schopná samostatnej existencie**. Nevyjadruje ucelenú myšlienku, lebo z nej je jasný **obsah** výpovede, a hlavná veta bez nej tiež nie je ukončenou výpovedou. Preto len **celé podradovacie súvetie** môže byť jedinou výpovedou, jedinou TJ.

(3) *Elektricky nabité telesá pôsobia navzájom na seba silou, | pričom teleso môže byť na ľubovoľnom mieste v okolí prvého telesa.* — 2 TJ

Dievčence spievali, | kým chlapci hrali futbal. — 2 TJ

V tomto type súvetia formálne vedľajšia veta nemusí byť významovo závislá od formálne hlavnej vety. Ide najmä o nepravú vzťažnú vetu prívlastkovú (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 420), ktorá sa vzťahuje na celú predchádzajúcu vetu (prvé **súvetie z príkladu**) a o nepravú **časovú vetu** s odporovacím významom (druhé súvetie).

(4) *Často pršalo | a po daždi bývali vlažné večery.* — 2 TJ

V **priradovacom** súvetí sa spájajú rovnocenné vety, z ktorých každá vyjadruje ucelenú **myšlienku**, ktorá je v nejakom vzťahu s ďalšou vetou súvetia. Všetky vety priradovacieho súvetia (pri zložennom súvetí, v ktorom sú všetky vety rovnocenné) sú významovo i formálne samostatným celkom (TJ); parataktické spojky len bližšie určujú vzťah medzi vetami (pri určitom zjednodušení by sme ich však mohli napísať **za sebou bez spojok**, podobne ako je to v bezspojkovom zlučovacom súvetí).

Prejdime teraz k analýze niektorých typických prípadov, v ktorých sa nám pri výskume písaných textov ukázala TJ v rozpore s vetou tak, ako ju chápe **vetná syntax**. Sú to prípady, keď sa textová jednotka nezhoduje so **súvetím**. Vysvetlíme si ich tak, že budeme skúmať funkciu niektorých charakteristických spojok pri výstavbe textu.

Spojky (konjukcie) patria medzi hraničné konektory. Nemajú síce pri rozvíjaní témy kľúčové postavenie, ale ich spájajúcu funkciu v texte nemožno zanedbávať. Spojky nazývame *analytickými konektormi*: analytické konektory sprostredkujú späťosť dvoch TJ tak, že je vzťah medzi nimi gramatický aj sémantický (oproti napr. lexikálno-asociačným konektorom, kde je **nadväznosť iba v obsahovej rovine**, a morfológickým konektorom, ktoré sú čisto gramatické). Pojem analytické konektory používame paralelne s termínom analytický tvar slovesa, pretože jednu funkciu (konektívnu) pri nich plnia súčasne dva prostriedky (gramatický i významový).

Pri parataktickom usporiadaní viet v priradovacom súvetí sa za sebou zaraďujú významovo a formálne ukončené vety, je tu len intonačná neukončenosť, ktorá je v **bezspojkovom súvetí** vyjadrená čiarkou (v písanom texte) a v spojkovom priradovacom spojku. Spojka však spája tieto textové jednotky pevnejšie, lebo vyjadruje aj určitý významový vzťah medzi nimi. Priradovacie spojky stojace na čele vety sa považujú za častice — plnia tu uvádzaciu a pripájaciu funkciu, modifikujú význam novej TJ **vzhľadom na predchádzajúcu TJ** (podobne ako tá istá častica vo funkcii spojky medzi týmito TJ, ak sú spojené v priradovacom súvetí). Napr. :

Zobrali si batožinu a odišli. | A povedal som im, že môžu zostať.

Pri výskume písaných textov sme zistili, že takto sa správajú všetky prave parataktické spojky, preto ich nebudeme rozoberať podrobnejšie. Viac pozornosti venujeme nepravým parataktickým spojкам, najmä dvom z nich, ktoré mali v skúmaných textoch vysokú frekvenciu. Za časticu nepokladáme dôsledkovú spojku *a preto* (stojacu na čele TJ). Vo výkladových textoch sa často stretávame s čelným postavením priradovacích spojok *preto, a preto*. Zrejme tu pôsobia štylistické činitele, keď sa kvôli prehľadnosti rozdelí zložené súvetie tak, že sa dôsledková spojka osamostatní (dôsledkové, dôvodové a prípustkové vety pokladáme za samostatné textové jednotky, lebo majú plný význam; Pauliny — Ružička — Štolc, 1960, s. 406). Táto skutočnosť ukazuje na to, že pri analýze textovej štruktúry zrejme treba vychádzať nielen zo syntaxe alebo len zo štylistiky, ale bude potrebný globálny pohľad. Napríklad:

(1) *Katalyzátory sú látky, ktoré vplývajú na rýchlosť chemických reakcií, ale samy sa reakciou nemenia. | Preto sa v chemických reakciách, ak treba, uvádzajú nad šípkou...*

(2) *To síce postačuje na to, aby priemyselný závod fungoval, nie však na to, aby fungoval efektívne. | A preto je nevyhnutné, na rozdiel od súčasnej prevádzajúcej praxe,...*

Do väčšieho rozporu sa dostáva textová jednotka s vetou v prípade podradovacieho súvetia. Podradovacie spojky v ňom spájajú podradenú vetu s nadradenou a nepresahujú rámec jednej TJ. Pozoruhodné sú však niektoré prípady v umeleckom texte (ale aj v hovorovej reči), keď je podradená veta formálne, teda aj intonačne osamostatnená (najčastejšie sú to vety dôvodové, prípustkové, účelové, podmienkové). V takomto prípade stojí endoklitická spojka na čele TJ, ale svoju pôvodnú funkciu nestráca, tesne spája novú TJ s predchádzajúcou. Veta s endoklitickou spojkou na čele však pre pochopenie svojho významu nevyhnutne vyžaduje predchádzajúci kontext:

Ja tam prídem. | Aby ste nepovedali, že som zbabelý.

Ten sa už nevráti. | Lebo je príliš hrdý.

1.1. Všimnime si niektoré nepravé hypotaktické spojky. 1. Spojka *takže* je podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966) hypotaktickou spojkou s dôsledkovým významom; v inej práci (Ondrus, 1971) sa dôsledkové súvetie pokladá za nepravé priradovacie súvetie. V odborných textoch nájdeme spojku *takže* v polohe, kde by mohla byť nahradená parataktickou spojkou s dôsledkovým významom *a preto*, preto ju pokladáme za priradovaciu spojku, ktorá uvádza samostatnú TJ. Napr.:

Význam tejto úlohy spočíva v tom, že .... | pričom reprodukovateľnosť lokálnych zdrojov a podmienok je len čiastočná, | takže obzvlášť v území priemyselnej aglomerácie je množstvo voľných lokálnych zdrojov veľmi obmedzené,...

1.2. Zaujímavé sú tiež nepravé podradovacie spojky s časovým významom *kým*,

zatiaľ čo, pričom. Tieto spojky v odborných textoch neuvádzajú vety závislé (ani časove) od inej vety.

Napríklad sodík prudko reaguje s vodou, chlóróm a kyslíkom, | kým napr. dusík s kyslíkom sa za obyčajných podmienok prakticky nezlučujú.

V predchádzajúcej vete nie je nijaký odkazujúci výraz a spojka *kým* má skôr odporovací význam, mohli by sme ju nahradiť priradovacou spojkou *ale*. Takéto vety teda považujeme za dve samostatné TJ a spojkou *kým (zatiaľ čo)* za parataktickú.

Podobne sa správa spojka *pričom*. Jednou z charakteristických črt odborných textov (v ktorých sa tieto prípady často vyskytovali) je napokon gnómickosť, preto sa ani pri spojke *pričom* nepocituje časový význam, má skôr význam priradovací a mohla by byť nahradená aj spojkou *a* (alebo tiež dôsledkovou spojkou *a preto*). Vidieť to jasne aj z príkladu:

Elektricky nabité telesá pôsobia navzájom na seba silou, | pričom druhé teleso môže byť na ľubovoľnom mieste v okolí prvého telesa.

1.3. Spomenieme ešte zámennú príslovku *prítom*, ktorá sa v náučnom štýle používa synonymicky k spojke *pričom*. Označuje, že dej vety sa odohráva súčasne s dejom inej vety, ale práve preto ju môžeme pokladať za parataktický spojovací výraz; mohli by sme ju vynechať a význam vety by sa podstatne nezmenil, len **vzťah medzi dvoma TJ by bol o niečo menej jasný**. K takémuto chápaniu zámennej príslovky *prítom* nás vedie aj to, že môže stáť na čele jednoduchej vety, nielen na čele vety v súvetí.

Kinetický obraz pohybujúcich sa molekúl je dosť zložitý, pretože molekuly nemajú rovnaké rýchlosti a rýchlosť každej molekuly sa s časom mení. | Prítom mierou strednej kinetickej energie molekúl je teplota plynu.

2. Medzi také konektory, čo spájajú textové jednotky na ich hraniciach, musíme zaradiť aj intonáciu, ktorá je v písanom texte vyznačovaná graficky interpunkčným znamienkom a v ústnom prejave charakteristickou melódiou a pauzou. Rozlišujeme *prítom* konektor **intonačný (KI)** a konektor **juxta pozičný (KJ)**, hoci v oboch prípadoch sa TJ **zoraďujú v texte diatakticky**. A to preto, že KJ (graficky vyznačený bodkou) znamená intonačnú ukončenosť TJ, kým KI (vyznačený graficky iným interpunkčným znamienkom než **bodka**) znamená jej intonačnú neukončenosť.

2.1. Pod intonáciou rozumieme **teda nie** jednu z prozodických vlastností, ale také zakončenie TJ, ktoré naznačuje neukončenosť textu, avizuje jeho pokračovanie. Je to konektor, ktorý **nadväzuje smerom dopredu**. Za symboly intonačného konektora pokladáme čiarku, pomlčku, dvojbodku, tri bodky, bodkočiarku, zátvorky.

Čiarka je intonačným konektorom, ak spája dve susedné textové jednotky. Nepovažujeme ju však za konektor, ak je jej **použitie iba pravopisnou konvenciou** (pred niektorými parataktickými spojkami — tu je konektorom spojka), ako napríklad:

Ani bič som neodložil, | ani klobúk nesňal.

(Chrobák)

Podobnú funkciu ako čiarka má v texte pomlčka, ak rozlišuje dve textové

jednotky. Pomlčka často v umeleckom texte nahrádza zátvorky. Zátvorky sú konektorom (KI) len v tom prípade, keď oddeľujú vloženú vetu (tá síce gramaticky nesúvisí so susednou TJ, ale obsahovo súvisí s textom).

Chyťal som už liace | (židovka vyšla s lampášom na priedomie), | vtom... | vtom vystúpil... (Chrobák)

Dvojbodka môže byť konektorom medzi uvádzacou a priamou rečou, ale môže uvádzať aj inú samostatnú TJ:

Nuž nestalo sa nič zlého ani epochálneho — | darmo tajiť, že by to bolo zas dačo obyčajného: | nie, bolo to i pre nich i pre celé mesto veľmi dôležité. (Kukučín)

Podobnú funkciu ako bodka (sprevádzanú v hovorenom prejave tiež rovnakou melódiou) má v písanom texte bodkočiarka. Na rozdiel od bodky však jasne naznačuje, že sa bude v texte pokračovať, kým bodka len uzatvára TJ, a či je konektorom, o tom rozhodne nasledujúca TJ. Na rozdiel od čiarky a pomlčky bodkočiarka je v texte konektorom vždy.

Tri bodky naznačujú neukončenosť výpovede. Za intonačný konektor ich pokladáme aj preto, že v ústnom prejave nie sú sprevádzané klesavou kadenciou. Nasledujúca textová jednotka obyčajne nadväzuje na to, čo sa nedopovedalo.

Ale radšej tu mohli nechať koňa ako psa... | Čo budem so psom robiť, | aj tak už jedného mám. (Jaroš)

Ak je troma bodkami ukončený text (umelecký text — napr. kapitola alebo aj kniha), potom nie sú konektorom, podobne ako tu nie je juxtapozičný konektor.

2.2. Z genézy textu vyplýva, že určitú konektívnu funkciu v texte má aj samo zoraďovanie, diatixa textových jednotiek. Aj juxtapozičnú preto pokladáme za textový konektor (KJ); jeho symbolom je bodka. Ukončenie myšlienky klesavou kadenciou (bodkou) súvisí s podstatou rečového prejavu, s jeho štruktúrou. Treba však uvážiť, že konektorom sa môže stať juxtapozičcia len tak, že spojí novú textovú jednotku s poslednou TJ predchádzajúceho kontextu (nadväzuje dozadu). Potom niekedy juxtapozičcia môže byť konektorom, hoci by sa zdalo, že tento konektor je v texte prítomný vždy. Napríklad ak sa v novom odseku zmení objekt, o ktorom bola reč, prvá TJ tohto odseku nemusí byť spojená juxtapozičciou s poslednou TJ predchádzajúceho odseku, hoci významovo sa včlení do celého predchádzajúceho textu (o tom svedčia iné konektory).

Kto sa ráno zblízka či zďaleka zahľadel na hrad, videl obraz dokonalého pokoja. | Nik by nebol zatusil, že pod jeho krovom niet pokojného človeka, ktorý by odpočinutý a s čistým svedomím začínal nový deň. |

Holíčsky hrad od stáročia bol majetkom dvoch rodín: Révayovcov a Bakičovcov.

Ak nie je medzi dvoma TJ juxtapozičný konektor, neznamená to, že sa tu končí jeden a začína druhý text, je tu skôr určitá ruptúra v tematickej výstavbe textu. Predpokladáme, že podobná ruptúra môže vzniknúť aj odbočením od témy, napr. pri parentéze. Medzi parentézou a predchádzajúcou TJ je konektívny vzťah, ktorý je upevnený aj juxtapozičným konektorom (parentéza je samostatnou TJ). Ale ďalšia

TJ, ktorá nasleduje po parentéze, nie je s predchádzajúcim kontextom spojená cez KJ, lebo nie je priamo spojená s jeho poslednou TJ (parentézou). Vidieť to na príklade:

Dorozumievanie je styk medzi hovoriacim a počúvajúcim pomocou jazykových zvukov, ktoré sa volajú hlásky. | (Pozri v § 10.) |

Okrem hlások sú pri hovorení prítomné...

Medzi dvoma TJ spojenými juxtapozičným konektorom sú spravidla aj iné konektívne vzťahy. Nie je to však pravidlo. Pri enumerácii môže byť juxtapozičia jediným konektorom medzi TJ:

Deti poodchádzali do školy. | *Otcovia sú už dávno vo fabrike.* | *Matky sa chystajú na nákupy.*

V štúdiu sme sa pokúsili určiť hranice jednotky súvislého textu tak, že vychádzame z povahy vety, z vetnej syntaxe. Pretože nám išlo o globálnu analýzu, nevyhli sme sa ani štylistickému aspektu. Túto problematiku bude však treba ďalej podrobne skúmať, najmä prípady, keď sa veta ako syntaktická jednotka nezhoduje s textovou jednotkou.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- DANEŠ, F.: Typy tematických posloupností v **textu**. *Slovo a slovesnosť*, 29, 1968, s. 125—141.
- DRESSLER, W.: Einführung in die Textlinguistik. 2. Aufl. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1973. 136 s.
- HAUSENBLAS, K.: Výstavba jazykových projevů a styl. 1. vyd. AUC — Philologica. *Monographia XXXV*. Praha, Universita Karlova 1971. 185 s.
- MATHESIUS, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. 1. vyd. Praha, Melantrich 1947. 280 s.
- Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- MISTRÍK, J.: Štruktúra textu. 1. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1975. 93 s.
- MISTRÍK, J.: Junktúra vo vecnom a umeleckom texte. In: Poetyka i stylistyka slowiańska. Red. S. Skwarczyńska. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Wyd. Polska Akademia Nauk 1973, s. 259—263.
- ONDRUS, P.: Větný rozbor v příkladoch. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 206 s.
- PAULINY, E.: Slovosled a aktuálne vetné členenie. *Slovenská reč*, 16, 1950/51, s. 117—121.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- PFÜTZE, M.: Probleme der Satz-und Kontextverflechtung. 1. Auf. Potsdam, Pädagogische Hochschule 1970. 66 s.
- SEVBO, I. P.: Štruktúra sviazneho teksta i avtomatizacija referirovanija. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1969. 135 s.
- SKALIČKA, V.: Syntax promluvy (enunciace). *Slovo a slovesnosť*, 21, 1960, s. 241 n.
- SKALIČKA, V.: Text, kontext, subtext. In: AUC — Philologica. *Slavica Pragensia III*. Praha, Universita Karlova 1961. s. 73 n.

О НЕКОТОРЫХ СООТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ СИНТАКСИСОМ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И СИНТАКСИСОМ ТЕКСТА

Резюме

Работа по своему характеру принадлежит к синтаксису текста. Автор определяет основную единицу текста на фоне предложения, синтаксической единицы. Исходя из результатов исследования текстов написанных на различных стилях, показываются здесь основные типы единиц текста (ТТ). Отмечается, что единица текста по теме и по форме окончено высказывание, которое соотносится: 1. с самостоятельным предложением; 2. со сложно-подчиненным предложением; 3. с предложением некоторого типа поддельного сложно-подчиненного предложения (придаточное предложение следствия, причинное предложение и допустительное придаточное предложение); 4. с предложением сложно-сочиненного предложения. Внимание обращается прежде всего на такие единицы текста, которые не совпадают с предложением (синтаксическим). Эти типы излагаются на базе соответствующих союзов (*preto, a preto, takže, pričom*, местоименное наречие *pritom*). В работе показаны тоже случаи самостоятельного положения придаточного предложения в тексте — автор считает их особенными единицами. Союзы по своей функции в тексте называются аналитическими конекторами (конектор — языковая единица имеющая связную роль в тексте). Внимание обращается только на упомянутые союзы относительно с темой работы. С той же точки зрения толкуется и связывание единиц текста на их границах с помощью интонации и юкстапозиции (в письменном тексте точка).

O JAZYKU SLOVENSKEJ FEUDÁLNEJ NÁRODNOSTI V 15.—18. STOROČÍ

JÁN DORULA

Skúsenosti a poznatky z doterajšieho štúdia veľkého písomného materiálu z 15.—18. storočia dovoľujú nám urobiť **niektoré** všeobecnejšie závery o jazyku slovenskej feudálnej národnosti. Dosiaľ publikované čiastkové výsledky nášho štúdia tohto materiálu sme sa usilovali nakrátko zhrnúť v práci *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, ktorej rukopis bol odovzdaný do tlače v roku 1974. V nádeji, že táto práca sa čoskoro objaví na knižnom trhu, nedokumentujeme nasledujúce výklady takým množstvom dokladov, aké by ináč bolo potrebné. Prirodzene, že sa tu opierame o závery svojej spomínanej knižnej práce.

Z 15.—18. storočia máme k dispozícii veľké množstvo súvislých textov z celého slovenského jazykového územia. Tieto texty sú bohatou pramennou základňou pre historický slovník slovenského jazyka, ale možno v nich dobre sledovať aj vývin mnohých hláskoslovných a gramatických javov slovenčiny. Boli napísané v predspisovnom období, t. j. v čase, keď Slováci nemali svoj vlastný celoslovenský spisovný jazyk. Takýmto slovenským spisovným jazykom s celospoločenskými ambíciami bol až bernolákovský spisovný jazyk z konca 18. storočia a potom štúrovský spisovný jazyk z polovice 19. storočia. Ich vznik súvisí nerozlučne s formovaním sa novodobého slovenského národa v období prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu, keď sa od základu pretvára feudálne chápanie národa.

Ako je známe, feudálny národ v Uhorsku tvorili iba príslušníci privilegovaných spoločenských vrstiev. Skladal sa z príslušníkov všetkých feudálnych národností žijúcich v Uhorsku. Do feudálneho národa nepatrilo teda nepriviligované poddanské obyvateľstvo, pracujúci ľud všetkých národností. Príslušníkov feudálneho národa spájala s ľuďmi vlastnej národnosti do istej miery spoločný jazyk. Hoci úradným jazykom v Uhorsku bola v tomto období (15.—18. storočie) latinčina, vieme, že ako hovorený jazyk v najvyšších vládnych feudálnych vrstvách sa uplatňovala vtedy prevažne maďarčina. Ale najmä nižšia šľachta a zemianstvo slovenského pôvodu hovorili a zväčša aj písali po slovensky (počet textov veľmi **vzrastá** najmä od polovice 16. storočia). Okrem toho sa slovenský jazyk významne **uplatnil** nielen v osobnej korešpondencii, ale aj v správnej a úradnej agende na panstvách. Rovnako významne sa slovenčina uplatnila v prostredí slovenského meštianstva, a to v súkromnej i úradnej korešpondencii slovenských mešťanov, v mestských knihách a protokoloch i v cechových písomnostiach. Mnohé slovenské

písomnosti z tých čias pochádzajú aj od slovenských vzdelancov, najmä kňazov (rozličné receptáre, kázne a pod.), ba v dôsledku rozširovania siete škôl a šírenia gramotnosti (v tejto súvislosti treba upozorniť najmä na vydanie Komenského učebnice *Orbis sensualium pictus quadrilinguis* v Levoči v roku 1685) písali slovenské písomnosti niekedy aj príslušníci poddanskej vrstvy obyvateľstva. Pri hodnotení jazykovej situácie na Slovensku v tých časoch nemožno, pravda, zabúdať na dominujúce postavenie latinčiny ako hierarchicky najvyššie hodnoteného jazyka v Uhorsku. Latinčina sa uplatňovala, prirodzene, aj v spomínaných vrstvách slovenského zemanstva, meštianstva a vzdelanectva. Bola vzorom a zdrojom, z ktorého sa preberala najmä administratívnoprávna terminológia do slovenčiny. Nemožno zabúdať ani na významný zástoj nemčiny najmä v meštianskom prostredí. A prirodzene z celkovej charakteristiky jazykovej situácie na Slovensku nemožno vynechať ani vzťah slovenčiny k ďalším jazykom (maďarčine, češtine, poľštine, ukrajinčine).

Slovenčinu teda používali v ústnych i písomných prejavoch v 15.—18. storočí privilegovaní i nepriviligovaní príslušníci slovenskej feudálnej národnosti. Ako sa zreteľne ukazuje, treba terminologicky rozlišovať pojmy „uhorský feudálny národ“ (ide tu o dobové chápanie, o dobovú náplň tohto pojmu, lat. *natio hungarica*) a „slovenská feudálna národnosť“ (chápeme ju z marxistického hľadiska ako jednu z foriem spoločenského vývinu). Ako už z doterajších výkladov vyplýva, k slovenskej feudálnej národnosti treba rátať aj príslušníkov uhorského feudálneho národa slovenského pôvodu.¹ Jednoznačne tu treba zaradiť masu slovenského zemanstva, a to bez ohľadu na ďalšie peripetie historického vývinu jednotlivých jeho príslušníkov. Ako ukazuje veľký písomný dokladový materiál z tých čias, bolo slovenské zemanstvo významným nositeľom a pestovateľom slovenského jazyka.

Ako vidieť, bola slovenská feudálna národnosť sociálne a triedne značne diferencovaná, nejednotná. Jej základnú masu však tvorilo poddanské dedinské obyvateľstvo so svojou svojráznou ľudovou kultúrou a obyčajmi, hovoriace slovenskými nárečiami. Z rozdielneho spoločenského a hospodárskeho postavenia jednotlivých tried a vrstiev slovenskej feudálnej národnosti vyplývajú aj rozdiely v ich celkovom spôsobe života, v kultúre. Významným spájajúcim článkom slovenskej feudálnej národnosti bol popri spoločnom etnickom pôvode spoločný dorozumievací prostriedok — jazyk, presnejšie povedané, bolo to spoločné etnické povedomie a (aj pri všetkej nárečovej rozdrobenosti) spoločné jazykové povedomie, ktoré má svoje historické korene dávno pred 15. storočím.

---

¹ Inou otázkou, pravda, je, že v priebehu historického vývinu niektorí príslušníci **privilegovaného** uhorského feudálneho národa začali spájať svoju príslušnosť k nemu s používaním maďarského jazyka, čo mohlo postupne viesť k ich úplnej maďarizácii a k prechodu do zväzku maďarskej feudálnej národnosti. Impulzom k takémuto vývinu mohla byť prevaha maďarskej zložky v najvyšších vládnych vrstvách Uhorska.

Ďalším predpokladom rozvoja slovenskej feudálnej národnosti bolo kompaktné spoločné územie, na ktorom Slováci ako jeho autochtónni obyvatelia žili aj v rámci uhorského štátu. Skutočnosť, že Slováci žili v mnohonárodnostnom štáte, komplikovala vo viacerých smeroch rozvoj slovenskej národnosti. Ako obyvatelia uhorského štátu boli niekedy aj Slováci označovaní ako *Ungari (Uhri)*, najmä vo vzťahu k mimouhorským národnostiam. Podobne sa však niekedy označovali aj iní obyvatelia Uhorska, napríklad Nemci.

Zaradenosť Slovenska do rámca mnohonárodnostného uhorského štátu i prítomnosť početnej a hospodársky silnej zložky nemeckého obyvateľstva v mestách na Slovensku prispievali tiež k tomu, že hospodárska, politická a kultúrna integrácia na území, kde kompaktné žila slovenská národnosť, nezasahovala len toto územie, ale mala širšie väzby a súvislosti. Ale rozvoj výroby a hospodársky rozmach na Slovensku významne podporil rozvoj slovenskej národnosti, posilnil jej postavenie, hospodársku a spoločenskú úlohu najmä v živote miest, v ktorých sa Slováci dostávajú do významných pozícií aj v ich vedení a správnom aparáte. Z viacerých miest Slovenska máme záznamy o národnostných sporoch, ktoré majú svoje hospodárske pozadie a príčiny. V konečnom dôsledku teda hospodársky rozvoj prispieva k upevneniu vedomia spolupatričnosti príslušníkov slovenskej národnosti, prispieva k jej integrácii.

Ako sme už uviedli, základná masa príslušníkov slovenskej národnosti hovorila slovenskými nárečiami. Ale hoci napríklad aj v ľudovej slovesnej a piesňovej tvorbe existuje bohatstvo jazykových výrazových prostriedkov, odzrkadľujúcich kultúrny život a kultúrnu činnosť slovenského ľudu, spoločensky a hospodársky diferencovaný život slovenského meštianstva si nevyhnutne vyžadoval aj príslušné diferencované jazykové vyjadrovacie prostriedky. Týka sa to aj prostredia slovenského zemianstva a vzdelanectva. Takéto potrebné a štylisticky diferencované vyjadrovacie prostriedky sa v slovenskom jazyku aj skutočne utvorili, a to na základe slovenských nárečových jazykových fondov i preberaním a adaptáciou slov z iných jazykov. Sú to známe postupy významovej a štylistickej diferenciacie a terminologizácie slov domáceho i cudzieho pôvodu (porov. *priš* — *žalobník* — *aktor* — *instans*, *svedok* — *fatens*; *ponosa*, *ponosovať sa* v právnoterminologickom i neterminologickom význame a pod.) i tvorenie potrebných nových slov a termínov z domácich jazykových základov (porov. napr. *božiť sa* — *božba*, *boženík*). Ide tu o kultivovanie jazyka, ktorý v každej etape vývinu spoločnosti plne uspokojuje jej komunikatívne potreby. Toto kultivovanie jazyka, pravda, nevychádzalo z jedného kultúrneho alebo politického slovenského centra, lebo Slováci takéto celoslovenské centrum v podmienkach mnohonárodnostného Uhorska nemali. Preto ústny kultivovaný jazyk slovenského meštianstva, zemianstva a vzdelanectva nebol na celom Slovensku jednotný, mal najmä v hláskosloví a gramatike, ale aj v lexike, znaky príslušného širšieho nárečového zázemia (Dorufa, 1975). Miestne (aj nárečové) alebo oblastné jazykové črty sa mohli s osobou pisára prenášať do rozličných miest na Slovensku, preto

nachádzame stredoslovenské jazykové prvky v písomnostiach z východného Slovenska (Dorufa, 1969) alebo východoslovenské prvky v písomnostiach zo stredného Slovenska (Kniezsa, 1952).

Pravda, mnohé výrazy a termíny, ktorými sa slovenčina ako celok už vtedy odlišovala od blízkych slovanských jazykov (češtiny a poľštiny), vyskytujú sa v písomnostiach z celého Slovenska (*pravda, ponosa, ponosovať sa, božiť sa, božba, stolica, stoličný, chotár, špán*, a i.). Celoslovenské sú ďalej mnohé prevzatia a kalky z latinčiny, maďarčiny i nemčiny. Dôsledkom živých hospodárskych, obchodných a spoločenských kontaktov medzi slovenskými mestami a s tým spojenej fluktuácie osôb (najmä kňazov, pisárov a učiteľov) je pomerne veľká jednoduchosť v administratívno-právnej terminológii na celom Slovensku, a to nielen v spomínanej vrstve pôvodných slovenských lexikalizmov, ale aj vo vrstve prevzatých výrazov. Existujú, pravda, aj niektoré pevne zaužívané oblastné lexikalizmy, ktoré rešpektujú aj prisťahovalci (pisatelia) z iných kútov Slovenska (východoslovenské slová *berecin, bereciniec* oproti stredoslovenským a západoslovenským *šarha, šarhovňa*, stredoslovenské a západoslovenské *boženik, priš* a pod.). Avšak písomnosti, ktoré napísali Slováci v 15.—18. storočí, nie sú spravidla napísané dôsledne vo forme (najmä nie hláskovej) spomínanej kultivovanej slovenčiny. Spôsobila to okolnosť, že Slováci používali popri latinčine vo svojich písaných prejavoch aj češtinu (a v oblasti východného Slovenska i poľštinu), ktorá bola vtedy vypracovaným spisovným jazykom a bola im zrozumiteľná. Ako praktický dorozumievací prostriedok v istom okruhu písomného styku, v písomnostiach praktického (najmä hospodárskeho) charakteru a textoch určených pre širšie vrstvy obyvateľstva (napr. náboženská poučná a homiletická spisba) bola čeština vhodnejšia ako latinčina. Hoci latinčina bola, ako sme už uviedli, významným zdrojom obohacovania slovenskej slovnej zásoby, bola vzorom pri štylizácii textov a mnohé slovenské písomnosti obsahujú celé latinské frázy, formuly, vsuvky a pasáže, čeština ako príbuzný slovanský jazyk ovplyvnila oveľa viac ako latinčina formálnu (najmä hláskovú) stránku slovenských písaných prejavov, hoci nebola ani zďaleka takým významným zdrojom preberania v oblasti slovnej zásoby ako latinčina. Používanie češtiny bolo obmedzené na písomné prejavy.² A tu sa rozpor medzi slovenským povedomím pisateľov a knižnou češtinou, ktorú Slováci v ústnych prejavoch nepoužívali, prejavil v rozličných heterogénnych, niekedy čudných zmiešaných jazykových podobách, ktorých uplatnenie neprekročilo nikdy oblasť písomných prejavov, t. j. nepreniklo do ústnej reči.³ Pravda, istú zákonitosť vo vzťahu medzi češtinou a slovenčinou možno tu

² V evanjelickej cirkvi používali Slováci češtinu ako liturgický jazyk. Aj v tomto úzko vymedzenom rozsahu používania si Slováci češtinu prispôbili, známym spôsobom poslovenčili, takže tu hovoríme o tzv. bibličtine.

³ Ako veľmi výstižné možno v tejto súvislosti uviesť takéto konštatovanie P. Trosta (1976, s. 2, poznámka 12): „Literární díla napsaná před ustálením spisovného (literárního) jazyka jeví zpravidla jazykovou podobou dialekticky nejednotnou. Často je to mšiení, v němž se sotva odráží mluvený jazyk autora nebo jeho okolí. Autor dbalý zásady, že se jinak píše, než mluví, tu vytváří spisovnou podobou o své vůli.“

predsa len pozorovať, a to predovšetkým takú, že najvýraznejšie české jazykové črty, ktoré neboli vtedy známe v slovenčine, sa nahrádzali črtami slovenskými.⁴ Typické čechizmy lepšie zachovávali iba ľudia, ktorí češtinu študovali (napr. na pražskej univerzite), lepšie sa držia aj v hotových ustálených formulách. Častejšie sa stretávame v písomnostiach zo Slovenska s viacerými českými tzv. pomocnými slovami (niektoré frekventované spojky, predložky a častice). Ináč zaobchádzali Slováci s češtinou celkom voľne, prispôbovali si ju bez zábran, bez zjavného úsilia zachovávať nejakú českú jazykovú normu, o ktorú sa vlastne ani nezaujímal (trocha iná situácia je v tlačенých textoch, kde mohli zasahovať aj korektori). Vychádzali z istej tradície používania češtiny na Slovensku (spomínaný spôsob jej adaptácie v istých bodoch, niektoré frekventovanejšie české výrazy, ktoré sa, pravda, uplatňovali popri príslušných slovenských výrazoch). Vidieť to medziiným aj z faktu, že sa české a slovenské podoby a výrazy striedajú v jednom texte, pričom nie sú od seba odlišené významovo ani štylisticky. Niekedy sa stretávame aj s vedomým slovakizačným úsilím, ktoré vyplýva zo snahy lepšie priblížiť písaný text slovenskému čitateľovi, urobiť preň jeho obsah čo najzrozumiteľnejším. Úsilie o zrozumiteľný výklad významu latinských slov slovenskému používateľovi vidieť i v tzv. Kamaldulskom slovníku z roku 1763 (*Syllabus dictionarii latino-slavonicus*), kde sa často používajú české i slovenské ekvivalenty latinských slov jednoducho vedľa seba. Takéto úsilie sa výrazne prejavuje napríklad aj v spomínanom levočskom vydaní Komenského učebnice *Orbis pictus* v roku 1685, kde autorom slovakizovanej českej časti⁵ je so všetkou pravdepodobnosťou Daniel Sinapius-Horčíčka, ktorý, hoci sám nepochádza z východného Slovenska, uvádza častejšie na vysvetlenie slovenskému používateľovi aj východoslovenské lexikalizmy (napr. na s. 253: *wezeni — tĕmnice, berecjnec, ssarhowne*). S podobným úsilím sa stretávame aj v mnohých iných textoch, často napríklad v kázňach.

Avšak skutočnosť, že sa čeština uplatnila na celom slovenskom jazykovom území (spomínaný spôsob jej adaptácie, používania a uplatňovania sa bol na celom Slovensku rovnaký), bola pre slovenskú národnosť významná ako integrujúci činiteľ, ktorý prispieval k jej zjednocovaniu a upevňovaniu. Celkový jazykový vývin na Slovensku však smeroval celkom prirodzene a zákonite k spisovnej slovenčine, išiel ruka v ruku s vývinom slovenskej národnosti smerom k novodobému národu. Inými jazykmi si Slováci v písaných prejavoch istý čas vypomáhali, často vo vzájomne sa dopĺňajúcom alebo ináč dobovo podmienenom rozsahu používania.

Slováci teda používali v predspisovnom období popri slovenčine (t. j. slovenských

⁴ Podobnú adaptáciu češtiny možno podnes pozorovať vo výslovnosti českých náboženských textov v slovenskej evanjelickej cirkvi, teda v úzko vymedzenej náboženskej sfére, ktorej tu nevenujeme osobitnú pozornosť.

⁵ V názve knihy, ktorý sa uvádza v štyroch jazykoch, sa v latinskom titule hovorí o *lingua bohemica*, v nemeckom o *Böhmische Sprache*, ale v maďarskom je *Tót nyelv* a v českom *Slowensky gazyk*. S podobným nejednotným označovaním sa stretávame aj v iných písomnostiach. Je podmienené vtedajšou spoločensko-historickou situáciou.

nárečiach a kultivovanej slovenčine v ústnej podobe, ktorá prenikla aj do písomnosti) latinčinu, v istom rozsahu a istým spôsobom češtinu a na obmedzenom území v určitom rozsahu aj poľštinu (spôsob adaptácie a podmienky používania poľštiny boli v zásade také isté ako pri vzťahu slovenčiny a češtiny). Každý z týchto jazykov slúžil Slovákom v istom rozsahu pri uspokojovaní ich komunikatívnych potrieb. Historické okolnosti života slovenskej národnosti v Uhorsku spôsobili, že v spomínanom období (15.—18. storočie) nevznikol celoslovenský spisovný jazyk.

Možno teda konštatovať, že atribútom slovenskej národnosti ako spoločensko-historickej kategórie nebol jednotný spisovný jazyk, ale slovenský jazyk ako súhrn všetkých slovenských nárečí i miestne diferencovaných kultivovaných podôb slovenského jazyka s istými spoločnými črtami. Jednotný celoslovenský spisovný jazyk vzniká až v období konštituovania sa slovenského národa a stáva sa jedným z jeho atribútov.

Nemožno zabúdať na skutočnosť, že slovenská feudálna národnosť prešla v priebehu spomínaných štyroch storočí historickým vývinom v smere svojej konsolidácie a upevňovania. Slovenskú národnosť charakterizujú v zrelom období jej vývinu v zásade tie isté hlavné znaky ako neskoršie slovenský národ (v marxistickom chápaní národa ako formy spoločenského vývinu), ale medzi znakmi národnosti a národa sú dôležité kvalitatívne rozdiely (tak ako napríklad existuje dôležité kvalitatívne rozdiely medzi znakmi kapitalistického a socialistického národa), týkajúce sa stupňa rozvoja výrobných síl, hospodárskej a politickej organizovanosti i kultúry (Doruľa, 1975 b; 1976).

Zreteľ na konkrétne historické podmienky života slovenskej feudálnej národnosti v Uhorsku, na členenie vtedajšej spoločnosti (privilegovaný feudálny uhorský národ, územno-politické kritérium pri občasnom označovaní príslušnosti k tzv. uhorskému národu — *natione Ungarus...*; kritériom tu nebol jazyk) nám umožňuje dobre pochopiť i vtedajšiu jazykovú situáciu na Slovensku, medziiným aj spôsob, s akým sa Slováci stavali k češtine. Ten vyplýva z toho, že v spomínaných historicko-spoločenských podmienkach čeština nebola pre nich atribútom ich národnosti, ale iba jedným z nástrojov, jedným z prostriedkov dorozumievania, po ktorom siahli, aby ho v istej funkcii a rozsahu pre seba výhodne využili. Poukázali sme aj na isté priaznivé konzekvencie, ktoré pre slovenskú národnosť z toho (z faktu používania češtiny na Slovensku) vyplynuli.

Na objektívne osvetlenie a pochopenie historického vývinu treba danú problematiku skúmať komplexne a nepodliehať pokušeniu apriórne prenášať do minulosti neadekvátne ahistorické hodnotiace kritériá, ktoré nevyhnutne vedú k falšovaniu obrazu historického vývinu. Starostlivé štúdium archívneho materiálu v čo najširšom zábere patrí k nevyhnutným predpokladom takého komplexného skúmania našej problematiky.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

DORULA, J.: O stredoslovenských jazykových prvkoch v texte a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku. *Nové obzory*, 11, 1969, s. 383—394.

DORULA, J.: Slovenčina v Bardejove podľa zápisov v súdnych protokoloch zo 17. storočia. *Nové obzory*, 17, 1975 a, s. 417—428.

DORULA, J.: Problémy vzťahu jazyka a spoločnosti v novej sovietskej odbornej literatúre. *Jazykovedný časopis*, 26, 1975 b, s. 158—168.

DORULA, J.: Leninizmus a nacionálna otázka v súčasných podmienkach. *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 171—180.

KNIEZSA, Š.: *Stredoveké české listiny*. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1952, s. 158—159.

TROST, P.: Strídání kódů. *Slovo a slovesnost*, 37, 1976, s. 1—3.

О ЯЗЫКЕ СЛОВАЦКОЙ ФЕОДАЛЬНОЙ НАРОДНОСТИ В 15—18 ВЕКАХ

Резюме

На основе изучения большого количества текстов из 15—18 веков и после опубликования частичных результатов этого изучения, итоги которого автор подвел в работе *Словаки в истории языковых отношений* (книга сдана в печать в 1974 году), автор статьи стремится сделать более общие выводы о языке словацкой народности в 15—18 веках. Характеризуя общественно-историческую и языковую обстановку в Словакии в условиях многонационального угорского государства, автор приходит к заключению, что атрибутом (одним из неотъемлемых признаков) словацкой феодальной народности не был литературный язык, а словацкий язык как совокупность всех словацких диалектов и культивированной формы словацкого языка, которая не была одинаковой во всей Словакии, хотя и существовали некоторые общие формы (прежде всего в лексическом составе), присущие во всех разновидностях культивированного словацкого языка. Этот язык зафиксирован тоже, хотя далеко не полностью, и в письменных документах 15—18 веков. Автор далее указывает на роль латинского и чешского языков в развитии словацкой народности и на их значение для словацкого языка.

O NAJNOVŠÍCH ZMENÁCH V SLOVNÍKU SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

FERDINAND BUFFA

1. Tradičné nárečia ako teritoriálne ohraničená odroda národného jazyka jestvujú bežne iba v ústnom prejave, čo však neprekáza tomu, že ich jednotlivé plány sú natoľko vyvinuté, aby aj nárečia boli schopné plniť svoju komunikačnú funkciu v požadovanom rozsahu. V minulosti tento rozsah určovali najmä potreby vtedajšieho vidieckeho života, predovšetkým roľníckeho obyvateľstva dedín a mestečiek; dnes sa čoraz viac obmedzuje používanie tradičných nárečí na súkromnú sféru vidieckeho (najmä staršieho) obyvateľstva, ktorého život sa však v porovnaní so životom predchádzajúceho, predsociálneho obdobia veľmi zmenil. A pretože zmeny v živote ľudí najpohotovejšie odráža ich slovná zásoba, všimneme si v tomto príspevku aspoň niektoré najmarkantnejšie zmeny v slovníku dnešných našich nárečí.

2. Vývin jazyka sa uskutočňuje postupným narastaním elementov novej kvality a pozvoľným odumieraním starých prvkov. Vo vyvinutom spisovnom jazyku bývajú obidva tieto vývinové momenty viac-menej vyrovnané. Pre vývin slovníka dnešných nárečí charakteristickejší je druhý moment — odumieranie prvkov starej kvality, čo prevláda nad narastaním nových prvkov. Súvisí to najmä s príčinami, ktoré sme uviedli už na začiatku.

Hlavnou príčinou zmien sú prevratné premeny v živote dnešných vidieckych ľudí, v ich práci i v spôsobe života. Predovšetkým zaniklo mnoho druhov práce a v dôsledku toho sa prestali používať aj mnohé poľnohospodárske náradia, typické pre individuálne hospodáriacich roľníkov, značne sa zmenil životný štýl ľudí a v súvislosti s tým zaniklo aj množstvo často veľmi starých zvykov, povier atď. Všetky tieto skutočnosti mali svoje pomenovania, no tieto sa dnes presúvajú do pasívnej slovnej zásoby, z ktorej ich však najmä u starších ľudí možno ešte hocikedy vyvolať, lebo sú v nej veľmi dobre zafixované. U mladších ľudí hovoriacich nárečím, ktorí takéto názvy (dnes už nepoužívaných reálií) nemali vo svojom jazykovom povedomí natoľko upevnené, pretože ich málo používali, takéto slová veľmi rýchlo upadajú do zabudnutia, najmä ich významová náplň sa im vytráca z pamäti. A pretože, ako sme už spomínali, nárečové slová sa vyskytujú iba v ústnej podobe, spravidla v takýchto situáciách zanikajú bez stopy (pokiaľ sa v ojedinelých prípadoch nezachovávajú vo frazeológii a pod.). Z týchto dôvodov výskum tradičného nárečového slovníka má dnes poslednú šancu, pričom v niektorých oblastiach sa už premeškal.

Uvedenému procesu, t. j. postupnému zániku nárečových pomenovaní už neaktu-

álnych vecí, veľmi napomáha aj to, že dnes sa používanie nárečí čoraz viac obmedzuje iba na sféru súkromného života, kde sa spravidla vystačí s pomerne obmedzeným a dosť jednostranným slovníkom. V tomto slovníku sa častejšie ako názvy zaniknutých reálií objavujú pomenovania nových vecí typických pre dnešný život ľudí na vidieku.

Podaktoré nárečové slová zanikajú aj tak, že ich nahrádzajú rovnoznačné pomenovania prevzaté zo spisovného jazyka. Často sú to názvy vecí, ktoré boli kedysi zriedkavosťou, ale dnes sú už veľmi rozšírené aj na vidieku (ako je napr. *autobus*, ktorý sa kedysi nazýval iba ako *motor* a pod.), ďalej sú to pomenovania vecí, o ktorých sa v spoločnosti hovorí s istými rozpakmi (ako je napr. *záchod* namiesto starších názvov typu *hajzel*, *budár* a pod.). Viac o týchto prípadoch hovoríme v nasledujúcej časti príspevku v súvislosti s prenikaním nových slov do nárečí.

3. Z faktu, že nárečia ešte aj dnes sú v istých situáciách dorozumievacím prostriedkom, vyplýva, že do dnešných našich nárečí nutne prenikajú aj nové lexikálne prvky. Dnešní používatelia nárečia sa v akejkoľvek reči, aj úplne privatej v najbližšom domácom prostredí nemôžu vyhnúť nespomenúť niektoré, dnes už aj na vidieku úplne bežné skutočnosti, ktoré im predtým neboli známe (resp. vôbec neboli známe, ako je napr. *televízia*, *silon* a pod.). Pre tieto nové pojmy sa do nárečí preberajú už hotové názvy spravidla zo spisovného jazyka (s prípadnými najnutnejšími hláskovými úpravami) na rozdiel od minulosti, keď do jednotlivých nárečí prichádzali nové slová (s novými vecami) nie vždy z toho istého prameňa. No aj pri takýchto prevzatiach nám prichodí rozlišovať niekoľko vrstiev.

Závažnú vrstvu nových slov v nárečiach tvoria prevzaté pomenovania všeobecne rozšírených nových, predtým neznámych vecí, ako je napr. *televízor*, *tranzistor*, *penicilín*, *lamino*, *silon*, *nylon*, *tesil*, *bony*, *chuligán* a pod. Podobného druhu sú aj nové názvy takých vecí, ktoré len v poslednom čase sa stali aj na vidieku všeobecne používané, ako je napr. *kultúra*, *funkcionár*, *súkromník*, *obývačka*, *spáľňa*, *parkety*, *vodovod*, *brigáda*, *norma*, *injekcia*, *bacil*, *vitamín*, *konzerva*, *bufet*, *dovolenka*, *matúra*, *tajomník*, *účtovník* atď. Pri niektorých takýchto novších pomenovaniach sa použili aj staršie názvy, pravda, s novým, prehodnoteným významom, ako je napr. (národný) *výbor*, (jednotné roľnícke) *družstvo*, (pracovná) *jednotka*, (starobný, invalidný) *dôchodok*, (materská) *škôlka* a pod.

Niektoré z takýchto vecí, ktoré sa iba v poslednom čase stali bežnými aj na vidieku, mali už svoj domáci starší názov, ktorý však vytlačilo novšie pomenovanie spravidla zhodné so spisovným názvom. Tak napr. s rozšírením automobilovej dopravy slovo *autobus* vytlačilo starší názov *motor* (pôv. názov všetkých motorových vozidiel); podobne pretože sa dnes bežne cestuje vlakom, slovo *vlak* nahradilo (alebo nahrádza) staršie pomenovanie *mašina*, *cúg* a pod. V súvislosti s veľmi častým používaním uvedených dopravných prostriedkov (niekedy to nebolo také bežné

vieť sa vlakom alebo autobusom) nekupujú sa na ne *kartky, kartičky* a pod., ale už len *listky*, a to na *stanici*, nie na *štácii* alebo na *štacióne*. Podobne sa nahrádza slovo *sklep* slovom *obchod*, *špitál* slovom *nemocnica*, *firhang* slovom *záclona*, *taška* slovom *aktovka* atď. Inokedy novší názov preniká namiesto staršieho pri pomenovaniach tzv. háklivejších vecí, ako je napr. *záchod* za staršie *hajzel*, *budár* a pod., *hnačka* za staršie *sračka*, *mrzák* za staršie *kalika*, *choromyseľný* za staršie *bláznivý* alebo *šialený*, *spodky* za staršie *gate*, *vracať* za staršie *dáviť*, *bluvať*, *ryhať* a pod.

V niektorých prípadoch sa do nárečí dostávajú aj pomenovania takých pojmov, ktoré sa predtým v nich vyjadrovali opisom; také sú napr. slová v istých ustálených spojeniach typu *(ne)mať nárok na niečo, za istých okolností, (ne)byť v stave niečo urobiť, pokladať si za povinnosť* a pod. Uvedené, najmä posledné príklady sú ilustráciou na postupné vyrovnávanie sa vidieckeho života s mestským nielen vo sfére materiálnej (ako je napr. stavba a vybavovanie domov ako v meste a pod.), ale aj v oblasti kultúrnej (postupná intelektualizácia aj dedinského života).

Takéto nové názvy, pokiaľ sú rozšírené všeobecne v niektorom nárečí, treba pokladať už za normálne nárečové slová (tak ako pokladáme za ne slová typu *elektrika, aeroplán, rádio* a pod.). Stali sa totiž jeho bežnou súčasťou, bez ktorej sa nezaobíde ani to najbežnejšie, hoci aj na domáci okruh obmedzené dorozumievanie sa nárečím.

Názvy tohto druhu prechádzajú do nárečí spravidla zo spisovného jazyka. Iba výnimočne môže sa vžiť pre novú reáliu aj názov prevzatý z iného jazyka, spravidla takého, ktorý túto novú reáliu nárečiu sprostredkoval. Tak napr. v sev. časti Šariša (sev. od Bardejova) sme si všimli rozšírenie názvu *řizek* na pomenovanie (bravčového) rezná.

Od týchto všeobecne rozšírených nových názvov bežných reálií treba odlišiť také nové pomenovania obyčajne nie všeobecne známých vecí, ktoré používajú iba niektoré osoby hovoriace v súkromí ešte tradičným nárečím. Sú to spravidla slová, často odborné názvy, ktoré tie osoby používajú pri svojej práci, a potom aj v súkromnej, familiárnej reči takéto slová vplietajú do svojho nárečového prejavu. Je len prirodzené, že napr. družstevník aj doma, keď rozpráva o svojej práci, spomenie také slová, ako *jeerde, agronóm, skupinár, doplanky, preplanky, mechanizácia, sejačka, kosačka, samoviazač, vlečka* a pod. Takisto robotník v reči o svojej práci vo fabrike použije slová ako *závod, závodná stráž, údržbár, (ne)plnenie plánu, prémie* a pod. a podobne napr. upratovačka hotela vpletie do svojej reči aj slová ako *lôžko, apartmán, prístelka, vrátnik* atď. Názvy tohto druhu, hoci sa môžu vyskytovať v spontánnom, čisto nárečovom prehovore, do nárečovej slovnej zásoby nepatria práve pre toto ich individuálne, nevšeobecné používanie, s čím súvisí aj obmedzená zrozumiteľnosť takýchto slov u iných príslušníkov nárečia.

Aj slová tohto druhu sú spravidla zhodné s ich paralelami v spisovnom jazyku, pravda, niekedy sú to aj podoby slangové a pod. Ojedinele aj tu môže ísť o slová

prevzaté z iných jazykov, čo pravdepodobne sprostredkovali patriční odborníci. Tak **napr.** od robotníkov v Bardejove som počul názov *jarab* vo význame „žeriav“ (na stavbe).

Na rozdiel od minulosti, keď si naše nárečia bežne tvorili nové pomenovania (najmä odvodzovaním, ale aj prenášaním významov a pod.), z dnešných našich nárečí o iných druhoch obohacovania ich slovníka ako preberaním už hotových spisovných slov nemáme ešte konkrétne údaje. Zaiste sa v nich nájdu aj takéto pomenovania, ale budú to pravdepodobne iba ojedinelé prípady. Tak vo východo-slovenských nárečiach je napr. známy názov *keramítka* vo význame obkladacej dlaždičky; na strednej Orave sa používa slovo *koliesko* vo význame volant; od Bardejova máme napr. názov *gaučový stolok* vo význame fotel a pod.

4. Z našich poznámok vyplýva, že aj v slovníku dnešných slovenských nárečí sa dejú veľké zmeny. Predovšetkým mnohé slová v nich zastarávajú, prechádzajú do **pasívnej** slovnej zásoby. Najčastejšie sú to pomenovania reálií, ktoré sa prestali používať. Z týchto sa pomaly stanú historizmy; sú to najmä názvy súvisiace so starým individuálnym hospodárením a s vtedajším spôsobom života na vidieku. Takýchto zastarávajúcich názvov je v dnešných nárečiach pomerne veľa. Zriedkavejšie ustupujú z nárečí pomenovania takých reálií, ktoré sa dnes stali bežné aj na vidieku, a to tak, že ich vymieňajú nové slová, čím sa pôvodné názvy postupne archaizujú, až pomaly zaniknú.

Na miesto zastaraných alebo zastarávajúcich slov prichádzajú do dnešných nárečí nové pomenovania najmä takých reálií, ktoré predtým neboli na našom vidieku (alebo aj vôbec) známe. Sú to názvy **všeobecne** rozšírených reálií, ktoré do nárečí prenikajú spravidla zo spisovného jazyka. Je ich pomerne neveľa, čo súvisí najmä s tým, že používanie tradičných nárečí sa dnes obmedzuje čím ďalej tým viac iba na sféru súkromného familiárneho života. U niektorých, najmä starších príslušníkov nárečí figurujú mnohé z takýchto slov iba ako neologizmy v ich pasívnej slovnej zásobe. Viaceré nové slová sa dostávajú do nárečí aj ako synonymá starších pomenovaní takých reálií, ktoré boli kedysi veľmi zriedkavé, ale dnes sa stali aj na vidieku bežnou dennou vecou. Ojedinele takéto nové synonymá nahrádzajú staršie názvy aj z iných dôvodov (napr. že sa pokladajú za neutrálnejšie pri názvoch niektorých tzv. háklivých vecí). Ak sa takéto prevzatia bežne vyskytujú v nárečových prejavoch, treba ich pokladať už za súčasť nárečovej lexiky.

Do nárečovej lexiky však nepatria slová, ktoré použila (resp. používa) iba istá osoba (alebo skupina osôb napr. podľa zamestnania), aj keď v nárečovom kontexte. Sú to ich individualizmy všeobecne nepoužívané a spravidla aj obmedzene zrozumiteľné, obyčajne súvisiace s ich prácou.

Uvedený pohyb v slovníku dnešných slovenských nárečí je podmienený prevratnými politickými, ekonomickými, sociálnymi i kultúrnymi zmenami po druhej svetovej vojne v živote aj nášho vidieckeho ľudu. Slovná zásoba totiž mnoho odráža zo života jej **nositeľov**. A tak ako sa mení a ďalej bude meniť materiálna i duchovná

kultúra našej vidieckej, ešte hodne nárečím hovoriacej spoločnosti, tak sa bude meniť aj jej slovná zásoba smerom k slovníku spisovného jazyka najmä pri slovách, ktorými sa dnešné nárečia obohacujú a tiež tým, že zastarávajú a tak zo slovníka odchádzajú slová, ktorými sa jednotlivé nárečia od seba odlišovali. Tým sa veľmi urýchlil nivelizačný proces aj v slovnej zásobe terajších slovenských nárečí.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

О НОВЕЙШИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В ЛЕКСИКЕ СЛОВАЦКИХ ДИАЛЕКТОВ

Резюме

Автор рассматривает изменения в лексике словацких диалектов как отражение коренных изменений в бытовой жизни и работе современных людей, живущих в деревне и говорящих до сих пор на традиционном диалекте. Чаще всего наблюдается переход в пассивный словарный состав названий реалий, которые больше уже не употребляются. Их место обычно занимают из литературного языка происходящие названия новых предметов, связанных с современной жизнью деревенских людей. По отношению к предметам, которые употребляются в настоящее время более часто, чем в прошлом, происходит часто замена старых диалектных названий новыми, литературными названиями (часто в фонетически приспособленном виде). Подобным образом попадают в диалекты также названия прежде вообще неизвестных предметов. Приведенные и многие другие изменения в лексике современных словацких диалектов ускоряют процесс нивелировки в этих диалектах по направлению к литературному языку.

DISKUSIE

HLAVNÉ ČRTY
SLOVENSKEHO JAZYKOVEDNÉHO ŠTRUKTURALIZMU*

JOZEF RUŽIČKA

Štrukturalizmus sa uplatňoval v značnej miere vo viacerých spoločenských disciplínach na Slovensku — najskôr a vari aj najsilnejšie v jazykovede. Platí to najmä pre medzivojnové desaťročia, konkrétnejšie pre 30. a 40. roky. Štrukturalizmus v jazykovede vôbec — ak máme na mysli európsky štrukturalizmus, čiže teóriu Ženevskej školy, Pražskej školy aj Kodanskej školy — bol reakciou na historicko-porovnávaciu jazykovedu 19. storočia, čiže bol reakciou na pozitivizmus v jazykovede, rovnako ako Vosslerova estetizujúca „nová filológia“ alebo ako Marrovo „nové učenie o jazyku“. Už to stačí ako dôkaz, že aj jazykovedný štrukturalizmus mal filozofické pozadie, ktoré možno jednoznačne identifikovať ako objektívny idealizmus. Tento charakter zostal jazykovednému štrukturalizmu natrvalo, teda nielen v začiatkovej fáze jeho života, keď išlo o negáciu teórie a metód pozitivistického atomizujúceho historizmu, ale aj v povojnových rokoch a desaťročiach, keď štrukturalizmus — teraz už nielen európsky, ale možno povedať celosvetový a okrem toho často s nárokom na platnosť filozofickej doktríny — nevyhnutne sa dostal do zápasu nielen s existencializmom a inými idealistickými koncepciami, ale najmä s materialistickým svetonázorom.

Pre pochopenie a zhodnotenie slovenského jazykovedného štrukturalizmu treba si najprv uvedomiť celkovú východiskovú situáciu. Jazykoveda na Slovensku bola na začiatku nášho storočia málo rozvinutá; silnejšie sa uplatňovala iba historicko-porovnávací teória v dielach Sama Czambela, Jozefa Škultétyho a Štefana Hlavatého, ako aj v začiatkových prácach prvých odchovancov československých univerzít (napr. Jána Stanislava a Henricha Bartka). Vtedy sa pozorne sledovala a skúmala iba historická problematika, najmä vnútorné a vonkajšie dejiny slovenčiny. Ostatok patrilo praktickej jazykovede a štylistike. Niektoré nové teoretické výdobytky českej univerzitnej jazykovedy po prvej svetovej vojne našli u nastupujúcej slovenskej generácie živý ohlas: bola to napríklad teória relatívnej chronológie a teória funkčnej motivovanosti jazykových zmien. Obidve tieto teórie splynuli a uplatnili sa pri vypracúvaní teleologického (resp. teleonomického) výkladu pohybov v jazyku ako v uzavretom systéme, keď sa za centrum vedeckého záujmu pokladala úloha odhaliť vnútorné — statické i dynamické — zákonitosti jazykového systému. Túto idealistickú teóriu imanentného vývinu jazyka možno hodnotiť ako hlavnú diferencnú črtu pražského štrukturalizmu, cieľavedome rozvíjaného v Praž-

* Prednesené na vedeckej konferencii *Marxizmus a štrukturalizmus*, konanej v Smoleniciach dňa 7. až 9. októbra 1976.

skom lingvistickom krúžku (založenom pred päťdesiatimi rokmi, konkrétne 6. októbra 1926). S touto črtou súvisí trvalý záujem o vývin jazyka, a to najmä u slavistov (ako to vidieť v prácach N. Trubeckého, R. Jakobsona a B. Havránka), napriek tomu, že sa inde než v Prahe priam programovo hlásala téza, nadväzujúca na Ferdinanda de Saussura, že najvlastnejším predmetom jazykovedy je synchronia čiže statický prierez jazykovou stavbou v istom časovom bode. Takto sa posilnila dôležitá črta slovenského jazykovedného štrukturalizmu — trvalý záujem o vývin jazyka, ako vidieť v základných dielach Ludovíta Nováka (slavistika a slovakistika), Eugena Paulinyho a Štefana Peciara (slovakistika), Jozefa Ružičku (germanistika) i Jána Horeckého (klasická filológia). Tento trend výskumu bol však určený nielen tradičnou problematikou slovenskej jazykovedy, ale najmä tým, že sa u nás nerobil sústavný filozoficko-teoretický základný výskum (predpoklady pre profesionálne pestovanie všeobecnej jazykovedy sa utvorili až r. 1948), ďalej tým, že sa v slovakistike pracovalo s materiálom iného druhu než inde: pri nedostatku staršieho písaného materiálu pred r. 1500 využívala sa totiž geografická diferenciacia nárečí v takej miere ako azda nikde inde na riešenie problémov vývinu národného jazyka. Fakty na osi času sa nahradili faktami na osi priestoru. Treba si všimnúť aj to, že takýto geografický prieskum dialektov predstavoval v prvej polovici nášho storočia najprogressívnejší výskum kompletného jazykového materiálu, živého v pravom zmysle slova — totiž výskum hovorenej podoby neusmerňovaného a nekodifikovaného jazykového úzu celého národa.

Bola by však chyba, keby sme zabudli na trvalý záujem o výskum súčasného jazyka. V Pražskej škole sa vypracovala solidná teória spisovného jazyka, ktorá vyrástla zo spoločenskej situácie v Čechách koncom 20. rokov, a preto niesla silné stopy života buržoáznej spoločnosti a jej kultúry. Táto teória sa oprávnene kritizuje z pozícií marxisticko-leninsky orientovanej jazykovedy. Dnes sa už realizuje požiadavka vypracovať novú teóriu spisovného jazyka fungujúceho v socialistickej spoločnosti. (Základy takejto teórie sa načrtli na vedeckej konferencii, konanej v Smoleniciach v januári 1976.) Uvedená ucelená teória spisovného jazyka Pražskej školy bola poznačená živým záujmom o slovesné umenie a bola podopretá veľkými pracovnými úspechmi vo fonológii. Je známe, že sa počas niekoľkých rokov podarilo formulovať veľa poznatkov zo štylistiky a fonológie konkrétnych jazykov; ale dnes už vieme, že značná časť týchto poznatkov nemá definitívnejšiu platnosť, pretože sa pri ich formulovaní vychádzalo z chybného presvedčenia, že existuje autonómny básnický jazyk a že fonologický systém jazyka je uzavretý.

Pre vtedajšiu mladú slovakistiku bolo veľkým povzbudením, že zakladatelia Pražskej školy si všímali slovenskú problematiku, zaujímali sa o slovenskú literatúru, analyzovali fonologický i gramatický systém slovenčiny a niektoré závery (ako napr. o fungovaní kvantity v slovenčine) uvádzali v základných štúdiách a neskoršie aj v súhrnných dielach (ako napr. N. Trubeckoj: *Grundzüge der Phonologie*, 1939). Aj tým sa dá teda vysvetliť, prečo sa štylistika a fonológia stali hlavnými výskumnými

poľami mladej jazykovednej generácie u nás. Žiada sa iba zdôrazniť, že sa na tomto poli dosiahli nebývalé úspechy najmä v spolupráci jazykovedy a literárnej vedy. Synchronná fonológia, opierajúca sa o lexikálne a gramatické jednotky (teda nie o text), uplatňovala sa vo výskume jazykov a ich nárečí na Slovensku (t. j. vo výskume slovenčiny, ruštiny, ukrajinčiny, nemčiny i maďarčiny). Úspechy v poznávaní synchronného stavu hláskovej roviny jazykovej stavby zaujali pracovníkov aj z iných odborov; tak sa začali posilňovať medzioborové vzťahy, došlo aj k prvým organizačným krokom v integrácii spoločenskovedného výskumu na Slovensku. Treba zdôrazniť, že u nás šlo nielen o aplikáciu, ale aj o rozvíjanie teórie Pražskej školy, teda tej koncepcie, ktorá brala do úvahy systémovosť jazyka i funkčnosť jazykových prostriedkov, ktorá ďalej tlmila úplné odtrhnutie synchronie a diachronie (keďže v synchronii odhaľovala dynamickosť a v diachronii systémovosť) a ktorá napokon aspoň kalkulovala s nositeľom jazyka ako s dôležitým faktorom vo vývine jazykového systému (ako sa to ukazuje napríklad v teórii jazykových zväzov).

Programové nástolenie problematiky jazykových zväzov patrí k dôležitým výdobytkom Pražskej školy, lenže treba vedieť, že sa z kontaktných jazykových faktov často robili neoprávnené, dakedy priam šokujúco ďalekosiahle závery pre dejiny spoločnosti. Základnú chybu treba vidieť v tom, že sa vzťahy jazyka a spoločnosti čiže nositeľov jazyka postavili na hlavu: chápali sa totiž idealisticky. Táto chyba sa objavila v plnej miere aj v slovenskej jazykovede. Pripomeniem často kritizovanú hypotézu o mongolizácii, resp. turcizácii starej slovenčiny (vo viacerých prácach L. Nováka už v 30. rokoch) a tiež predpoklad starého germánsko-baltoslovansko-ugrofínskeho komunikačného zväzu pri výklade vzniku silného skloňovania adjektív v starej germánčine (v doktorskej dizertácii J. Ružičku z r. 1938). V štyridsiatych rokoch a najmä neskôr sa už upustilo od takýchto záverov; pre nedostatok faktov z historických disciplín mohli sa však celkové závery často formulovať iba s mnohými obmedzeniami, ako to vidieť v tomto citáte: „Nasledovali asi južných Slovanov, s ktorými v pravlasti asi susedili, a usadili sa asi medzi Tisou a Dunajom... Odtiaľ asi potom postupovali na sever do dnešnej oblasti stredného Slovenska“ (E. Paulíny: *Fonologický vývin slovenčiny*, 1963).

Historická fonológia — hoci mala uvedené chyby — dosiahla v slovenskej jazykovede značné úspechy, teoreticky prevýšila predvojnovú úroveň Pražskej školy. Pravda, pri serióznom výskume konkrétneho a často kompletného materiálu sa ukázali v celom rozsahu aj všetky nedostatky štrukturalistickej fonológie. Vidieť to napríklad na mojom fonologickom rozbere nemeckého jazyka, kde pre rozsiahlosť jazykového materiálu a pre nemožnosť obsiahnuť množstvo historických faktov venoval som sa iba zostrojeniu metodologicky čistého a elegantného modelu, ktorý obsahoval minimálny počet nevyhnutných krokov, aby sa z „vypreparovaného“ starohornonemeckého vokalizmu dosiahol súčasný stav vo východných bavorských nárečiach Moravského poľa. (Tento rozbor som robil začiatkom štyridsiatych rokov, výsledky som uverejnil v knižke *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností*,

SAVU 1947.) Zdôrazňujem, že tu šlo o takýto bádateľský cieľ: opísať vývin vokalizmu ako systému. To bol nový postup v historickej fonológii, ktorý sa neskôr úspešne vyskúšal aj vo výskume slovenčiny. Zásadnú chybu vidím v tom, že sa čiastkový fonologický systém posudzoval ako izolovaný a do seba uzavretý a že sa za jediný predmet vedeckého opisu pokladali vzťahy medzi fonémami, chápanými ako priesečníky oných vzťahov. Je to postup, ktorý u nás po prvý raz formuloval L. Novák vo svojej originálnej definícii fonémy z roku 1937: „Fonémy sú najmenšie, ďalej nedeliteľné prvky jazyka, ktoré sa vydefujú priesečníkmi všetkých (vnútor- ných) jazykových funkcií na jazykovej forme.“ Tento postup značí prelomenie hraníc pražského štrukturalizmu a smerovanie ku glosematike, ktorá sa v našej jazykovede výraznejšie uplatnila až v povojnovom *Bratislavskom lingvistickom krúžku*, keď jeho predsedom bol E. Paulíny (od 12. decembra 1945 do 31. januára 1950).

Úsilím opísať vývin fonologického systému riešil sa v slovenskej jazykovede — a to pomerne samostatne — páľčivý problém protikladu synchronie a diachronie. Je to jeden z kardinálnych problémov celej modernej jazykovedy, ako to ukazuje napr. aj diskusia na X. medzinárodnom lingvistickom kongrese (Bukurešť 1967), vyvolaná ideou Bertila Malmberga, že štrukturalistickými metódami vedecky opísať vývin jazykového systému vlastne ani nie je možné: výsledkom tohto opisu môže byť iba sled statických synchronných prierezov. Je jasné, že tu ide o širší problém, nielen jazykovedný. Pri vedeckom pozorovaní musíme izolovať a priam fixovať, „umŕtvíť“ objekt svojho pozorovania, i keď ide o prieskum dynamického objektu či historického faktu. V jazykovedných diskusiách o tejto problematike sme sa často spýtovali, či sa takým postupom nenarúša súlad medzi ontologickou a gnozeologickou sférou — aj v *Spolku pre vedeckú syntézu* sa o tom diskutovalo medzi pracovníkmi síce rozličných odborov, ale rovnako progresívnej orientácie. Tento problém je dôležitý aj pre dnešnú slovenskú vedu, a preto sa treba pokúsiť o jeho riešenie spoločnými silami. Otázky vzniku a vývinu sú v spoločenskovedných disciplínach, a teda aj v jazykovede rovnako dôležité ako otázky súčasného stavu jazyka, ktorý je spoločným javom sui generis a navyše — pri riešení problémov z obidvoch uvedených sfér musí sa uplatniť principiálna ontologická a gnozeologická jednota.

Podľa naznačených princípov možno naše poznatky o slovenskom jazykovednom štrukturalizme zhrnúť do týchto piatich bodov:

1. Štrukturalizmus sa uplatňoval ako vedúci bádateľský smer v slovenskej jazykovede v 30. a 40. rokoch. Sem patrí aj činnosť *Bratislavského lingvistického krúžku* (1945—1950) a vychádzanie časopisu *Slovo a tvar* (4 ročníky v r. 1947—1950). Idealistický ráz štrukturalizmu sa uvedomoval aj vtedy, ale slovenskí jazykovedci zoskupení v Bratislavskom lingvistickom krúžku nespolupracovali s idealisticky orientovanými filozofmi z univerzity.

2. Filozoficko-teoreticky sa v slovenskom jazykovednom štrukturalizme nepraco- valo. Ani v časopise *Slovo a tvar* niet programového článku. Závislosť od teórie

medzivojnovej Pražskej školy je od začiatku evidentná, ale nie pasívna. Kritizovala sa napríklad pražská teória o lexike (pozri Slovo a tvar, 2, 1948, s. 127—128).

3. Hlavným pracovným poľom slovenského jazykovedného štrukturalizmu bola fonológia. Popri fonológii súčasnej spisovnej slovenčiny bola to najmä historická fonológia niektorých jazykov. Vznikli význačné práce o vývine fonologickej roviny ako systému. Pozoruhodné výsledky sa dosiahli aj pri analýze gramatických kategórií a slovných druhov.

4. Rozvinula sa spolupráca medzi niektorými vlastivednými odborníkmi. Výsledkom boli prieborné štylistické štúdie. Bolo na škodu teoretického rozvoja vtedajšej slovenskej vedy, teda aj jazykovedy, že styky s pokrokovými filozofmi a umelcami slova, ktoré sa rozvíjali v *Spolku pre vedeckú syntézu* v rokoch 1937—1939, boli administratívnym zásahom prerušené.

5. Roku 1950 stratil štrukturalizmus vedúcu úlohu. Niektoré tézy a najmä viaceré metodické postupy jazykovedného štrukturalizmu však pretrvávali v slovakistických prácach dlhší čas, kým sa aj vo výskume spisovnej slovenčiny a jej kultúry neuplatnili princípy marxistickej jazykovedy.

V krátkom príspevku nie je možné čo i len telegraficky predstaviť všetky problémy slovenského jazykovedného štrukturalizmu. Na to by bola potrebná monografia, azda podrobnejšia a najmä kritickejšia, než je Popovičova dobrá knižka *Štrukturalizmus v slovenskej vede* (Martin 1970), kde sa o jazykovede píše dosť skromne. Bola by to záslužná robota, ktorej zmyslom by malo byť ukázať nedostatky aj úspechy slovenského jazykovedného štrukturalizmu.

Marxisticky orientovaná jazykoveda chce nadviazať na všetko pozitívne, čo utvorili predchádzajúce generácie bádateľov, hoci kategoricky kladie požiadavku, aby pri tomto kritickom hodnotení a výbere stimulujúcim i limitujúcim faktorom boli princípy materialistickej dialektiky. Iba tak bude možno aj v našej súčasnej jazykovede predísť nebezpečenstvu, že sa jazyk i jeho poznanie budú posudzovať jednostranne, ako to bolo aj v tzv. štrukturalistickom období v dejinách slovenskej jazykovedy.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ СЛОВАЦКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО СТРУКТУРАЛИЗМА

Резюме

Структурализм являлся основным исследовательским приемом в словацком языкознании в 30—40-е годы. К нему относится тоже деятельность *Братиславского лингвистического кружка* (1945—1950) и издание журнала *Слово и tvar* (4 тома в 1947—1950 г.). В этот период возникли значительные работы по фонологии современного словацкого языка, по исторической фонологии разных языков (прочный интерес к развитию языка, основан на географической дифференциации диалектов), по анализу грамматических категорий и частей речи (Л. Новак, Э. Паулины, Й. Ружичка, Я. Горенки и др.). Ценным вкладом являются стилистические исследования. **Совсем отсутствовал интерес к разработке философско-теоретических вопросов структурализма. Структурализм потерял свою ведущую роль в словацком языкознании начиная с 1950-ого г. Решающим фактором в переоценке словацкого лингвистического структурализма являются принципы материалистической диалектики.**

Z NOVŠÍCH DISKUSÍ O ŠTRUKTURALIZME A JEHO KOREŇOCH

JÁN HORECKÝ — JÁN BOSÁK

Na konferencii *Marxizmus a štrukturalizmus*, ktorú v dňoch 7.—9. októbra 1976 usporiadal Ústav filozofie a sociológie SAV, v úvodnom referáte akad. A. Širáckeho a znova v jeho záverečnom slove sa veľmi zreteľne konštatovalo, že štrukturalizmus ako celistvá filozofická koncepcia je smer v podstate idealistický a vo svojich spoločenských a politických dôsledkoch vyslovene antikomunistický. Alebo inými slovami: štrukturalizmus ako idealistická koncepcia sa stavia proti teórii a metodológii dialektického materializmu.

V podstate správny je aj názor, že štrukturalizmus — podobne ako existencializmus a pozitivizmus — je reakciou na marxizmus, na jeho historizmus a materializmus. Toto konštatovanie však treba spresniť historicky i geograficky. Ako ukázal B. Majer v práci *Štrukturalizem* (1971; porov. Horecký, 1975), francúzsky štrukturalizmus (najznámejší, najrozšírenejší a najvýbojnejší práve ako filozofická doktrína) je priamou reakciou na existencializmus. Ale na druhej strane je filozofický štrukturalizmus aj záverečnou fázou vývinu od jazykovedy cez etnológiu, literárnu vedu a históriu.

Na prvý prameň francúzskeho štrukturalizmu (porov. o ňom inštruktívny výklad J. Piageta aj v slovenskom preklade *Štrukturalizmus*, Bratislava 1971), totiž reakciu na existencializmus, veľmi výrazne ukazuje už názov práce T. A. Sacharovovej *Ot filosofii suščestvovanja k štrukturalizmu* (1974). Už v celkovej charakteristike, v úvode k tejto práci (s. 13) sa konštatuje, že štrukturalizmus je najcharakteristickejšou tendenciou buržoáznej francúzskej filozofie v šesťdesiatych rokoch. Vo Francúzsku nastupuje po existencialistickej obrane ľudskej subjektívnosti. Základným prejavom tohto nástupu je fakt, že sa odhadzuje, zanedbáva človek a na jeho miesto nastupuje systém.

Existencializmus bol charakterizovaný negatívnou tendenciou. Táto tendencia bola pochopiteľná v danom čase, t. j. v čase nemeckej okupácie, ale práve preto strácala opodstatnenie v ďalšom období, keď sa aktuálnymi stali problémy afirmácie, kladných postojov. Namiesto úvah o zmysle a význame subjektu sa začal klásť dôraz na objekt poznania. Namiesto pojmu subjekt sa centrom pozornosti stal pojem štruktúry, proti filozofii vedomia sa začala zdôrazňovať filozofia pojmu. Východiskom vedeckého poznávania sa stala nie individuálna logika subjektu, ale analýza celostných štruktúr.

Ako výstižne vykladá T. A. Sacharovová (s. 226), súčasný filozofický štrukturaliz-

mus operuje nie vlastnými predmetmi alebo objektmi vedeckého bádania, ale znakmi týchto predmetov a objektov. To platí aj pre konkrétne vedy, napríklad aj pre jazykovedu (aspoň istých škôl). Z tohto znakového charakteru predmetov jednotlivých vied vyplýva všeobecný prechod z roviny pozorovania a opisu predmetu na rovinu modelovania, konštruovania modelov, ktoré majú umožniť hlbší prienik do podstaty skúmaného predmetu. Treba nesporne súhlasiť s T. A. Sacharovovou, že uvedené znaky (modely) môžu mať rozličnú úroveň zovšeobecnenia. Nie je však také isté, že práve jazykové znaky predstavujú najrozvinutejšiu formu zovšeobecnenia. Bolo by treba prinajmenšom dôkladne analyzovať vzťah medzi jazykovými znakmi a jazykovednými modelmi. No vyvodzovať z tohto faktu najvyššej miery zovšeobecnenia v jazykových znakoch, že práve preto sa začal štrukturalizmus rozvíjať v jazykovede, treba pokladať za historicky nesprávny výklad.

Je síce pravda, že v začiatkoch širokého štrukturalistického prúdu stála jazykoveda a že práve F. de Saussure postuloval ako jediný predmet jazykovedy štúdium jazyka (*langue*) ako osobitného konštrukt, ale tento konštrukt sotva možno stotožňovať s jazykovým znakom alebo znakom vôbec.

V buržoáznej jazykovednej literatúre o štrukturalizme sa právom venuje veľká pozornosť zakladateľovi jazykovedného štrukturalizmu, ženevskému profesorovi Ferdinandovi de Saussurovi. Po vydaní rukopisných prameňov k Saussurovmu základnému dielu *Cours de linguistique générale* (porov. Godel, 1957) a po novších analýzach podrobil podrobnému výskumu postavenie F. de Saussura vo vývine novej jazykovedy E. F. K. Koerner v práci *Ferdinand de Saussure. Pôvod a vývin jeho jazykovedného myslenia v západnej jazykovede. Príspevok k histórii a teórii jazykovedy* (1973).

Koernerova práca má dve základné časti. V prvej zaraďuje F. de Saussura do celkového rámca súdobej vedy a kultúry, v druhej skúma, ako Saussurovi nasledovníci pokračovali v prehľbovaní základných de Saussurových myšlienok.

V biografickej kapitolke prvej časti poukazuje Koerner predovšetkým na fakt, že F. de Saussure bol súčasníkom takých jazykovedcov, ako boli F. Boas, O. Jespersen, P. Passy, ale aj psychoanalytika S. Freuda, sociológa E. Durkheima, filozofa H. Bergsona a mnohých iných a že žil v období renesancie vedeckého bádania v oblasti spoločenských, resp. humanitných vied. Hoci Koerner v prácach F. de Saussura nenašiel priame odkazy na súčasných bádateľov v sociológii, psychológii a filozofii, predsa je nútený konštatovať, že v mnohých de Saussurových argumentoch je zreteľná závislosť od intelektuálnych prúdení obdobia.

Pokiaľ ide o priamu závislosť od súčasných sociológov, najmä od myšlienok E. Durkheima — na túto závislosť svojho času poukazoval najmä W. Doroszewski — Koerner sa usiluje ukázať, že síce v *Kurze* možno nájsť niekoľko myšlienok, ktoré by poukazovali na takúto závislosť, ale aj tak túto závislosť popiera. Mnohé de Saussurove poznámky o sociálnom charaktere jazyka boli už vtedy spoločným majetkom jazykovedy (ako možno ukázať porovnaním so základnou prácou L.

Bloomfielda *Language*). Proti W. Doroszewskému Koerner namíeta, že nevie-
dol ani jeden presvedčivý citát z hlavného Durkheimovho diela, len chce dokázať, že
de Saussurov pojem *langue* korešponduje s Durkheimovým pojmom *fait social* a že
pojem *parole* má zase pramene u Durkheimovho oponenta G. Tarda.

Zdá sa, že v tomto prípade si Koerner protirečí, lebo už v úvode správne
konštatuje, že v de Saussurovom diele sa odráža **celková atmosféra doby** (climate of
opinion). A do tejto atmosféry nesporne patrí aj **Durkheimov zákon donútenia** aj
Tardov zákon napodobňovania, ktorých ohlasy u de Saussura rozhodne možno
nájsť.

Prekvapuje Koernerovo zistenie, že de Saussurov pojem hodnoty má pramene
u švajčiarskeho ekonóma, vedúcej osobnosti tzv. lausanskej ekonomickej školy,
Léona Walrasa, ale že ani slovom nespomína Marxovu teóriu hodnoty. Takisto
prekvapuje Koernerovo tvrdenie, že F. de Saussure **čerpá** svoje názory na povahu
jazyka takmer výlučne zo súčasnej jazykovednej literatúry, teda nie z prac iných
vied. V osobitných kapitolách reprodukuje myšlienky takých jazykovedcov, ako boli
W. D. Whitney, H. Paul, E. Sievers, Baudouin de Courtenay, N. Kruševskij, G. von
Gabelentz, F. N. Finck. Treba dodať, že tieto analýzy sú nepochybne správne, dobre
ukazujú, že F. de Saussure nevyrástol z ničoho, ale **nemožno sa ubrániť** dojmu, že
predsa len znižujú vlastný de Saussurov prínos.

Druhá časť Koernerovej práce je venovaná rozvoju posaussurovskej lingvistiky.
Ukazuje sa tu napr., že väčšina jazykovedcov nebrala do úvahy pojem *langage*
a venovala pozornosť len protikladu *langue* — *parole*. Ďalší jazykovedci **zase**
uvádzali k tomuto protikladu iný tretí prvok, napr. E. Buyse nss operoval pojmom
discours, E. Coseriu zavádzal pojem *norma*. Pomerne málo pozornosti venoval
Koerner rozvíjaniu štrukturalizmu v pražskej škole. Je to nepochybne na škodu vecí
i Koernerových vývodov.

Vcelku Koerner správne rozlišuje dve oblasti: vlastné názory F. de Saussura a ich
vplyv na neskoršiu jazykovedu. Prirodzene, že ako buržoázny vedec nevenuje
pozornosť filozofickým základom a dosahom v rozvíjaní štrukturalizmu v iných
vedných oblastiach, obmedzuje sa len na rámec buržoáznej jazykovedy.

Hoci sa de Saussurov *Cours de linguistique générale* (1916) stal bezpochyby
najcitovanejšou lingvistickou prácou v tomto storočí a podstatne ovplyvnil v tridsia-
tych a štyridsiatych rokoch nielen rozvoj lingvistiky, ale všetkých spoločenských
vied, základy štúdia vedeckých názorov de Saussura položil až švajčiarsky jazykove-
dec R. Godel, keď r. 1957 vydal nepublikované materiály a poznámky Ferdinanda
de Saussura (*Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de*
Saussure). Ďalších desať rokov práce si vyžiadala príprava vydania všetkých
Saussurových prameňov (aj poznámok jeho poslucháčov), ktoré pripravil zasa
švajčiarsky jazykovedec R. Engler (prvé dva zväzky vyšli r. 1967, tretí r. 1968). R.
Engler v tomto vydaní neuvádza zmeny alebo odchýlky editorov Kurzu Ch.
Ballyho a A. Sechehaye a ako aj neskorších komentátorov Saussurovho funda-

mentálneho diela, ale dáva samému bádatelovi možnosť synteticky porovnať, ako sa zhoduje interpretácia vydavateľov *Kurzu* s originálnymi prameňmi. Treba preto privítať stručnú monografiu N. A. Sľusarevovej *Teorija F. de Saussura v svete sovremennoj lingvistiky* (Moskva 1975), ktorá si kladie za cieľ nielen oboznámiť záujemcov so základným výskumom R. Godela a R. Englera, ale ich aj porovnáva so základmi doterajšej Saussurovej teórie, neraz neoprávnené dopĺňanej. Konštatuje, že pri **dnešnej** interpretácii Saussurovho učenia sa musí nevyhnutne vychádzať z Englerovej práce, a nie iba z textu *Kurzu*, do ktorého sa dostalo dosť dodatkov a nepresností editorov, lebo im v tých časoch bolo dosť vecí nejasných a vydanie pripravili popri iných svojich povinnostiach za pomerne krátky čas — tri roky. Prednosť Sľusarevovej monografie oproti Koernerovi je aj v tom, že Saussurovu teóriu hodnotí z dialektickomaterialistických pozícií; opiera sa nielen o učenie klasikov marxizmu-leninizmu, ale aj o najvýznamnejšie práce súčasných sovietskych filozofov za ostatné roky a samozrejme o pozoruhodné a originálne výsledky sovietskej jazykovedy v oblasti teórie jazyka a dejín jazykovedy. Sľusarevovej práca nie je iba opisom istej časti dejín jazykovedného myslenia, ale predovšetkým podnetným impulzom pre hľadanie adekvátnej metodológie pri analýze jazykových štruktúr.

Podľa L. Hjelmsleva formulka *langue* — parole vyjadruje celú podstatu Saussurovho učenia, všetky ostatné sa z nej dajú logicky odvodiť. Aj keď protiklad individuálneho a kolektívneho v jazyku prvý sformuloval už r. 1870 Baudouin de Courtenay (Osnovnyje napravlenija strukturalizma, 1964, s. 20 n.), pri riešení tejto antinómie nedokázali sa jazykovedci pred Saussurom vymaniť spod vplyvu psychologizmu. Až keď Saussure odlišil od reči (ako sumy psychologických javov) jazyk ako systém jestvujúci v kolektívnom vedomí jeho nositeľov v danej spoločnosti, určil jazyk ako sociálny jav. Z publikovaných prameňov sa ukazuje, že Saussure neodtrhol jazyk od reči, iba žiadal rozlišovať dve stránky rečovej činnosti a skúmať ich charakter, sociálny a individuálny, pričom obidve tieto stránky sú vo vzájomnom vzťahu, jazyk žije v jednej aj v druhej, lebo jeho tvary a gramatika jestvujú iba ako sociálny jav, ale ich zmeny sa uskutočňujú v indivíduu (ibid. — citované z Englera). Saussure položil základy lingvistiky jazyka — v tej oblasti nikto pred ním **nepracoval** — a tak vznikol dojem, že predmet vedeckého výskumu predstavuje iba *langue*. (V lingvistike reči pokračovali Saussurovi žiaci: Ch. Bally v oblasti štylistiky, A. Sechehaye v syntaxi; u nás napr. V. Skalička.)

N. A. Sľusarevová výstižne demonštruje **zložitost binárnej** opozície *langue*—*parole*, keď ukazuje na jej gnozeologické, ontologické a pragmatické určenia. Gnozeologicky ide o zložitý dialektický vzťah všeobecného a jednotlivého, resp. abstraktného a konkrétneho, zahrnuje aj skúmanie dialektického vzťahu podstaty a javu, obsahu a formy. Väčšina autorov, ktorí neuznávajú antinómiu jazyk—reč, argumentuje tým, že ontologicky je daná jednota, že teda postavenie jazyka ako objektu proti jazyku ako modelu je iba gnozeologický prístup, a teda vedecká hypotéza, nie

objektívne jestvujúci fakt (Sfusarevová, 1975, s. 6). Z mnohých ontologických určení jazyka (autorka ich uvádza takmer dve desiatky) je najdôležitejšie rozlišovanie oblasti konštruktov (virtuálneho) a oblasti prirodzených objektov (aktuálneho), systému a textu, invariantu a variantu atď. Napokon pragmatické určenia spresňujú jazyk a reč z hľadiska ich fungovania, určenia a cieľa. Dnes sa všeobecne uznáva protiklad-sociálne — individuálne, hoci ontologické východiská môžu byť rozdielne. V ostatných rokoch sa ukázalo metodologicky nevyhnutné rozlišovať jazyk a reč aj ako kód a správu.

O týchto aspektoch sa v Saussurových časoch dalo iba intuitívne dohadovať, no tým, že de Saussure zahrnul jazykovedu do semiológie, získala jeho teória veľkú prognostickú silu a tak sa stal iniciátorom semiologického bádania. Netreba zabúdať, že jazyk je objekt, ktorý má dvojaký charakter, lebo existuje aj vo vedomí (ideálne), no zároveň aj v reči (reálne), kým všetky ostatné javy vonkajšieho sveta existujú mimo nášho vedomia (op. cit., s. 28). No hoci Saussure chápal jazyk a reč ako abstraktné a konkrétne, nedokázal dialekticky interpretovať prechod od abstraktného ku konkrétnemu (op. cit., s. 18).

Problematikou znaku sa pred Saussurom zaoberali výlučne filozofi, ktorí v podstate stotožňovali jazyk s myslením. Až Condillac vo Francúzsku a neskôr Pierce a Morris v Amerike rozlišovali znak predovšetkým podľa jeho vzťahu k objektu aj k subjektu. V prácach jazykovedcov 19. stor. ako dôsledok logických analýz sa síce slovo chápalo ako znak, ktorý má bilaterálny charakter (v nemeckej lingvistickej tradícii položil základy tohto prístupu Wilhelm von Humboldt, v Rusku F. F. Fortunatov, Boudouin de Courtenay, N. Kruševskij a i.), no ani v jednej z týchto koncepcií nestál znak tak v centre teórie ako u de Saussura. Saussure poukázal na hlavnú úlohu jazyka medzi ostatnými znakovými systémami (op. cit., s. 32). Na základe analýzy systému prirodzeného jazyka prišiel k záveru, že lingvistika nepatrí ani medzi spoločenské vedy, ani medzi prírodné vedy, ale ju začlenil do osobitnej vedeckej disciplíny — *semiológie* (spolu s Piercem a Morrisom sa pokladá za jej zakladateľa). Saussure postupoval opačne ako väčšina vtedajších filozofov a psychológov, ktorí prechádzali k charakterizovaniu prirodzeného jazyka od umelých znakových systémov.

Stavbu jazykového znaku charakterizujú podľa de Saussura dva princípy: 1. arbitrárnosť označovaného a označujúceho; 2. lineárnosť označujúceho. V arbitrárnosti označovaného a označujúceho sa realizujú základné semiotické vlastnosti jazyka: špecifickosť jazyka proti ostatným spoločenským javom je práve v tom, že obidva komponenty jazykového znaku sa môžu rozvíjať nezávisle jeden od druhého, pričom rozhodujúca úloha pripadá obsahovej stránke (op. cit., s. 40). Ťažko potom považovať Saussura za krajného formalistu, ako sa to tradovalo pri jednostrannej kritike štrukturalizmu. (Výrazne to dokumentujú aj zápisy študentov o dôležitosti obsahovej stránky.)

Okrídlená veta z *Kurzu*, že „v slove nemožno hľadať konkrétnu jazykovú

jednotku“ (op. cit., s. 37), **utvárala dojem**, že Saussure nepokladal slovo za základnú jednotku jazykového systému. Navyše editori *Kurzu* zahrnuli do kánonického vydania aj vyššie jednotky ako slovo, hoci ani v jednej z publikovaných poznámok sa **nenáša** o nich zmienka. Na základe nepublikovaných materiálov možno dnes konštatovať, že Saussure pokladal za základnú jednotku jazyka slovo (ibid.), hoci podľa intuitívneho chápania jazykových rovín vydeľoval aj menšie jednotky (fonémy a morfémy). V poznámkach sa často zdôrazňuje, že jazykový systém sa skladá z **členov rozličného druhu**, v rámci ktorých **vystupuje ako najdôležitejšia jednotka slovo**. Slovo bolo Saussurovi hlavným reprezentantom znaku, no nie jediným: v rámci slova vydeľoval „podjednotky“ (sous-unités), odvodené od morfolologickej štruktúry slova.

Prekvapujúco vzhľadom na našu všeobecnojazykovednú tradíciu formuluje N. A. Sľusarevová záver, že dnes sa ukazuje najdôležitejším článkom Saussurova koncepcia teórie hodnoty (valeur) jazykového znaku. Podľa Sľusarevovej formulovanie teórie hodnoty v Saussurovej koncepcii ovplyvnili dva momenty: 1. výskum v oblasti **indoeuropeistiky** a intuitívne chápanie hierarchie jazykového systému; 2. **zoznámenie sa s pojmom hodnoty** v prácach z oblasti politickej ekonómie, predovšetkým s teóriou A. Smitha a D. Ricarda (o ktorých sa opieral aj K. Marx). V konceptoch prednášok sa oveľa častejšie ako v kánonickom texte *Kurzu* zdôrazňuje, že hodnotový systém je predovšetkým sociálny systém (op. cit., s. 49), pričom hodnotu ťažko určiť práve preto, že sa určuje zvonka, t. j. kolektívom. Semiologický systém je **predovšetkým sociálny systém hodnôt**.

Na pojme hodnoty sa zakladá synchronná identita jazykových jednotiek. To bol podľa Sľusarevovej (op. cit., s. 51) na začiatku 20. stor. v dejinách jazykovedy revolučný krok: väčšina bádateľov vychádzala predtým z toho, že absolútne vlastnosti (význam slova, artikulácia a pod.) utvárajú konkrétne jazykové jednotky. Naproti tomu Saussure ukázal, že identita v jazyku je založená na relačných vlastnostiach znakov (ibid.) R. Godel sa domnieva (poznámka 9 u Sľusarevovej na s. 52), že kľúčovým pojmom Saussurovej teórie je výraz člen (terme), ktorým Saussure označoval slovo, aby zdôraznil jeho spätosť s ostatnými členmi systému. Ak sa má odhaliť systém, nemožno začínať od slova, pretože by to mohlo viesť k domnienke, že slovo už prv malo istú hodnotu, treba naopak začínať s analýzou systému. Úvahy o **hodnote jazykového znaku** priviedli však Saussura k tomu, že pripúšťal **identifikáciu členov systému bez ohľadu na ich zvukovú substanciu** a jazyk pokladal za sieť čistých vzťahov. (Ako je známe, túto neobjektívnu rozdvajenosť abstraktného a konkrétneho priviedol do dôsledného konca až L. Hjelmslev.)

R. Godel konštatuje, že Saussure sa vyhýbal pojmu „forma“, pokladal ho za nepresný a nikde v rukopise nenašiel okrídlenú formulu, že „jazyk je forma, a nie substancía“ (op. cit., s. 65).

Chápanie jazykového systému u de Saussura je spojené s ďalšou okrídlenou formulou, že „v jazyku niet nič okrem rozdielov“, resp. že „rozhodujúce sú

opozície“ (Jaroszewski, 1975). Pritom sa však „zabudlo“ na to, že Saussure hneď dodáva, že tento negatívny výrok platí iba pre každú stránku znaku zvlášť, znak ako celok vystupuje ako čosi pozitívne (Sfusarevová, 1975, s. 71). Podľa Sfusarevovej Saussure nezanedbával identifikáciu jazykových jednotiek, ibaže sa v jeho analýze dostala na druhý plán: metodologicky bolo nevyhnutné poukázať na úlohu diferencií v jazykovom mechanizme, zdôrazniť práve diferenčné, odlišné črty jazykových jednotiek, t. j. ich relačné vlastnosti. Napokon aj v samom *Kurze* sa píše (citované podľa Sfusarevovej, s. 71): „Celý jazykový mechanizmus sa výlučne krúti okolo zhôd a rozdielov, pričom posledné sú len rubom prvých.“ Princíp diferenciácie pokladal de Saussure za základný jazykový zákon.

Problematika synchronného a diachronického **prierezu** jazyka pritiahla najskôr pozornosť jazykovedcov. Sám Saussure sa nazýval „historikom jazyka“ a počas celej svojej pedagogickej činnosti — s výnimkou posledných piatich rokov — sa zaoberal historickou gramatikou. Dôsledne odlišoval synchroniu a diachroniu preto, aby jeho metodika bola v dôslednej opozícii k historizmu mladogramatikov. N. A. Sfusarevová na základe pramenných materiálov konštatuje, že sa Saussure nikdy nezriekol historického prístupu v nazeraní na jazyk (s. 87). Dokonca aby sa aj terminologicky odlišil od termínov „statická lingvistika“ a „evolučná lingvistika“, ako aj od de Courtenayovho protikladu „statika — dynamika“, zaviedol nové termíny synchronia — diachronia. Hoci rozhraničil synchroniu a diachroniu, nežiadal ich odtrhnutie, naopak, usiloval sa zároveň ukázať aj na ich samostatnosť, aj na ich vzájomnú spojitosť (ibid.). Synchroniu a diachroniu oddeľoval teda iba z metodických príčin (sám to ostro formuloval v *Kurze*: „synchronný fenomén nemá nič spoločné s diachronickým“) a podľa Sfusarevovej predstava o ich odtrhnutí sa začala pravdepodobne tradovať po Schuchardtovej nepresnej recenzii *Kurzu* (Sfusareva, 1975, s. 88).

Nedokončeným zostal v Saussurovej koncepcii vzťah synchronie a diachronie k jazykovému systému. V prednáškach Saussure proti systému synchronných javov staval všetky ostatné javy (fonetické zmeny, analogické tvorenia a i.) ako „diachronické pole“, ktoré podľa neho vylučovalo pojem systém.

Všeobecne známa konštatácia z *Kurzu*, že „jediným a naozajstným predmetom jazykovedy je jazyk, chápaný sám v sebe a pre seba“, sa stala jednou zo základných **téz všetkých európskych štrukturalistických škôl**. Štyridsať rokov sa táto veta spájala so Saussurovým menom, pretože vyjadruje podstatu jeho teórie: skúmanie jazyka ako semiologického systému v synchronnom pláne. Pramene však ukazujú, že citovaná veta nepatrí de Saussurovi, že ju do textu *Kurzu* neorganicky včlenili editori. Keď si Saussure kladie rétorickú otázku, či možno hovoriť o vnútornej alebo vonkajšej lingvistike, odpovedá (op. cit., s. 92): „Oveľa presnejšie by sa malo hovoriť o vnútornom a vonkajšom skúmaní jazyka...; slovo lingvistika vyvoláva predstavu o ich jednote“. Predmetom lingvistiky podľa Saussura je „rečová činnosť ľudí buď v jej rozmanitých prejavoch“, alebo „v podobe všeobecných zákonov,

ktoré môžu byť odvodené z jej osobitých tvarov“. F. de Saussure chápal teda predmet jazykovedy oveľa širšie, než ako to vychádza podľa *Kurzu*.

Podľa analýzy vydaných pramenných materiálov, ako aj na základe zasväteného **rozboru** týchto materiálov v Sľusarevovej monografii sa de Saussure javí ako **rozporná osobnosť**. Pre jeho teóriu, ktorú sám pokladal za nedokončenú (op. cit., s. 109), sú príznačné isté paradoxy, vyplývajúce jednak z dôsledného nástojenia na totálne odlišnej, negativistickej formulácii názorov a tiež proti predchádzajúcim lingvistickým teóriám, jednak zo Saussurovho idealizmu ako dôsledku istého eklekticismu a vratkosti jeho filozofických názorov.

Paradoxom je v prvom rade to, že sa Saussure stal zakladateľom štrukturálnej lingvistiky a štrukturalizmu, hoci sám termín štruktúra nikdy nepoužíval, hovoril iba o systéme (Piaget, 1971; Sacharova, 1974 a i.). Po analýze rukopisných prameňov možno tvrdiť, že sa jeho meno stalo nie celkom oprávnene synonymom štrukturalizmu. Paradoxom je ďalej zaiste aj to, že sa Saussure sám pokladal za „historika jazyka“ a synchronne zákonitosti formuloval pri diachronickej analýze indoeurópciny. Hoci takmer celý život prednášal historickú gramatiku, napokon — aby bol maximálne dôsledný — vyhlásil, že historická gramatika **nejestvuje**, lebo v nej niet systému. Zviedol boj s prevládajúcim psychologizmom v jazykovede na konci 19. stor. a na začiatku 20. stor. o sociálny charakter jazyka, no tento sociálny charakter ohraničil výlučne semiologickým aspektom (op. cit., s. 97). V tom prípade sa však sociálnosť spája iba so synchroniou, systémom, t. j. s vnútornými osobitosťami jazyka, hoci sociálny charakter určuje predovšetkým fungovanie jazyka v danej spoločnosti.

Ako ukazuje N. A. Sľusarevová, popri tom, že sa Saussure stal spoluzakladateľom semiológie, bolo jeho najvýznamnejším prínosom pre jazykovedné bádanie zavedenie teórie hodnoty. Kým pred Saussurom sa systém chápal iba ako isté usporiadanie prvkov (Baudouin de Courtenay, F. F. Fortunatov, N. Kruševskij a i.), Saussure položil **dôraz pri odhaľovaní systému** na charakter vzťahov medzi prvkami systému, na ich relačné vzťahy. Lenže „uchvátený“ relačnými vzťahmi „odsunul“ substanciu členov systému na druhý plán, prvky systému odlišoval iba na základe ich odlišnosti, a tak práve v tej oblasti, v ktorej priniesol najviac pre rozvoj jazykovedy, dostal sa jednoznačne **na idealistické pozície**. Princíp diferenciacie zohral hlavnú úlohu pri formovaní štrukturalizmu.

Ako teda hodnotiť Saussura po vydaní jeho rukopisných prameňov a po akceptovaní nedôsledností a nepresností editorov *Cours de linguistique générale*, po rozkvetení i postupnom úpadku niektorých štrukturalistických koncepcií, po konštituovaní štrukturalizmu ako idealistickej filozofickej doktríny a po náročnej analýze štrukturalizmu z hľadiska marxistickej dialektiky? Ferdinandovi de Saussurovi patrí neodškriepiteľná historická iniciatíva v metodológii (tak sa najnovšie hodnotí aj v zborníku *Umění a skutečnost*, 1976). Užšie v rámci jazykovedy je jeho zásluha aj v tom, že vlastne až od de Saussura sa stal jazyk samostatným predmetom

lingvistickej vedeckej analýzy (predtým sa skúmal v psychológii, biológii, fyziológii, estetike a i.), až de Saussure formuloval nové princípy analýzy jazyka ako uzavretého znakového systému (Sacharova, 1974, s. 230). No Saussurov pátos — ako nazýva túto vlastnosť N. A. Slusarevová — sústrediť sa dôsledne na nové, čo ešte nebolo v jazykovede, zvýrazňovať iba protikladnú stránku javov (proti historizmu mladogramatikov dôsledne a výlučne iba synchronne chápanie jazykového systému, proti psychologickému určeniu jazyka iba sociálne, proti mladogramatickému vysvetľovaniu slov zo slov zdôraznenie centrálneho postavenia jazykového znaku atď.) a požadovať pri opise jazykového systému takú presnosť ako pri opise kvalitatívne odlišných matematických štruktúr, musel sa nevyhnutne prejavíť v nedialektickej absolutizácii jednej stránky skúmaného javu. R. Godel a R. Engler síce ukázali, že nie všetky formulácie, ktoré si postavili do štítu štrukturalisti, patria samému Saussurovi, že viaceré z antinómií chápal v jednote, „blížil sa k dialektike“. Ale práve takéto nedôslednosti využíva idealizmus. Napokon niektoré otázky Saussure nestačil vyriešiť, a tak zostali „otvorené dverka“ iniciatíve štrukturalistov.

V tejto súvislosti hodno pripomenúť, ako sa hodnotí štrukturalizmus, najmä jazykovedný, v tých oblastiach, kde nenašiel uplatnenie, konkrétne napr. v Juhoslávii. O postoji ku štrukturalizmu tu vydáva svedectvo osobitné vydanie revue *Kritika* (zv. 4 z r. 1970). O celkovej situácii svedčí už fakt, že polovica príspevkov tvoria preklady z francúzštiny. O jazykovednom štrukturalizme v tomto zborníku informuje R. Katičić v štúdií *Jezik kao struktura* (s. 206—216). Katičić predovšetkým zdôrazňuje de Saussurov historický prístup ku skúmaniu jazykových javov. Pravda, pritom nerozlišuje de Saussurove vynikajúce štúdie z prvého obdobia a celkové závery v *Cours de linguistique générale*. Takisto nie celkom odôvodnene vyzdvihuje, že F. de Saussure chápal jazyk ako nástroj dorozumievania: inštrumentálne chápanie jazyka nehrá v teórii F. de Saussura ani jeho nasledovníkov podstatnú úlohu. Zato dobre vystihuje Katičić celkové smerovanie k abstrahovaniu, ku konštruovaniu modelov v celej vede, teda i v jazykovede. Pozoruhodný je Katičićov výklad o historicizme: nie je síce užitočné namiesto odpovede na otázku „čo je to“ odpovedať tým, ako to vzniklo, ale poznanie starších štruktúr nie je nedôležité. Práve naopak, mnoho vecí sa dá vysvetliť a opísať prechodom od staršej štruktúry k mladšej. Katičić dochádza až k záveru, že netreba pri historickom pohľade opisovať osobitne štruktúry, staršiu i mladšiu, ale stačí opísať staršiu štruktúru a vyznačiť, čo a ako v nej treba zmeniť, aby sa získala mladšia štruktúra.

Pri výklade o jazykovom znaku, o jeho obsahu a výraze zachádza však podľa našej mienky Katičić príďaleko, ak prichádza k záveru, že jazyk pre nás štruktúruje veci, že má svetotvornú funkciu a vytvára pre človeka priestor v univerze, v ktorom môže žiť. Tieto závery nie sú ďaleko od teórie lingvistickej relativity, ktorá s de Saussurovým štrukturalizmom veľmi málo súvisí, práve tak ako s ním veľmi voľne súvisí teória N. Chomského.

Oveľa kritickejšie sa k jazykovednému štrukturalizmu stavajú K. D. Bunting

a W. Paprotté (1973). V širokom prúde jazykového štrukturalizmu dobre rozlišujú štrukturalistický idealizmus (F. de Saussure) a štrukturalistický empirizmus (behaviorizmus). Idealizmus v de Saussurových názoroch správne vidia v tom, že de Saussure za jediný predmet jazykovedného bádania pokladá langue, systém jazyka. Idealistické poňatie preniká u de Saussura aj v tom, že jazyk pokladá za nadindividuálny prvok, ktorý majú zaregistrovaný všetci hovoriaci, teda majú ho vopred daný. F. de Saussure síce uznáva jazyk za sociálny fakt, ale kladie ho nad hovoriacich a pred hovoriacich. Krátke spojenie je v tom, že tento abstrahovaný systém sa pokladá za opis skutočných jazykových faktov.

Túto kritiku treba podľa našej mienky ešte rozšíriť. Idealizmus štrukturalizmu je aj v tom, že sa v štruktúre vidia len vzťahy, zanedbáva sa substancálna stránka jazykových javov. Potvrďuje to známy de Saussurov príklad so šachovou hrou. Tak ako hodnota šachových figúr nezávisí od materiálu, z ktorého sú vyrobené, ale jedine od vzťahov, do ktorých môžu tieto figúry vstupovať (a od súboru pravidiel, ktorými sa určuje ich pohyb po šachovnici), tak i jazykové prvky (napr. fonémy) majú vlastnú jazykovú hodnotu danú výlučne len vzťahmi v systéme. Treba pripomenúť, že vzťahová hodnota sa zdôrazňovala aj v pražskej škole, lebo fonéma sa definuje ako člen fonologického protikladu. Takéto vzťahové chápanie preniká aj v pojme archifonémy.

Idealizmus sa výrazne prejavuje (podľa Büntinga) aj v chápaní znaku v teórii F. de Saussura; tu sa zdôrazňuje, že znak je čistá forma, je určený len z hľadiska systému, bez ohľadu na materiálneho nositeľa. Aj dve základné stránky znaku, signifié a signifiant, sú vymedzené mentálne, asociačnými spojeniami, za ich pendanty sa pokladajú *concept* (pojmem) a *image acoustique* (zvukový obraz v myšli, nie sám zvuk). Treba napokon pripomenúť, že v de Saussurovom výklade sa zanedbáva pragmatická stránka znaku, jeho vzťah k používateľom. Je pravdepodobné, že F. de Saussure nebol oboznámený s teóriou znaku F. Piercea a Ch. Morrisa.

Na spomenutom príklade so šachovou hrou možno ilustrovať aj de Saussurov ahistorizmus. Ukazuje totiž, že v šachovej partii je istý stav daný len vzájomnými vzťahmi (rozostavením) figúr, pričom toto rozostavenie vôbec nezávisí od toho, akými ťahmi sa k nemu dospelo. Podobne i v jazykovom systéme nezáleží na spôsobe, ako sa k súčasnému stavu dospelo. Skúsenosť však učí, že v jazykovom znaku je neobyčajne dôležitý aj pragmatický vzťah a preto sú cesty, ako sa k dnešnému stavu dospelo, neobyčajne dôležité nielen pre dejiny daného jazyka, ale i pre jeho nositeľa, často aj pre dejiny iného, najmä susedného jazyka a jeho nositeľov.

Za predstaviteľa štrukturalného empirizmu pokladajú Bünting a Paprotté L. Bloomfielda, ktorý síce jazykový systém pokladá za abstraktný objekt (podobne ako F. de Saussure), ale tento objekt má len slúžiť vedeckej heuristike (teda gnozeologicky sa relativizuje). V tomto prúde sa nastoľuje aj otázka, či takýto systém jazyka, vybudovaný analýzou rečových udalostí, zodpovedá reálnym javom,

alebo je len výsledkom bádateľskej procedúry. Na túto otázku sa v americkom štrukturalizme odpoveď nepodáva.

Analýze amerického štrukturalizmu venuje neobyčajne veľa pozornosti W. Motsch v práci *Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus* (1974; porov. aj recenziu J. Ružičku, 1975). Treba však povedať, že na rozvoj európskeho štrukturalizmu mal americký štrukturalizmus oveľa menší vplyv než na rozvíjanie generativistickej teórie.

V dôsledku toho, že štruktúrne metódy sa postupne vypracúvali v jednotlivých vedách, je termín štrukturalizmus konfúzny a prakticky sa používa s rozdielnymi významovými odtienkami nielen v každej disciplíne, ale líši sa aj v rámci tej istej disciplíny (porov. napr. zásadný rozdiel medzi Hjelmslevovou imanentnou štruktúrou jazyka založenou na „čistých vzťahoch“ a medzi zdôrazňovaním funkčnej stránky jazyka v pražskej škole). V súčasnosti sa v marxistickej analýze rozlišuje konkrétnovedecký štrukturalizmus a filozofický štrukturalizmus (napr. Greckij, 1972). Lenže pravdu má aj Jaroszewski (1975, s. 237), keď sa nazdáva, že je ťažko stanoviť demarkačnú čiaru medzi štrukturalistickou metodológiou a ideologickými výpoveďami štrukturalistov.

Kolektív medziodborového tímu pre vyjadrovacie a komunikačné systémy umenia vo svojej programovej publikácii *Umění a skutečnost* (Praha 1976) navrhuje chápať pod termínom štrukturalizmus jednak štruktúrne bádanie všeobecne (štruktúry existujú v objektívnej realite všeobecne), jednak označenie smerov a škôl tzv. štrukturalizmu. V tomto druhom význame má termín štrukturalizmus menší rozsah, no na druhej strane aj prekračuje hranice štruktúrneho bádania v dôsledku toho, že je súčasne konglomerátom istých dobových filozofických a noetických názorov, sociálnych postojov, kultúrno-politických funkcií a navyše tieto školy, založené na idealistickej noetike, subjektívne smerujú k absolutizácii metód svojho štruktúrneho rozboru (op. cit., s. 31).

V sovietskej *Filozofickej encyklopédii* (5. zv., Moskva 1970, s. 144—146) — o túto definíciu sa opiera aj pražský tímu — sa pod štrukturalizmom rozumie každá analýza štruktúr v modernej vede a zdôrazňuje sa, že „vo filozoficko-metodologickom pláne základné predpoklady štrukturalizmu ako aj iných smerov spojených so štúdiom systémových objektov položil K. Marx. K. Marx pristúpil ku kapitalizmu ako k systému s istou štruktúrou, ktorej odhalenie si vyžaduje, aby sa z roviny pozorovania prešlo do roviny modelovania. Tento Marxov prístup umožnil hlbšie preniknúť do podstaty sociálnych procesov, zdokonalil logický a metodologický aparát vedy a významne ovplyvnil moderné metódy systémovej štruktúrnej analýzy.“

Saussure bol opatrnejší a triezvejší pri formulovaní svojich názorov ako jeho nasledovníci (*Umění a skutečnost*, 1976, s. 60), hoci aj pre jeho postup je príznačná absolutizácia jedného z aspektov dialektického procesu poznania spoločenských javov, či už ide o absolutizáciu objektívnosti jazyka, a teda nerešpektovanie dejinnej

praxe ľudí (Jaroszewski, 1975, s. 241—242), alebo o absolutizáciu vertikálnej závislosti členov systému (op. cit., s. 255). Štrukturalistická teória postihuje síce rozpory v rámci celostných systémov, nie však prechod od jedného systému k druhému, nevystihuje podstatný rozdiel — protiklad (ibid.). Kým štrukturalistický teoretický model zložitého celostného systému si možno predstaviť akoby zostavený z mnohých ostro vymedzených vrstiev, síce pevne vnútorne skĺbených, ale bez vzájomnej súvislosti, dialektický model naproti tomu predstavuje hierarchiu vzájomne spätých rovín, medzi ktorými sú hranice akoby rozmazané, pohyblivé, elastické. umožňujú vzájomné prechody (Greckij, 1972, s. 71).

Na Saussurovej teórii jazyka a jej jednostrannom rozvinutí v jednotlivých štrukturalistických školách a smeroch sa potvrdzujú historické skúsenosti vývinu vedy, že „živelné jednostranné osvojovanie prvkov dialektiky, podmienené progresom poznania, sa môže obrátiť aj proti nej“ (Rutkevič, 1976, s. 525). Systémovo-štruktúrny prístup bol vyvolaný potrebami rozvoja vedy, ak sa však má úspešne rozvíjať ďalej a prinášať maximálny úžitok, musí sa opierať o dialektiku ako o všeobecný metodologický, filozofický základ vedeckého poznania.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

BÜNTING, K. D. — PAPROTTÉ, W.: Methodik der Linguistik. In: Lexikon der germanischen Linguistik. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1973, s. 55—66.

ENGLER, R.: F. de Saussure. Cours de linguistique générale. Edition critique par R. Engler. Wiesbaden, fasc. 1, 2—1967, 3—1968.

FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 424 s.

Filosofskaja enciklopedija. Zv. 5. Red. F. V. Konstatinov. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1970. 740 s.

GODEL, R.: Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. Saussure. Genève — Paris 1957.

GRECKIJ, M. N.: Francúzsky štrukturalizmus. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1972. 77 s.

HORÁLEK, K.: Filosofie jazyka. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia XV. Praha, Universita Karlova, 1967. 158 s.

HORECKÝ, J. (rec.): Majer, B., *Strukturalizem* (Poskus filozofske kritike). Ljubljana, Delo. 1971. 152 s. In: Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 191—192.

JAROSZEWSKI, T. M.: *Osobnost a společnost*. Problémy osobnosti v soudobé filozofické antropologii — marxismus, strukturalismus, existencialismus, křesťanský personalismus. 1. vyd. Praha, Svoboda 1975. 513 s.

KOERNER, E. F. K.: Ferdinand de Saussure. Origine and development of his linguistic thought in western studies of linguistics. A contribution to the history and theory of linguistics. Braunschweig, Vieweg 1973. 678 s.

LEPSCHY, G. C.: A survey of structural linguistics. 1. ed. London, Faber and Faber 1970. 192 s.

MAJER, B.: *Strukturalizem*. (Poskus filozofske kritike.) 1. vyd. Ljubljana, Delo 1971. 152 s.

MOTSCH, W.: Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. 1. Aufl. Berlin, Akademie-Verlag 1974. 192 s.

Obščee jazykoznanije. 3. Metody lingvističeskich issledovanij. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva 1973. 318 s.

Osnovnyje napravlenija strukturalizma. Red. M. M. Guchman — V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1964. 358 s.

PIAGET, J.: *Štrukturalizmus*. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1971. 162 s.

- RUTKEVIČ, M. N.: Dialektický materializmus. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1976. 578 s.
- RUŽIČKA, J. (rec.): Motsch, W., Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. 1. Aufl. Berlin, Akademie-Verlag 1974. 192 s. In: Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 189—190.
- SACHAROVA, T. A.: Ot filozofii suščestvovanija k strukturalizmu. Kritičeskije očerki sovremennyh tečenij buržuaznoj francuzskoj filozofii. 1. izd. Moskva, Nauka 1974. 293 s.
- SIRÁCKY, A.: Marxizmus a štrukturalizmus. [Hlavný referát na vedeckej konferencii *Marxizmus a štrukturalizmus*, konanej v Smoleniciach v dňoch 7.—9. októbra 1976.] 39 s.
- SLUSAREVA, N. A.: Teorija F. de Saussura v svete sovremennoj lingvistiki. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 110 s.
- ŠABOUK, S.: Člověk a umění ve struktuře světa. 1. vyd. Praha, Československý spisovatel 1974. 185 s.
- Umění a skutečnost. [Kolektiv mezioborového týmu pro vyjadřovací a sdělovací systémy umění.] Praha, Československý spisovatel 1976. 307 s.

ИЗ НОВЕЙШИХ ДИСКУССИЙ ПО СТРУКТУРАЛИЗМЕ И ЕГО ИСТОЧНИКАХ

Резюме

В статье обсуждаются основные мысли работ Э. Ф. К. Кернера (1974), Т. А. Сахаровой (1974), Н. А. Слюсаревой (1975) и др. Авторы обращают внимание, главным образом, на учение Ф. де Соссюра и его влияние на возникновение разных структуралистических направлений. Прежде всего работа Н. А. Слюсаревой — основана на анализе рукописных соссюровских материалов, изданных швейцарскими лингвистами Р. Годелем (1957) и Р. Энглером (1967, 1968) — показывают, что последователи де Соссюра в многих случаях недиалектически, односторонне абсолютизировали его постулаты. Опираясь на философскую теорию диалектического материализма, можно из теории де Соссюра принять ее рациональное зерно.

ROZHLADY

PANORÁMA EURÓPSKEJ A AMERICKEJ FONOLÓGIE

SLAVO ONDREJOVIČ

Dialektický materializmus dostatočne zdôvodnil fakt, že predmety objektívnej reality sú nekonečne zložité a mnohotvárne. Vedecký výskum môže však opísať vždy iba niektoré ich stránky. Preto nevyhnutným predpokladom každého vedeckého opisu je selekcia: niektoré črty objektov sa z hľadiska daného opisu považujú za relevantné (podstatné) a študujú sa podľa možnosti vyčerpávajúcim spôsobom, iné sa odkladajú ako irelevantné (nepodstatné). Pre lingvistu, skúmajúceho rečovú činnosť (v chápaní F. de Saussura) na rozdiel napr. od akustika alebo fyziológa ako proces komunikácie, je určujúci fakt, že jedny segmenty rečového prúdu používateľa jazyka vnímajú ako totožné (aj napriek istým odlišnostiam medzi nimi) a iné ako netotožné (hoci aj tie sa môžu vo veľkej miere zhodovať). Lingvistika vychádza z predpokladu, že východiskom pre nositeľov jazyka pri identifikácii zvukov v rečovom prúde je ich funkcia. Lenže pojem funkcie dáva odpoveď iba na otázku o prístupe lingvistov k problému relevancie, resp. o predmete a hlavných úlohách fonológie (disciplíny, ktorá sa ňou vo zvukovom pláne zapodieva primárne), ale otázky o počte relevantných javov, spôsoboch ich zisťovania (segmentácie a identifikácie), klasifikácie, interpretácie atď. ostávajú otvorené. Na voľbu konkrétnych prístupov a konkrétnych riešení vo veľkej miere vplyvajú teoretické východiská jednotlivých fonologických škôl a smerov.

Panoramatický obraz o teóriách svetových fonologických smerov a škôl nám najnovšie v relatívne plnej šírke sprostredkúva známa dánska lingvistka Eli Fischerová-Jørgensenová v knihe *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction* (Copenhagen, Akademisk Forlag 1975. XXIV + 474 s.). Je to dosiaľ najobsiahlejší a najpodrobnejší prehľad európskych a amerických fonologických teórií od najstarších čias po súčasnosť.

V úvode autorka poznamenáva, že jej cieľom je iba „charakterizovať jednotlivé fonologické smery a vysvetliť súvislosti medzi nimi“ a že jej prácu netreba rátať k podstatnejším príspevkom do fonologickej teórie. Opis a charakteristika jednotlivých škôl a smerov sa tu však podáva formou kritických komentárov, v ktorých sa odkrývajú silné a slabé stránky jednotlivých teórií, nachádzajú sa ich zdroje, zaraďujú sa do širších súvislostí, hodnotí sa ich prínos a perspektívy. Pre nás je

osobitne cenné, že ohnisko, do ktorého ústia autorkine hodnotenia škôl, predstavuje často teória pražskej fonologickej školy.

Vývinová špirála, ako to dokumentujú mnohé miesta knihy, sa prejavuje aj tak, že teórie, ktoré nasledujú **chronologicky** bezprostredne za sebou, sú si často vzdialenejšie ako tie, medzi ktorými je väčší časový odstup. Hoci bolo možné vystopovať mnohé „čisté línie“ (napr. nadväznosť generatívnej fonológie na teóriu Pražskej školy cez koncepciu dištinktvných príznakov, „čisté“ metamorfózy pojmu fonéma na prelome nášho a minulého storočia atď.), nezriedka sa bolo treba vyrovnáť s komplikovanejšou situáciou, keď vývin šiel **paralelne** vo viacerých liniách. Ako príklad možno uviesť rok 1930, keď sa takmer v tom istom čase v rôznych **centrách** sformovali rozličné fonologické teórie. S vedomím istého zjednodušovania sa tu zvyčajne postupuje tak, že sa **poradie** škôl určuje podľa období, v ktorom zaznamenali najväčší rozkvet. Preto sa pražská fonologická škola uvádza pred ostatnými školami štrukturalizmu aj tu. A hoci na druhej strane D. Jones vypracoval svoju teóriu podstatne skôr, hlavné práce publikoval až po roku 1950 a zrejme z toho dôvodu je v knihe zaradený až za Pražskú školu.

Tieto skutočnosti sa zrkadlia aj v následnosti kapitol, ktorých je trinásť: I. *Úvod* (s. 1—3), II. *Predchodcovia fonologickej teórie* (s. 4—18), III. *Pražská fonológia* (s. 19—49), IV. *Daniel Jones* (s. 50—58), V. *Prozodická škola. Firthova škola* (s. 59—63), VI. *Bloomfieldova škola* (s. 64—113), VII. *Glosematika* (s. 114—143), VIII. *Teória dištinktvných príznakov Romana Jakobsona* (s. 144—173), IX. *Generatívna fonológia* (s. 174—296), X. *Stratifikačná teória* (s. 297—319), XI. *Príspevky, ktoré vznikali mimo škôl* (s. 364—400), XIII. *Záverečné poznámky* (s. 401—402). Na konci je pripojená ešte bibliografia (s. 403—444) a menný a predmetný register (s. 445—474). Autorka sa usilovala zachytiť všetko podstatné. V menšej miere sledovala fonologické práce **čisto matematického** charakteru (jej doplnením v tomto smere by mohla byť najmä monografia F. H. H. Kortlandta *Modelling the Phoneme*, The Hague — Paris 1972) a fonologické práce menej známych jazykov. Treba však povedať, že okrem sovietskej fonologickej teórie a fonologickej teórie klasickej Pražskej školy sa fonologické práce autorov zo socialistických krajín takmer nespomínajú. Je to teda ponajviac len prehľad západoeurópskej a americkej fonológie.

Pri transkripcii autorka postupovala podľa zásad API, je však dosť miest, kde sa používajú symboly s autorskými indexmi, alebo (ako pri prepise z azbuky) symboly domácej tradície. Túto nejednotnosť transkripcie však sotva možno pripísať na vrub autorky. Skôr sa tu znovu ukázalo, že zásady API sú naozaj vhodné len na prepis zo západných jazykov.

Fonológiu autorka definuje ako vedu, ktorá sa „zaoberá všetkými typmi teórií a opisov jazykových funkcií hlások“. Potom iste nie je podstatné, či sa niektoré teórie usilujú o čisto formálny opis, ako je to pri glosematike (cenematike), alebo

berú ohľad aj na substanciu, ako to robí väčšina ostatných teórií, či pokladajú za ústrednú fonologickú jednotku fonému (vo všetkých starších fonologických teóriách), alebo dištinktívne príznaky (generatívna fonológia), či sa dívajú na fonológiu ako na autonómnu disciplínu, alebo ako na súčasť fonetiky, resp. gramatiky.

Podľa autorky chronologické usporiadanie fonologických smerov, ako je uvedené v knihe, nemožno chápať tak, že by skoršie teórie boli už prekonané. V tom vidí rozdiel medzi fonológiou a fonetikou — „disciplínou opisujúcou **fyziológické, fyzikálne** a percepčné vlastnosti hlások“ a stavia tieto dve **oblasti** proti sebe. Zatiaľ čo **vývin** fonetiky závisí plne od technického pokroku, **fonológia** súvisí omnoho viac s filozoficko-historickým kontextom. Neustále sa zdokonaľujúce technické zariadenia, ktoré využíva fonetika najmä v posledných desaťročiach, rozšírili podľa autorky naše vedomosti o fonetickej stránke jazyka natoľko, že staršie fonetické štúdie sú už dnes zaujímavé iba pre lingvistickú historiografiu.

Jørgensenovej definícia fonetiky (a vlastne aj fonológie) je priúzká. Je síce pravda, že výklad o hláskach zaujíma i v súčasnej fonetike ústredné miesto a má oprávnenie aj z hľadiska tradície, ale výskum hlások je tesne spojený aj s výskumom ostatných zvukových prostriedkov jazyka — slabiky, prízvuku, intonácie atď., pričom obracia pozornosť aj na písomnú formu jazyka. Navyše fonetika sa takto vymedzuje ako čisto empirická veda a upiera sa jej všeobecnolingvistický, teoretický aspekt.

Fonológia je mladá disciplína, jej zárodoky však možno nájsť už v dávnej minulosti. Fischerová-Jørgensenová má úctu aj k týmto prvým prácam, anticipujúcim vznik dnešnej fonológie. Ukazuje, že teória indických gramatikov *varna sfóta* má veľa spoločného s fonológiou 20. storočia. Ich rozlišovanie medzi *sfótou* (konštantná invariantná zložka v jazykových jednotkách) a *dhvani* (aktuálna realizácia sfóty) pripomína súčasnú koncepciu jazyka a reči. Podobnú teóriu (*stoicheion*) rozvinuli aj grécki gramatici. Autorka však venuje viac miesta neznámemu tzv. prvému gramatickému spisu, v ktorom anonymný autor z polovice 12. stor. navrhuje reformu **anglického pravopisného systému**. Fischerová-Jørgensenová ho hodnotí ako „najlepší fonologický opis, aký sa urobil na materiáli ktoréhokolvek jazyka pred rokom 1930“.

Inými predchodcami fonologickej teórie boli predstavitelia tzv. klasickej fonetiky (Sievers, Jespersen, Sweet, Passy, ďalej Noreen, Forchhammer a iní). Autorka **uvádza**, že už tu sa pracovalo (implicitne) s pojmami dištinktívnych príznakov a **komutačným testom**. Z toho zrejme vychádzali aj žiaci O. Jespersena, J. Forchhammera a A. Noreena, keď tvrdili, že pražská fonologická teória nie je celkom pôvodná. Dôležité je však to, ako ukazuje autorka, že hoci sa funkčnému prístupu pripisovala istá dôležitosť vo fonetike toho obdobia, niet tam ani stopy po sústavnejšej teórii tohto druhu, ba ani po jasne sformulovaných zásadách pre takýto typ jazykového opisu.

Medzi najprominentnejších predchodcov fonologických teórií patria zaiste B. de Courtenay, F. de Saussure a E. Sapir. V monografii sa im venuje skutočne

primeraná interpretácia vo svetle súčasných lingvistických výskumov. Baudouinovi de Courtenay **prináležia** viaceré typy definícií fonémy (najmä psychologické). Autorka uvádza, že termín fonéma de Courtenay použil na návrh Kruševského, ktorý ho prebral od F. de Saussura (ten v inom zmysle) a vôbec ako prvý tento termín použil francúzsky lingvista Dufrique-Desgenettes ako preklad nemeckého slova *Sprachlaut* namiesto *son du langage* (r. 1873). Definícia fonémy B. de Courtenay ako trvalej predstavy hlásky v psychike, ako model v jazykovom vedomí je **určenie** z hľadiska hovoriaceho, pričom sa fonéma z tohto pohľadu podľa autorky **ináč určiť** ani nedá. Pre lingvistu je fonéma modelom, funkčnou jednotkou, **výsledkom** zovšeobecnenia rečových faktov. Je to zasa veľmi blízke predstave fonémy ako konštruktú. Psychologickú definíciu potom prijali mnohí lingvisti (T. Benni, L. V. Ščerba — neskoršie sa jej vzdal — a i.). Aj chápanie foném ako „príznakov morfému“ (B. de Courtenay) má svoj význam pre rozvoj fonologickej teórie.

F. de Saussure sám nevypracoval fonologickú doktrínu, ale jeho všeobecno-jazykovedná teória operujúca s antinómiami *langue—parole*, *signifié—signifiant*, *forma—substancia*, *synchronia—diachronia*, *asociatívna* (t. j. paradigmatická) *funkcia—syntagmatická funkcia* atd. sa stala základom fonologických teórií nasledujúceho obdobia. Silne ovplyvnila najmä pražskú fonológiu a glosematiku, aj keď, pravda, odlišným spôsobom.

Americkú jazykovedu ešte rozhodnejším **spôsobom** ovplyvnil E. Sapir, ktorý svoju fonologickú teóriu už značne rozvinul. Na jeho myšlienky nadviazali **viaceré školy**, takže autorka ho nespája ani s jednou z nich. E. Sapir, ako ukazuje Fischerová-Jørgensenová, ovplyvnil však nielen Bloomfieldovu školu (s jej dôrazom na kombináciu foném) a neskoršie generatívnu fonológiu (s jej záujmom o psychologické modely a alternácie), ale aj európsku glosematiku v jej **vysvetľovaní hláskových zmien** a klasifikácii foném na základe kombinácií.

Dvadsať rokov nášho storočia sa charakterizujú **ako zvlášť vhodné** pre vznik významnej štrukturalistickej školy v Prahe. Lingvistické smery Západu i Východu sa prostredníctvom jej zakladajúcich členov mohli spojiť s domácou československou tradíciou (V. Mathesius, R. Jakobson, N. S. Trubeckoj, S. I. Karcevskij). Z ostatných členov Pražskej školy sa uvádzajú ešte B. Trnka, B. Havránek, J. M. Kořínek, J. Vachek, L. Novák, A. V. Isačenko, J. Krámský a F. Daneš. V kapitole o Pražskej škole sa podáva detailný opis histórie tejto školy (s osudmi jej členov) a jej základných myšlienok. Rozširuje sa takto rad prameňov o tejto škole, ktoré sú napísané v západných jazykoch (J. Vachek, R. Jakobson, B. Malmberg, G. G. Lepschy, J. Krámský a i.). Autorka venuje osobitnú pozornosť vzťahom fonetiky a fonológie v tejto teórii, definovaniu fonémy, variantom, **klasifikácii opozícií**, systematizácii podľa relevantných vlastností hlások, snahám o **univerzálny opis**, hraničným signálom, morfológii, diachronickej fonológii (R. Jakobson, N. v. Wijk, A. Martinet) a geografickej fonológii. Fischerová-Jørgensenová prínos tejto školy pre fonológiu vidí **predovšetkým** v originálnom rozpracovaní teórie fonologických

opozícií ako aj fonologických systémov a v aplikácii fonologického hľadiska na hláskové zmeny. Za jej najcharakteristickejšie črty pokladá dôraz na opozíciu, a teda prvoradý záujem o paradigmatické vzťahy. Tento dôraz na paradigmatické vzťahy stavia Pražskú školu ostro do kontrastu s Bloomfieldovou školou. Teóriu dištinktívnych príznakov sa táto škola prepája s generatívnou fonológiou. Zameralenie na univerzálne zákonitosti ju oddaluje od Bloomfieldovej a britskej školy, ale **opäť zblízuje** s generatívnou fonológiou.

Celkom ináč a z iných pozícií k fonológii pristupoval D. Jones. Nič, čo by korešpondovalo s Trubeckého opozíciami, resp. relevantnými vlastnosťami hlások, nemožno nájsť v jeho prácach. Bol to fonetik, ktorý sa zaoberal predovšetkým otázkami ortografie, transkripcie a jazykovej výuky. Fischerová-Jørgensenová ho predstavuje ako „muža praxe“ a nie teoretika. Rozdiel medzi Pražskou školou, Bloomfieldovou školou a koncepciou D. Jonesa sa tu charakterizuje (vo formulácii F. W. Householdera) takýmto spôsobom: Európan sa pýta: „Je to pravda?“; Američan: „Možno to zľúčiť?“; Angličan: „Pomôže to?“.

Ako je známe, na londýnskej univerzite sa prostredníctvom D. Jonesa fonologický prístup vo výuke uplatňoval už v r. 1915, t. j. ešte pred vyjdením Saussurovho *Cours de linguistique générale* (1916) a dlho pred vznikom pražskej fonologickej školy svoju definíciu fonémy z toho obdobia už prakticky nezmenil.

Na londýnskej univerzite vznikla aj iná, tzv. prozodická škola, ktorej zakladateľom bol J. R. Firth. Jedna z osobitostí teórie tejto školy (okrem Firthových prác sa spomínajú aj príspevky W. S. Allena, J. Carnocha, E. J. A. Hendersona, R. F. Palmera, R. H. Robinsa, A. E. Sharpa, R. K. Sprigga, E. M. Whitleyho a iných) je, že slovo (resp. výpoveď pozostávajúca zo slov) sa chápe ako mnohorozmerná, „mnohovrstvová“ štruktúra, ktorú tvoria fonematické a prozodické jednotky rôzneho druhu. „Mnohovrstvovosť“ štruktúry spočíva v tom, že prozodické jednotky sa vzťahujú na segmenty rozličnej dĺžky (spoluhláskové skupiny, slabiky, slová, skupiny slov). Tento spôsob analýzy sa líši od iných typov analýz aj tým, že sa tu nepracuje s pojmom fonémy ani ako minimálnej jednotky ani ako komplexu dištinktívnych príznakov. Jej „fonematické jednotky“ sú iba čiastočne podobné fonémam, a to svojou diskretnou povahou. Autorka poznamenáva, že myšlienky „prozodickej analýzy“ začínajú závažne vplývať aj na analýzy iného druhu (porov. napr. rozšírenú interpretáciu „neutralizovaného“ príznaku pri kontextovo podmienenej neutralizácii ako suprasegmentálneho príznaku), v nijakom prípade ich však nemôže nahradiť.

Bloomfieldova škola nie je osobitnou fonologickou školou. Podľa autorky je to smer štruktúrnej lingvistiky, ktorý prijala Amerika bez výhrad na viac ako dvadsať rokov — od polovice tridsiatych rokov do polovice päťdesiatych rokov. Autorka do bloomfieldovskej školy zahrnuje nielen „vlastnú“ Bloomfieldovu školu, ale aj tzv. pobloomfieldovcov alebo neobloomfieldovcov. Medzi okolnosťami, ktoré prispeli k bezvýhradnému prijatiu myšlienok tejto školy väčšinou amerických jazykovedcov,

autorka spomína tieto: 1. štúdium málo preskúmaných americkoindiánskych jazykov, ktoré vyžadovali špecifickú metódu opisu; 2. zhoda Bloomfieldovho antimentalistického prístupu so všeobecným pozitivistickým zameraním súdobej americkej filozofie; 3. úzka spolupráca a kontakty amerických jazykovedcov (združených najmä v spoločnosti *The Linguistic Society of America* s jej časopisom *Language*). Bloomfieldizmus vo fonológii dotvorili do súčasnej podoby až predstavitelia neobloomfieldizmu. Autorka sa zaoberá podrobne prácami **viacerých z nich**: M. Swadesha, B. Blocha, W. F. Twaddella, G. L. Tragera, Z. S. Harrisa, Ch. F. Hocketta, E. Haugena, K. L. Pika, ďalej Ch. S. Friesa, M. Joosa, A. A. Hilla, H. M. Hoeningswalda, D. B. Bolingera, N. McQuowna, C. F. Voegelina, R. Wellsa, S. Saportu, F. W. Householdera, F. Lounsburyho, H. L. Smitha, P. Garvina, H. A. Gleasona, E. Nidu a ďalších. Snaha o „exaktnú“ lingvistiku, definovanie lingvistických jednotiek na základe ich kombinačných možností vnútri syntagmatických **štruktúr bez ohľadu na význam**, odmietanie „mentálnej“ terminológie a **hypotéz o procesoch v myslí hovoriaceho** (Swadesh a Pike však zostavovali fonologické systémy s ohľadom na „reakcie hovoriacich“), to všetko ich tesne spája s Bloomfieldom. Rovnako ako on málo používali aj pojem neutralizácie, čo bolo dôsledkom nielen malého záujmu o paradigmatické vzťahy, ale aj striktného oddefovania fonologickej a morfolologickej roviny (túto podmienku odmieta Pike). Fonéma je pre nich základnou jednotkou **analýzy**, ktorú už nerozkladajú na dištinkívne príznaky (výnimku tu tvoria Harris a Hockett). Napokon univerzálnym zovšeobecneniam sa tiež vyhýbali.

V európskej lingvistike sa pri stanovení inventára foném zvyčajne rozlišujú tri **stupne**: segmentácia, identifikácia a klasifikácia. Táto škola zvyčajne pracuje s **pojmi** *gathering* (za ukončený sa pokladá vtedy, keď sa identifikujú všetky **relevantné rozdiely**) a *collation* (zovšeobecnenie, ktorého úlohou je identifikácia prvkov v rozličnom okolí a stanovenie hierarchie jednotiek, vnútri ktorých sa nachádzajú dané prvky). Gathering najpravdepodobnejšie možno dať do súvislosti so segmentáciou a collation s identifikáciou a klasifikáciou. E. Fischerová-Jørgensenová upozorňuje, že v praxi obidve prvé operácie, segmentácia (komutácia) a identifikácia, prebiehajú súčasne. Tvrdenie, že |p| a |t| sú komutabilné v *pin* a *tin*, predpokladá identifikáciu *-in* v *pin* a *-in* v *tin*. Aj Hockett poznamenáva, že collation sa začína už dávno pred skončením gathering. Preto tieto procedúry ani nenazýva **krokmi, ale** „aspektami“ fonologického opisu.

Zaujímavejšie sú aj niektoré zásady pre identifikáciu foném. Možno spomenúť napr. princíp fonetickej blízkosti (príbuznosti), podľa ktorého nemožno za realizáciu jednej a tej istej fonémy pokladať také hlásky, ktoré nie sú foneticky blízke. Tento princíp sa ako explicitné pravidlo u Trubeckého nenachádza, pričom možnosť jeho použitia sa vyhradzuje iba pre tie prípady, kde iná identifikácia nie je možná (porov. aj pojem *smallness of range of phonemes* u Chua Yuen-Rena, ktorý podľa Fischerovej-Jørgensenovej predstavuje iba preformulované kritérium fonetickej blízkosti). Toto kritérium sa však niekedy odmieta, pretože protirečí základným

zásadám funkčnej analýzy v lingvistike, t. j. nie je dosť „fonologické“ a navyše je aj **dosť vágne** (A. Martinet). Hockett dobrú stránku tohto kritéria vidí v tom, že má blízko k **fonetickej realite**, takže možno vypustiť viaceré identifikačné otázky (napr. rozpoznávanie konsonantov a vokálov). Podľa princípu symbolickej reverzie (Swadesh, Blok, Trager) nemožno ten istý zvuk pokladať za realizáciu rôznych foném. Princíp systémovej kongruentnosti (paralelizmu), podľa ktorého z niekoľkých alternatívnych riešení treba vybrať také, ktoré sa zhoduje so systémom ako celkom, podľa Jørgensenovej korešponduje s kritériom jednoduchosti a symetrie štruktúry fonologického systému. Podľa **bloomfieldovcov** nie sú dostatočné funkčné kritériá. Prítomnosť kontrastu je podľa nich nevyhnutná, ale nie dostatočná podmienka fonematickej identifikácie.

Procedúry tejto školy mali veľký význam pre glosematiku, ale prostredníctvom nej aj pre **mnohých** iných európskych lingvistov.

Fischerová-Jørgensenová tvrdí, že Kodanská škola vraj nikdy neexistovala, takže sa treba vyhýbať aj tomuto názvu. Pravda je iba to, že mnohí dánski lingvisti boli ovplyvnení glosematikou L. Hjelmsleva (H. J. Uldall, A. Andersen, M. Bjerrumová, U. Kangerová, K. Togeby a iní). S Bloomfieldovou školou ich spájala snaha zmeniť lingvistiku na **exaktnú (imanentnú)** vedu, ktorá by pri opise štruktúry jazyka abstrahovala od rôznych „**extralingvistických**“ (fyzikálnych, psychologických, logických a sociologických) javov.

Autorka sa usiluje dokázať, že predstava o úplnom ignorovaní substance pri glosematickej analýze je nesprávna (nejde iba o odlišnosti, ale aj o hierarchiu odlišností a zhôd). Nie je to pre ňu ľahké, lebo ako je známe, sám Hjelmslev podmienku o nezávislosti analýzy od substance viackrát aj explicitne formuloval.

Teória dištinkívnych príznakov sa pokladá za ďalší vývinový stupeň pražskej koncepcie relevantných vlastností hlások. Systém príznakov v prácach Jakobsona, Fanta a Halleho sa odlišuje napr. od tradičných **artikulačných príznakov** dvoma črtami — univerzalizmom a binarizmom. Všeobecné princípy tejto teórie prijala väčšina európskych a amerických lingvistov. Neraz ju však kritizovali najmä lingvisti s fonetickým školením (zvyčajne počet dvojíc rozširovali, pričom často sa zriekali princípu absolútneho binarizmu; H. Spang- Hansen, H. Pilch, Malmberg, G. Fant, P. Ladefoged a i.).

Teória dištinkívnych príznakov je veľmi dôležitá pre generatívnu fonológiu, ktorú v rámci Chomského transformačnej generatívnej gramatiky koncom päťdesiatych rokov rozpracoval M. Halle. Fischerová-Jørgensenová detailne analyzuje **spoločnú** prácu týchto dvoch autorov *The Sounds Pattern of English* (1968), ktorá je základnou prácou generatívnej fonológie. Túto teóriu však jej prívrženci nepreberali pasívne. Medzi lingvistov, ktorí mali najväčšiu zásluhu na rozpracovaní generatívnej fonológie do súčasného variantu (a ktorých práce sa preto analyzujú v recenzovanej knihe), patria E. Bach, M. Bierwisch, W. L. Chafe, Ch. Fillmore, R.

Jackendorff, P. Kiparsky, R. B. Lees, D. M. Perlmutter, J. R. Ross, R. P. Stockwell, S. R. Anderson, M. K. Brance, Ch. E. Cairns, R. T. Harms, R. D. King, Ch. W. Kissenberth, R. Lass, Th. M. Lightner, J. Rischel, S. A. Shane, M. Shibatani, R. Skousen, Th. Vennemann, W. S.—Y. Wang, W. U. Wurzel, K. E. Zimmer, A. E. Zwicky a mnoho ďalších.

Chomsky charakterizoval predchádzajúce fonologické prístupy ako „*taxonomic-kú fonematiku*“, pričom tento termín sa v Amerike ujal. Ako ukazuje autorka, takýto náhľad vyplynul z veľmi povrchného poznania iných fonologických teórií. Sama generatívna fonológia sa tu však predstavuje ako teória, ktorá najmä v porovnaní so staršou americkou fonologickou tradíciou rozšírila perspektívy lingvistického opisu. Striktný formalizmus sa tu spojil s rešpektovaním fonetickej reality, čo viedlo aj k zdokonaľovaniu teórie dištinkívnych príznakov. Pravda, súčasná kritika tzv. kvázilingvistiky Chomského ako „*priamočiareho monostatizmu*“ sa týka aj fonologickej roviny. Pokladá sa za neprijateľnú aj z hľadiska marxistickej jazykovedy, a to nielen pre neakceptovateľnú filozofickú bázu, ale aj pre značné skreslenia v opise jazyka, vyplývajúce z nepoznania jeho dejín a typologických osobitostí.

Stratifikačná teória, vypracovaná S. Lambom v polovici šesťdesiatych rokov, je tiež súčasným smerom americkej lingvistiky. Prišla však na scénu vtedy, keď už front Chomského školy bol silný. To je podľa Fischerovej-Jørgensenovej príčinou, prečo táto teória nezískala veľa prívržencov (kritizoval ju N. Chomsky a v poslednom čase aj Ch. F. Hockett, hoci jeho práce boli jedným z hlavných prameňov pri vzniku stratifikačnej teórie). Pojmový aparát Lamba je pritom mimoriadne zložitý (týka sa to najmä grafov) a vykazuje veľkú redundanciu pri konkrétnej realizácii. Napriek tomu autorka vidí dobré stránky v tejto teórii najmä v jej dôraze na vzťahy; na záver dodáva: „Nikto nevie, či primeranejší obraz predmetu ponúka Lambova sieť, alebo Chomského pravidiel.“

Poznanie sovietskej fonológie na Západe je dosť skromné. Príčinu tohto stavu treba vidieť podľa autorky v tom, že väčšina západných lingvistov — vyjmúc slavistov — nie je schopná bez ťažkostí čítať texty napísané po rusky. Odráža sa to vlastne aj na spracovaní tejto knihy. Najobširnejšie sa komentujú a analyzujú práce, ktoré vyšli v západných jazykoch (Šaumian, Revzin, Achmanovová a niektoré ďalšie).

Výklad názorov L. V. Ščerbu, hlavného predstaviteľa leningradskej fonologickej školy, je obsažný; azda sa mohlo ešte pripomenúť, že v jednej z posledných prác (*Osobných koncovkách v latinčine a iných italicických dialektoch*) dáva prednosť morfolologickej ceste určovania foném. Z ostatných členov tejto školy sa Fischerová-Jørgensenová zaoberá ešte prácami E. D. Polivanova (odborník v prozódii jazykov Ďalekého východu, ktorý ako jeden z prvých opísal hláskové zmeny z fonologického hľadiska), S. I. Bernštejna (jeho pokus o spojenie teórie leningradskej a moskovskej školy sa hodnotí ako „jasný, ale komplikovaný a pre prax ťažko prijateľný“), L. R.

Zindera, A. N. Gvozdeva, L. V. Bondarku, G. A. Matusievičovej a M. V. Gordinovej, ale aj S. D. Kacnelsona, M. I. Steblina-Kamenského a A. S. Libermana, ktorých vzťah k tejto škole je už iba sprostredkovaný.

Moskovská fonologická škola sa charakterizuje ako škola, ktorá sa sformovala pod vplyvom N. F. Jakovleva, Pražskej školy i americkej lingvistiky (E. Sapir). Okrem prác zakladajúcich členov (R. I. Avanesov, V. N. Sidorov, A. A. Reformat-skij, P. S. Kuznecov) sa hodnotia aj práce S. S. Vygotského, M. V. Panova, V. Ivanova, V. A. Vinogradova, B. K. Žuravleva a ďalších. Moskovská škola s jej neutralizáciami, pozíciami, variantmi, variáciami, hyperfonémou atď. súvisí so základnými pojmami Pražskej školy (variácie s kombinatónnymi variantmi, hyperfonéma s archifonémou — v Martinetovom poňatí — modifikácia pri dištiktívnych príznakoch atď.). Osobitne sa vyčleňuje aj Avanesovova revízia teórie tejto školy. Pripodobňuje sa k Berštejnovmu pokusu, ktorý má však inú terminológiu a inú motiváciu.

Najpodrobnejšie sa Fischerová-Jørgensenová zaoberá dvojstupňovou fonologickou teóriou S. K. Šaumiana (jej analýza zaberá takmer polovicu priestoru, ktorý je venovaný prehľadu sovietskej fonológie). Túto teóriu autorka v podstate neprijíma.

Monografia E. Fischerovej-Jørgensenovej *Trends in Phonological Theory* je dobrou príležitosťou zoznámiť sa s fonologickými teóriami celého sveta, najmä však západoeurópskej a americkej lingvistiky. Hoci s teoretickými postulátmi mnohých z nich sa nemožno stotožniť, môžu byť v čiastkových otázkach inšpiráciou aj pre našu jazykovedu.

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

ПАНОРАМА ЕВРОПЕЙСКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ФОНОЛОГИИ

Резюме

Статья заключает в себе основные мысли из монографии Эли Фишер-Йоргенсен по фонологическим теориям европейских и американских школ и течений (*Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction*. Copenhagen 1975). Э. Фишер-Йоргенсен приводит отдельные фонологические теории в следующем порядке: 1. Предшественники фонологической теории; 2. Пражская фонология; 3. Даниел Джоунз; 4. Просодическая школа; 5. Школа Л. Блумфила; 6. Глоссематика; 7. Теория дистинктивных признаков Романа Якобсона; 8. Генеративная фонология; 9. Стратификационная теория; 10. Фонологическая теория в Советском Союзе; 11. Вклад извне школ. По мнению автора настоящая монография представляет собой наиболее полное и детальное описание мировой фонологии.

SPRÁVY A POSUDKY

ŽIVOTNÉ JUBILEUM DR. IZIDORA KOTULIČA

Na prahu roku 1977 oslávil svoje päťdesiate narodeniny PhDr. Izidor Kotulič, CSc., samostatný vedecký pracovník oddelenia dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Narodil sa 5. januára 1927 v Sedliciach na východnom Slovensku. Prvú fázu jubilantovho života, ktorá zanechala trvalé stopy v jeho osobných a ľudských vlastnostiach, poznačil údel dieťaťa robotníckej rodiny v buržoázných pomeroch, dieťaťa prejavujúceho nadanie na štúdium. Bolo treba veľa sebaobetovania rodičov a súrodencov, ako aj veľa vlastného úsilia na dosiahnutie vyššieho vzdelania. Po absolvovaní učiteľskej akadémie v Prešove a po krátkom pôsobení vo funkcii riaditeľa Národnej školy v Soboši I. Kotulič vyštudoval kombináciu slovenský jazyk a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. To už bolo v nových pomeroch v r. 1948—1952.

I. Kotulič vstupoval na vysokú školu ako člen KSČ. Už na strednej škole pôsobením pokrokových učiteľov — členov strany sa oboznámil s komunistickými ideami a s učením marxizmu-leninizmu. Týmto ideám ostal natrvalo verný, upevňujúc svoje triedne cítenie a prehlbujúc svoje komunistické presvedčenie cieľavedomým štúdiom klasikov marxizmu-leninizmu a marxistickej filozofie, obetavou prácou v straníckych organizáciách a získavaním životných skúseností a odborných vedomostí.

Po skončení vysokoškolských štúdií začal pracovať v bývalom Ústave slovenského jazyka SAV. Tam absolvoval vedeckú prípravu vo forme aspirantúry, obhájl kandidátsku dizertáciu a vypracoval sa na samostatného vedeckého pracovníka.

Popri vedeckovýskumnej práci vykonával I. Kotulič po dlhý čas viaceré vedecko-organizačné funkcie: jedenásť rokov viedol oddelenie dejín slovenčiny, šesť rokov bol zástupcom riaditeľa, dvanásť rokov bol výkonným redaktorom Jazykovedného časopisu SAV (dosiaľ je členom redakčnej rady tohto časopisu), sedem rokov bol tajomníkom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV. Pracoval v Komisii pre dejiny slovenčiny i v Slovenskej dialektologickej komisii. Po zhoršení zdravotného stavu bol uvoľnený zo všetkých funkcií a venuje sa vedeckovýskumnej práci v oblasti dejín slovenčiny, najmä historickej lexikológii a lexikografii.

Najvlastnejším poľom výskumnej a publikačnej činnosti I. Kotuliča sú dejiny slovenského jazyka. Na základe rozboru jazykového materiálu slovenských textov z 15.—18. stor. študuje formovanie a vývin kultúrneho jazyka slovenskej národnosti ako prameňa poznania života našich predkov vo feudálnom uhorskom štáte (O

formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, 1968; *K otázke kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, 1969; *K pojmu „kultúrna slovenčina“*, 1974). Všíma si najmä vývin slovnej zásoby v starších fázach slovenčiny. Do tohto okruhu patria Kotuličove práce podávajúce jazykovú charakteristiku jednotlivých jazykových pamiatok (napr. spišského pozostalostného súpisu zo 16. stor., 1959) alebo istého súboru pamiatok (napr. mestských kníh Partizánskej Lupče zo 16. stor., 1961) alebo istej vrstvy slovnej zásoby (*Vývin pomenovania osôb zaoberajúcich sa výrobou a spracovaním koží a kožušín v slovenčine*, 1975). V tomto štúdiu I. Kotulič intenzívne pokračuje široko založeným výskumom archívneho materiálu, získaného zo slovenských i zahraničných archívov a stále dopĺňaného. V ostatnom čase bol poverený vedením a koordináciou archívneho výskumu pre *Slovenský historický slovník*, ktorého príprava a vypracovanie je dlhodobou úlohou oddelenia dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. I. Kotulič sa aktívne zúčastnil na vypracúvaní základnej koncepcie tohto kolektívneho diela a je spoluautorom objemného ukázkového zošita *Slovenského historického slovníka* (1973).

Druhou oblasťou vedeckovýskumnej činnosti I. Kotuliča je slovenská historická dialektológia. Ako žiak prof. Eugena Paulinyho pokračuje v jeho metodických postupoch a overuje ich nosnosť na výskume východoslovenských nárečí. Vo svojej rukopisnej kandidátskej dizertácii *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* (1957) opísal podrobne vývin fonologického a morfológického systému východoslovenských nárečí a prehĺbil a spresnil doterajšie vedecké poznatky zo slovenskej historickej dialektológie. Tejto problematike venoval pozornosť aj v niekoľkých časopiseckých štúdiách.

Bádateľský záujem I. Kotuliča priláhuje aj výskum vlastných mien. Aktívne sa zúčastnil na viacerých onomastických konferenciách a prispel niekoľkými štúdiami k riešeniu problémov slovenskej onomastiky, najmä k osvetleniu tvorenia tzv. živých mien.

Izidor Kotulič je známy vysokou náročnosťou na vedeckú prácu a kritikosťou k dosiahnutým výsledkom, ktoré vždy posudzuje z hľadiska marxistickej teórie a metodológie a podľa tvorivého prínosu danej práce (porov. napr. jeho kritické recenzie Paulinyho diela *Fonologický vývin slovenčiny* v Jazykovednom časopise, 17, 1966 a kolektívneho diela *Atlas slovenského jazyka I* v Jazykovednom časopise, 22, 1971).

Dr. Izidor Kotulič — popri dlhoročnej zaangažovanosti v straníckej a vedeckooorganizáčnej práci a napriek trvalým ťažkostiam a komplikáciám so zdravím — vyoral viditeľnú brázu na poli slovakistiky. Jeho najbližším cieľom je dokončenie monografie z dejín slovenského jazyka (*Formovanie a vývin kultúrnej slovenčiny*) a dlhodobým cieľom aktívna účasť na definitívnom spracovaní *Slovenského historického slovníka*. Želáme mu, aby jeho päťdesiatka bola začiatkom nového rozmachu jeho tvorivých síl a schopností.

Š. Peciar

SÚPIS PRÁC IZIDORA KOTULIČA
ZA ROKY 1953—1975

Bibliografia jazykovedných prác I. Kotuliča je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knihy a štúdie v odborných časopisov a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom písma) recenzie, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1953

Diskusia o pravidlách slovenského pravopisu. — Práca, 6. 6. 1953, s. 5 (správa o aktíve kultúrnych a vedeckých pracovníkov nových Pravidiel slovenského pravopisu, konanom dňa 10. 6. 1953 v Bratislave).

O hovorení a písaní slov *razítka*, *razítkovat*. — Ludový rozhlas, 9. 1953, č. 24, s. 11.

1954

Slavistická konferencia na počesť Jozefa Dobrovského. — Jazykovedný časopis, 8. 1954, s. 136—140 (správa o celoštátnej konferencii českých a slovenských slavistov pri príležitosti 200. výročia narodenia J. Dobrovského, konanej v dňoch 30. 11. — 2. 12. 1953 v Prahe; spoluautor).

1956

O. K. Gajevskij, Technológia výroby leteckých modelov, prel. J. Krošlák, Bratislava 1955. — Slovenské odborné názvoslovie, 4. 1956, s. 251—255 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

1957

Z mennej deklinácie sedlického nárečia. — In: Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 178—192.

Znovu k diskusii o termínoch slovenikum, slovákum. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 366—367.

A. Ciger, Sto šarišských piesní, Martin 1956. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 64—66 (poznámky k jazykovej stránke piesňového textu zbierky).

Zeitschrift für Slawistik, 1, 1956. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 318—320 (ref.).

Celoštátna slavistická konferencia. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 264—265 (správa o konferencii o historicko-porovnávacom štúdiu morfolologickej stavby, syntaxe a slovnej zásoby slovanských jazykov, konanej v dňoch 28. 1. — 1. 2. 1957 v Olomouci a v Prahe; spoluautor).

„Razítka“ — pečiatka. — In: Jazyková poradňa. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 50—51. — Tamže: Podstatné mená s príponou *-árstvo/-iarstvo* a s príponou *-árenstvo/-iarenstvo* (s. 130—131).

1958

M. Kulich, Srnčia zver, chov, rozšírenie a zveľadenie, Bratislava 1957. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 283—288 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Terminológia organickej chémie, Bratislava 1958. — Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 435—450 (recenzia).

1959

Spíšský pozostalostný súpis zo 16. storočia. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 36—67.

Slovotvorná a slovníková charakteristika spíšského pozostalostného súpisu zo 16. storočia. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 163—174.

1960

Slovenská slavistika v rokoch 1945 — 1960. — Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 154—164.

K 15. výročiu vzniku ľudovodemokratického Československa. — Slovenská reč, 25, 1960, s. 193—197.

1961

Z mestských kníh Partizánskej Lupče zo 16. storočia. — In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám slovenskej národnosti. Red. E. Paulíny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 119—177.

1962

Ku charakteristike nárečia juhozápadného Šariša. (Príspevok k historickej dialektológii východoslovenských nárečí.) — Jazykovedný časopis, 13, 1962, s. 156—172.

1963

K otázkam tzv. „polonizmov“ vo východnej slovenčine. (Príspevok k otázke genézy východoslovenských nárečí.) — Jazykovedný časopis, 14, 1963, s. 30—40.

1964

Pramenný materiál k dejinám slovenského jazyka. — Informační bulletin pro otázky jazykové, 1964, č. 5, s. 38—48.

1966

K charakteristike osobných mien v obci Sedlice v juhozápadnom Šariši. — In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 16. A. 1964. Red. E. Paulíny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 89—98.

K výsledkom II. a III. palatalizácie vo východnej slovenčine. — Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 53—61.

E. Paulíny. Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963. — Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 99—109 (recenzia).

1967

Význam, rozšírenie a pôvod slovka *meru*. — Slovenská reč, 32, 1968, s. 89—94.

Vzájomný vplyv spisovného jazyka a nárečí. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 100—104.

Zpráva o činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 365—367 (správa o činnosti komisie od jej vzniku r. 1950 do polovice r. 1967).

1968

O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. — Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 134—149.

Zo staršej gramatickej literatúry. — Slavica Slovaca, 3, 1968, s. 315—322.

O práci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. — Pravda, 9. 8. 1968, s. 7.

1969

K otázke kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pazur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 345—371, nem. res. s. 371.

Slovenský nárečový materiál v pozostalosti I. I. Srezněvského. — In: Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóbišovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Red. P. Bunganič a i. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 41—53, angl. res. s. 51.

Výskum dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 197—209.

1971

- K charakteristike prvých rozprávok Janka Kalinčiaka. — In: *Literárny archív 1970*. (Pramene a dokumenty.) Red. M. Eliáš. Martin, Matica slovenská 1971, s. 171—200.
- Poznámky k niektorým názorom a postojom M. Hattalu. — In: *Martin Hattala. 1821—1903. Materiály z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970*. Red. J. Ružička. Trstená, Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej 1971, s. 41—44.
- Nad Atlasom slovenského jazyka I. [Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: mapy. Časť druhá: úvod, komentáre, materiály, Bratislava 1968.] — *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 77—96.
- Mliekárstvo, mliekársky, nie mliekárenstvo, mliekárenský? — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 150—151. — Tamže: Pečiatka, nie „razítko“ (s. 198). — 2. vyd.: 1974 (so zmeneným stránkovaním).

1972

- Príspevok k formovaniu živých mien. — In: *Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Série spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. XI. — 6. XI. 1970*. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972 (rozmn.), s. 232—252.
- Výskum materiálov pre slovensko-poľské jazykové kontakty od 16. stor. — Zpráva o zasedání Československo-polské jazykové komise při ČSAV a PAN v Praze ve dnech 6.—10. 6. 1972. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1972, s. 29—33 (spoluautor).

1973

- Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 8°. 354, [1] s. (spoluautor).
- K jednému typu tvorenia živých mien. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 43—53.
- D. Brozović. Standardni jezik, Zagreb 1970. — *Jazykovedný časopis*, 24, 1973, s. 95—98.

1974

- K pojmu „kultúrna slovenčina“. (Príspevok k metodologickej problematike výskumu písomne nedoloženej kultúrnej slovesnosti.) — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 293—305.
- Niektoré typy odvodzovania živých mien pre synov. — In: *Jazykovedné štúdie*. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 255—271.

1975

- Vývin pomenúvania osôb zaoberajúcich sa výrobou a spracovaním kože a kožušín v slovenčine. — *Slavica Slovaca*. 10, 1975, s. 3—18, rus. res. s. 18—19.

Redakčná činnosť

- Redakčná činnosť v časopisoch: *Jazykovedný časopis*, 9, 1958 — 21, 1970 (člen red. rady, výkonný redaktor). 22, 1971 — 26, 1975 (člen red. rady).
- Redakčná činnosť v publikáciách: Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit, Bratislava 1973 (člen redakcie).

Zostavil L. Dvonč

Problematika žánrov, ich vymedzenia, triedenia a systematizácie je najmä v literárnej vede ešte stále neobyčajne živá. V poslednom čase sa dostáva na program dňa aj v rodiacej sa teórii publicistiky. V oboch týchto disciplinách sa venuje žánrom pozornosť predovšetkým z hľadiska ich obsahovej, tematickej a sujetovej výstavby. Preto je neobyčajne záslužné, že J. Mistrík prináša do genologických diskusií jazykovedné, resp. jazykovoštylistické hľadisko. Záslužné aj preto, že práve z tohto hľadiska sa dá operovať konkrétnymi faktami.

Svoj zámer formuluje J. Mistrík v úvode asi v tom zmysle, že chce ukázať na „zákonitosti vo variabilnosti textových foriem“ a vo výklade „sledovať indicie získané matematicko-kvantitatívnymi a matematicko-logickými postupmi“. Pritom mu nejde o „holý pozitivistický opis, ale o hlbšiu analýzu javov v ich geneticky dynamickom stave“ (s. 6).

Treba však konštatovať, že napriek tomuto uisteniu autor málokedy prekračuje uvádzanie empiricky zistených a utriedených faktorov a že dynamické chápanie sa prejavuje v tom, že miestami (nie pri každom žánri či útvere) uvádza krátku históriu skúmaného žánru (napr. eseje, fejtónu). Oveľa viac príležitosti na dynamické hodnotenie má a využíva pri výklade o žánroch rečníckeho a administratívneho štýlu.

Podstatným prínosom J. Mistríka je však jednak **vyčerpávajúce utriedenie žánrov vecnej literatúry**, ich podrobná všestranná charakteristika, jednak prvý **pokus o modelovanie žánrov** vo svetovej literatúre. Pravda, namiesto modelovania by sme skôr hovorili o definovaní žánrov, prípadne o zostrojení ich vzorcov.

Charakteristiky žánrov sú skutočne všestranné. J. Mistrík tu výdatne čerpal najmä z vlastných výskumov v oblasti štylistiky a štatistickej lingvistiky. Z takéhoto postupu mu jednoznačne vyplynula potreba dať osobitné miesto v **systematike štýlov** rečníckemu štýlu a vymedziť charakteristiky žánrov tohto štýlu. Takisto treba hodnotiť i pozornosť venovanú **vymedzeniu žánrov administratívneho štýlu** (aj keď pre niektoré menšie žánre tohto štýlu — napr. pre zmenku — nekonštruuje osobitné vzorce).

Na konštruovanie modelov (definícií) pre jednotlivé žánre J. Mistrík využíva tri typy kvalifikátorov (alebo indexov, signálov — terminológia je tu podobne ako v každej novobudovanej teórii dosť neustálená). Najvýraznejšiu podobu majú fyzické a parolové kvalifikátory, ktoré spolu s komplementárnymi kvalifikátormi tvoria skupinu morfológických (vo význame tvarových) kvalifikátorov. Pokladáme za potrebné venovať viac pozornosti práve týmto kvalifikátorom, lebo sú **nosnými prvkami** celej teórie.

Za prvý kvalifikátor pokladá J. Mistrík rozsah textu (E — extenzita), pravda, meraný nie skutočným počtom slov, ale iba troma stupňami. Podľa toho rozlišuje relatívne najkratšie (E_1), stredné (E_2) a relatívne najdlhšie texty (E_3). Dôležitá je v tejto súvislosti poznámka, že relatívnosť je predovšetkým vo vzťahu k rozličným žánrom v rámci jedného jazykového štýlu.

Za ďalšie dva kvalifikátory v tejto skupine pokladá J. Mistrík horizontálne (H) a vertikálne (V) členenie textu v tom zmysle, ako sa uvádzajú v jeho *Štylistike slovenského jazyka, resp. Kompozícií jazykového prejavu*. Aj pri týchto dvoch kvalifikátoroch sa rozoznávajú tri stupne podľa miery zložitosti členenia.

Na rozdiel od týchto fyzických kvalifikátorov majú tri parolové kvalifikátory (ako ich nie dosť šťastne nazýva autor) konkrétnejšie hodnoty. Tak lexikálny kvalifikátor L má hodnotu L_1 , ak priemerná slabiková dĺžka v skúmanom útvere je nad 2,3 (to je priemerná dĺžka slova vypočítaná pre slovenčinu), a hodnotu L_2 , ak priemerná slabiková dĺžka slova je pod 2,3. Prekvapuje však, že z tohto merania sa vymyká kvalifikátor L_3 — tento kvalifikátor sa pripisuje textom, ktoré sú „potenciálne najnasýtenejšie viacvýznamovými slovami a slovami s preneseným významom“, teda zrejme už bez ohľadu na ich slabikovú dĺžku. Treba, pravda, povedať, že aj pri kvalifikátoroch L_1 a L_2 sa uvádza aj sémantické hľadisko. Nejednotný základ hodnotenia však i tak bije do očí.

V ďalšom parolovom kvalifikátore, ktorým sa vystihuje zviazanosť textu, sa berú do úvahy percentuálne údaje o počte spbjok (preto ho J. Mistrík označuje S — syndetickosť). Hodnotu S_1 majú útvary,

v ktorých je 0—5 % spojok, pri S_2 je rozsah 5—10 % spojok, pri S_3 nad 10 %. Popri týchto dvoch kvalifikátoroch zavádza J. Mistrík v parolovej oblasti ešte komplexný kvalifikátor, ktorý vyjadruje zložitosť kompozície daného útvaru vyjadrenú použitým slohovým postupom. Najjednoduchšiu kompozíciu a teda hodnotu M_1 (M —metóda) majú útvary informačné a opisné, hodnotu M_2 má útvár rozprávací a napokon M_3 útvár výkladový. Je pochopiteľné, že na vyjadrenie kompozičnej zložitosti zatiaľ niet číselného vyjadrenia.

Spomenuté morfológické a parolové kvalifikátory sa napokon dopĺňajú o tzv. komplementárne kvalifikátory, t. j. o vlastnosti kinetické, grafické a akustické, teda vlastne **neязыkové** na jednej strane (J. Mistrík ich označuje ako **okazionálne -O**), a o vlastnosti titulku (**T**) na druhej strane. Je zrejmé, že najmä pre titulok ťažko možno nájsť číselné ukazovatele.

Pri niektorých morfológických a parolových kvalifikátoroch sa nedá vyjadriť ich hodnota troma stupňami, resp. ich hodnota je irelevantná, alebo presahuje rozsah vymedzený hodnotami 1 a 3. V prvom prípade navrhuje autor index N , v druhom prípade matematický symbol $>$ (väčší ako) a $<$ (menší ako). Napokon celý súbor zistených kvalifikátorov, teda celý vzorec ešte označuje indexom modálnosti, vyjadrujúcim neprítomnosť, resp. nehmatateľnosť autora (index x) a prítomnosť, angažovanosť autora, resp. vyjadrenie jeho hodnotiacich postojov (index y).

Takisto celého súboru kvalifikátorov, celého vzorca sa týkajú štýlové kvalifikátory. Tieto kvalifikátory, **prirodzene**, nemôžu mať číselnú charakteristiku, sú iného druhu a J. Mistrík to aj formálne vyjadruje tým, že tieto kvalifikátory vyznačuje kurzívou. Treba **zdôrazniť**, že štýlové kvalifikátory nevyplývajú z jednotlivých vlastností skúmaných útvarov, ale pridáva ich **bádateľ apriórne**, resp. podľa vopred vypracovanej a uznávanej schémy. Z týchto dvoch vlastností možno **usudzovať**, že by vlastne mali stáť pred znamienkom rovnosti, a teda bližšie charakterizovať daný žáner. Pravda, **potom** by sa ukázalo, že v mnohých prípadoch sú tautologické, lebo napr. dizertácia nemôže patriť inam ako do náučného výkladového štýlu.

Napokon je tu ešte otázka vzájomnej závislosti jednotlivých kvalifikátorov. Autor sám **správne konštatuje** (s. 41), že raz možno predpokladať stupeň príbuznosti (malo by azda byť príbuznosť) istého prvku s iným prvkom, ale inokedy ide o absolútnu **nezávislosť**. **Správne konštatuje** aj fakt, že niekedy môžu byť isté kvalifikátory vo vzťahu implikácie (azda na to myslel, keď v úvode hovoril o matematicko-logických postupoch). Ale v takom prípade by bolo treba tento vzťah vyznačovať aj vo vzorcoch pre žáner.

Ak sa tu **konštatuje**, že v navrhnutých modeloch (vzorcoch) sa pomerne málo využívajú štatistické údaje, **neznamená to v nijakom** prípade záporný postoj k navrhnutej metóde. Naopak, treba sa usilovať vypracovať vhodné štatistické postupy a tak naplniť predložené modely konkrétnymi údajmi. Treba **súhlasiť s Mistríkovým konštatovaním** (s. 48), že javy, pomocou ktorých sa diagnostikujú jednotlivé žáner, **nemôžu** mať iba trojakú, trojstupňovú hodnotu. **Ale nemožno** sa uspokojiť s tým, že by číselné údaje mali vyjadrovať skôr vzájomnú polohu kvalifikátorov než ich číselnú hodnotu.

Zo skutočnosti, že sme tu venovali pozornosť vlastne len analýze navrhovaných kvalifikátorov, by nemalo vyplývať, že metóda, ktorú vypracovala a použil J. Mistrík, nevedie k cieľu, k presnejšiemu vymedzeniu žánrov. Rozbor celej práce, analýza a charakteristika jednotlivých žánrov, ktorú podáva J. Mistrík, ukazuje, že autor je na správnej ceste a že na tejto ceste úspešne začal prekonávať prekážky vyplývajúce z doterajšej nejasnosti a zložitosti problémov v oblasti genológie.

J. Horecký

KISS, L.: *SZLÁ V TÜKÖRSZÓK ÉS TÜKÖRJELENTÉSEK A MAGYARBAN*. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976. 231 s.

Konfrontačný výskum maďarčiny so slovanskými jazykmi má už dosť dlhú tradíciu. Maďarskí jazykovedci venovali vzťahom maďarčiny k okolitým slovanským a iným geneticky nepribuzným jazykom

veľkú pozornosť. Vychádzali pritom vždy z faktu, že sa v dôsledku dejín Maďarov musela maďarčina intenzívne stýkať s inými európskymi jazykmi a ich nárečiami, najmä ak sa berie ako východisko do úvahy možnosť, ba nevyhnutnosť úplného alebo čiastočného bilingvizmu mnohých Maďarov v minulosti aj prítomnosti. Podrobný prieskum histórie a tiež geografického rozloženia dotýčnych jazykov a najmä ich lexiky poskytuje stále rastúce možnosti precíznej formulácie parciálnych problémov a tiež pravdepodobných odpovedí na ne. Výrečným dôkazom toho je nová knižná monografia známeho budapeštianskeho lingvistu a slavistu Lajosa Kissa o slovanských kalkoch v maďarčine, ktorá v istom zmysle uzatvára doterajší viac-menej atomistický výskum a v inom zmysle zasa otvára nové perspektívy.

Nové perspektívy spočívajú v tom, že po vypracovaní primeranej teórie a metodológie v svetovej lingvistiky a po vyťažení nárečovej lexiky umožnili sa širšie závery aj v takých sémantických okruhoch, ktoré z hľadiska jazykových kontaktov doteraz neboli predmetom hlbšieho výskumu. Aj naďalej ostáva v platnosti zásada, že východiskom výskumu kalkov je sústavný etymologický výklad celej lexiky národného jazyka: dodržiavanie tejto zásady javí sa ako vedomé budovanie domácej (maďarskej) tradície v komplexnom výskume maďarskej lexiky.

Je pozoruhodné, že sa autor opiera o najnovšiu literatúru všeobecnojazykovednú aj slavistickú, ibaže sa nestavia kriticky ani k takým prácam, ktoré sa už podrobili zásadnej kritike. Tak napríklad teória o dunajskom jazykovom zväze, ako ju stavia L. Gál di a ďalej rozpracúva Gy. Décsy, nenašla väčší súhlas u vážnejších badateľov.

Trochu prekvapuje hodnotenie Š. Lešku ako reprezentanta maďarskej vedy, ale je sympatické, že sa Leškova práca *Elenchus...* (1825) nielenže spomína, ale i hodnotí ako závažný prameň aj pre dnešnú jazykovedu.

Autor vidí nielen možnosti, ale aj všetky úskalia problému. Napriek tomu robí radšej akoby širšie zábery: neobmedzuje sa na výklad jednoznačných a nesporných prípadov, skôr naopak, azda ešte podrobnejšie sa venuje opisu a výkladu prípadov menej jednoznačných, ba priam diskutabilných. Miera pravdepodobnosti je tu síce vždy relatívna; pri mnohých heslách by sme očakávali triezvejší záver. A pretože takýchto hesiel je pomerne veľa, nemôžeme sa ubrániť celkovému dojmu, že autor podľahol sugestívnosti drobných jednotlivostí. Nijako síce neprekvapuje počet analyzovaných jednotiek — stosedemdesiat slov, lebo veď vyše tisícročné susedstvo a spolunažívanie mohlo zanechať aj početnejšie styky na oboch stranách, ale isté pochybnosti vyvoláva ľahkoverný, málo kritický postup pri rozličných odvodených slovách typu *bádogos* a pod. Je pravda, že sa horizont etymológie rozširuje úmerne k počtu skúmaných jazykov, ale tým sa nemôže znehodnotiť zásada, že sa pri odvodených slovách predsa len odporúča ostať v rámci východiskového jazyka.

Kissova kniha o slovanských kalkoch v maďarčine je úspešným pokračovaním Kniezsovej roboty vo výskume maďarsko-slovanskej interferencie, lebo veď sám Kniezsa chcel túto problematiku spracovať v druhom diele práce *A magyar nyelv szálv jövevényezsavaí*. O pokračovaní možno hovoriť aj v tom zmysle, že ani L. Kiss — podobne ako Š. Kniezsa — nevenoval slovenčine primeranú pozornosť, hoci archívy Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV stoja dnes k dispozícii všetkým záujemcom o slovenskú lexiku spisovnú, nárečovú aj historickú.

J. Ružička

GROCHOWSKI, M.: *ŚRODEK CZYNNOŚCI W STRUKTURZE ZDANIA. NARZĘDZIE. SUBSTANCJA, MATERIAŁ*. Prace Instytutu języka polskiego, 2. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Ossolineum, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1975. 107 s.

Pomenovania prostriedku činnosti sa tradične skúmali alebo v rámci tvorenia slov, alebo v rámci analýzy pádu (najmä inštrumentálu) ako kategórie substantíva. V monografii mladého poľského badateľa

M. Grochowského, člena kolektívu, ktorý vypracúva novú gramatiku poľského jazyka, sa výrazne prejavujú črty charakteristické pre súčasnú poľskú gramatickú teóriu: chápanie nadradenosti sémantického opisu vety nad formálno-gramatickým opisom, prejavujúce sa v postupe od významu k výrazu, a napokon využívanie matematickej logiky pri lingvistickom modelovaní, ktoré má v Poľsku svoju tradíciu. V Grochowského koncepcii sa prostriedok činnosti chápe ako jedna zo „sémantických rol“ čiže „hlbkových pádov“ (argumentov) predikátu. Primárne je to práca sémantická, pričom sémantika sa tu chápe v zmysle vetnej sémantiky. Z toho automaticky vyplýva, že sémantická analýza pomenovaní prostriedku činnosti sa nerobí izolovane, ale berie sa do úvahy vetné okolie týchto názvov, a to nie okolie z formálno-gramatickej roviny vety, lež z roviny vetnosémantickej, ktorú reprezentuje predikátovo-argumentová štruktúra vety. Prostriedok je jedným z argumentov tejto štruktúry. Je to teda zároveň práca sémanticko-syntaktická. Dostatočná pozornosť sa venuje aj formálnej stránke viet s prostriedkom činnosti.

Monografia sa skladá z teoretickej a materiálnej časti. Ako sa autor sám vyslovil, nejde mu o vypracovanie nového teoretického modelu. Cieľom teoretickej časti práce je určiť si na základe známych metód predmet skúmania, jeho rozsah a podať sémanticko-syntaktickú charakteristiku viet obsahujúcich prostriedok činnosti. Výsledky autor exemplifikuje a overuje v materiálnej časti práce, kde sú zachytené systematicky usporiadané analýzy poľských viet s prostriedkom činnosti. Hoci je Grochowského práca rozsahom nevelká, autor v nej zaujíma stanovisko k viacerým závažným gramatickým, sémantickým aj všeobecnolingvistickým problémom a svojky ich rieši. Klodom práce je aj dôsledné dodržiavanie vytýčených metodologických zásad.

Autor prijíma metodologické postuláty bádateľov opisujúcich obsah vety pomocou sémantického metajazyka, ktorý má podobu prirodzeného jazyka, ale odlišuje sa od opisovaného jazyka vyšším stupňom rozčlenenia štruktúry obsahu. Práce tohto druhu su rozvinutím názorov lingvistov, ktorí používajú pri opise významu viet alebo lexém z istých sémantických okruhov sémantické dištingtívne príznaky. M. Grochowski sa v chápaní sémantiky bezprostredne opiera o metodologickú koncepciu poľských bádateľov A. Boguslawského a A. Wierzbickej, príbuznú sémantickým teóriám niektorých sovietskych bádateľov. (Zasvätený a vyčerpávajúci obraz o výsledkoch sovietskych bádateľov tejto sémantickej orientácie v konfrontácii s výsledkami iných sovietskych a zahraničných sémantických opisov podáva kniha J. D. Апресяна *Leksičeskaja semantika*. Moskva, Nauka 1974.) Sémantické východiská M. Grochowského možno stručne zhrnúť takto: Obsah každej vety prirodzeného jazyka sa opisuje pomocou inej rovnoznačnej vety prirodzeného jazyka, ktorá sa od opisovanej vety odlišuje maximálne možným rozčlenením obsahu na elementárne, ďalej nedefinovateľné výrazy. Medzi výrazovou a obsahovou rovinou niet jednoznačného izomorfizmu. Členenie textu na syntaktické zložky nezodpovedá členeniu textu na obsahové zložky. V tejto súvislosti cituje autor tézu A. Wierzbickej o tom, že povrchová štruktúra vety maskuje jej hlbkovú štruktúru. Hodno pripomenúť, že k podobnému uzáveru dochádza u nás F. Daneš (*Some thoughts on the semantic structure of the sentence*. *Lingua*, 21, 1968, s. 63), keď tvrdí, že gramatická forma, gramatický vetný vzorec môže simulovať istú sémantickú štruktúru. Obsahovú dvojčlennosť, reprezentovanú predikátovo-argumentovou štruktúrou, pokladá M. Grochowski za univerzálnu vlastnosť každej vety a rozlíšenie jednotlivých typov argumentov predikátu s určením ich hierarchie za podstatu sémantickej interpretácie výpovede. Východiskom analýzy sú autorovi tzv. základové predikátové výrazy, t. j. také výrazy, ktoré na mieste argumentu neobsahujú transformy iných viet.

Pred vlastnou sémantickou analýzou konštrukcii s prostriedkom činnosti si M. Grochowski ponajprv všima poľské práce, a to staršie syntaktické práce A. Heinza, Z. Klemensiewicz, J. Losa a i., ako aj práce súčasných autorov A. Boguslawského, A. Wierzbickej, I. Bellertovej, S. Karolaka. Ďalej venuje pozornosť monografiám o inštrumentáli v slovanských jazykoch (M. Ivičová, R. Mrázek, D. S. Staniszeva, D. S. Worth), ako aj prácam amerických lingvistov, v ktorých sa inštrumentál skúma buď v rámci Chomského koncepcie hlbkovej štruktúry vety (G. Lakoff), alebo v rámci teórie hlbkových pádov (Ch. Fillmore, J. T. Platt a i.). Z citovanej literatúry vidno, že Grochowski dobre pozná

problémy, ktoré „trápia“ autorov zaoberajúcich sa názvami prostriedkov činnosti. Niektoré z nich potom rieši v rámci svojej koncepcie, niektorým sa vyhýba. Za neúčelné pokladá napr. pokračovať v **diskusii** o probléme, či konštrukcie vyjadrujúce prostriedok činnosti sú predmetmi alebo príslovkovými **určenia-**mi. (Tento problém sa riešil aj v slovenskej lingvistike; porov. polemiku J. Oravca v knihe *Väzba slovies v slovenčine s názormi F. Miku.*) Nazdávame sa, že rezignáciu na riešenie tohto problému možno **prijat** iba v špecializovanej monografii, akou je recenzovaná práca. V syntetickom gramatickom diele sú **možné** dve riešenia. Alebo sa náprotivky predikátu kladú na jednu **rovinu, t. j. rozlišujú** sa iba jednotlivé **typy** argumentov ako jednotlivé „sémantické roly“, alebo sa proti **predikátu kladú** participanty rozčlenené na **aktanty a cirkumstanty** (tak je to napr. v novom českom gramatickom projekte). Pri tomto druhom riešení **zrejme** nebude jedno, kam sa budú prostriedky činnosti zaraďovať.

Zásadnú dôležitosť má v autorovej koncepcii určenie nevyhnutných a postačujúcich podmienok pre prítomnosť argumentu prostriedok činnosti v danej vete. (1) Zložkami danej vety (základového predikátového výrazu) sú tri argumenty: (a) osobný agens, (b) paciens, (c) argument reprezentujúci materiálny neživotný predmet. (2) Veta vyjadruje jeden alebo dva príčinné-následné vzťahy: v **prípade** relačných zmien činnosti agensa (a) spôsobujú zmeny v (c) spôsobuje zmenu vzťahu (c) – (b); v **prípade** nerelačných (nielen relačných) zmien (a) spôsobuje zmenu v (c), ktorá potom spôsobuje zmenu v (b). V rámci nerelačných zmien rozlišuje M. Grochowski zmeny v priestorovej lokalizácii predmetu (*Ján sype piesok na chodník*), zmeny vlastností predmetu (*Ján sladí čaj zaváraninou; Ján kuje železo kladivom*), **zmeny**, v dôsledku ktorých vzniká **nový predmet (Zoša šije na stroji blúzku z hodvábu)**. Ako vidno, **prostriedok činnosti** sa vyskytuje iba v **takých predikatívnych** výrazoch, ktoré obsahujú (ex definitione) aj agens a paciens. Vo všeobecnosti sémantická interpretácia výrazov obsahujúcich prostriedky činnosti spočíva v určení sledu príčinných vzťahov: zmeny predmetu označeného prostriedkom činnosti sú **výsledkom** pôsobenia agensa; tie isté zmeny sú zasa príčinou zmien predmetu označeného paciensom. V slovenskej lingvistike je takémuto chápaniu prostriedku činnosti veľmi blízka Mikuova charakteristika tzv. čiastočne intenčného instrumentálu (v monografii *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, s. 216): „Pomocný predmet — prostriedok, nástroj má trojaký aspekt. Po najprv má vzťah k agensovi, ktorý je vyjadrený nominatívom. Nástroj pomáha vykonávať činnosť a prenášať ju na paciensa... Na to, aby sa nástroj dostal do činnosti, do pohybu, treba vynaložiť isté úsilie a do istej miery sa dejom zamerať i na sám nástroj. Agens svojou činnosťou, ináč odchodnou od deja pomenovaného daným slovesom, zasahuje i nástroj.“

Keď M. Grochowski na základe určených podmienok výskytu prostriedku činnosti podrobuje analýze **doterajšiu literatúru**, ukazuje sa mu ako potrebné vylúčiť z predmetu skúmania viaceré prípady, ktoré iní autori kvalifikujú ako prostriedok činnosti. Výrazy s abstraktným významom vystupujúce v pozícii argumentu pokladá za transformy osobitných viet (s inými predikátmi). Predikatívne výrazy typu *Ján udiera laktom o stôl* (význam nástroja tu vidia napr. D. S. Worth, M. Ivičová) vylučuje z analýzy preto, lebo časť tela **agensa a paciens** nie sú v príčinné-následnom vzťahu. Takéto prípady nazýva M. Grochowski kvázi-instrumentom. **Vety** tohto typu vyjadrujú činnosť a jednu zmenu v predmete, kým vo vetách s **prostriedkom činnosti** sa vyjadrujú dve zmeny. Za prostriedok činnosti nepokladá autor ani názvy neživotných predmetov v nominative typu *Puška strieľa*. (Porov. aj Fillmorov **príklad Klúč zavrel dvere**.) Táto veta nie je výsledkom transformácie vety *Ktosi strieľa z pušky*, lež vety *Puška je vhodná na strieľanie*, je teda vetou komunikujúcou o vlastnostiach predmetu, nie o nástroji.

V rámci prostriedku činnosti rozlišuje M. Grochowski tri typy argumentov: nástroj, substanciu a materiál. Aj zo syntakticko-sémantického hľadiska sa teda ukazuje potrebné diferencovať prostriedky činnosti (obdobnú diferenciáciu zo slootovného hľadiska zavádzame kategóriami nástroj a spotrebná látka v našej práci *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*, Bratislava 1974). „Substanciami“ nazýva autor predmety, ktoré nemajú vlastnú podobu, alebo ktoré sa v dôsledku zmien v predmetoch reprezentovaných paciensom stanú ich časťami. Sú to látkové mená (napr. *krém* vo vete *Ján si natiera nos krémom*). Názov „nástroj“ sa vzťahuje na argumenty reprezentujúce predmety, ktoré majú vlastnú podobu a nestávajú sa súčasťou predmetov reprezentovaných paciensom (*Ján reže papier nožom*). Názov

„materiál“ používa autor na označenie takých predmetov, ktoré majú vlastnú podobu, nestávajú sa časťou paciensa a treba ich brať do úvahy pri charakteristike **nového stavu** paciensa (*Ján ovíja Márii ruku obvázom*).

Ako M. Grochowski aplikuje tieto teoretické východiská v materiálovej časti práce? Výber skúmaných sloviess (z jedenástich zväzkov *Slovníka jazyka polskiego* pod. red. W. Doroszewského) sa obmedzuje na činnostné neprefixálne nedokonavé slovesá. Východiskových 1 200 sloviess obmedzil autor na základe rozličných kritérií a postupných selekcií na 100 sloviess a pri týchto slovesách zisťoval možnosť a nemožnosť ich spájania s prostriedkom činnosti. Sémanticko-syntaktické interpretácie robil autor podľa schémy obsahujúcej tieto kroky: príklad minimálnej vety; schéma, v ktorej sú **jednotlivé argumenty reprezentované symbolmi**; inventár argumentov reprezentujúcich predmety, ktoré sa zúčastňujú na danej činnosti; selektívne ohraňovania týkajúce sa argumentov; explikácia významu základového predikatívneho výrazu. Na ilustráciu uvedieme príklad slovesa *hrabať*: *Ján hrabe seno na lúke drevnými hrablami*; X_n hrabe Y_a $r_{na} + loc$ Z_i ; $\{x, y, r, z\}$ $[y, r]$ $y =$ seno, obilie, smeti a pod.; $R =$ miesto na povrchu zeme (lúka, hriadka, pole a pod.); $z =$ hrable (argument zabudovaný formálne aj sémanticky); x hrabe y z -om na $r = x$ vykonávajú isté pohyby z -om spôsobom, že z sa presúva na povrchu r , na ktorom je y , spôsobujúc, že y sa presúva po povrchu r ; x spôsobuje, že z spôsobuje, že povrch r , na ktorom začína byť y , sa stáva menším a povrch r , na ktorom bolo y , sa stáva hladším a rovným.

Autorov pojem zabudovaného argumentu (argument wbudowany) je istou obdobou vnútorného predmetu v našej lingvistickej tradícii. M. Grochowski rozlišuje: 1. argumenty zabudované do predikátovej štruktúry sémanticky (napr. *ihla* je nástroj zabudovaný do významu *šit*); 2. argumenty zabudované formálne — sloveso a jeden z názvov predmetov vo funkcii argumentu sú príbuzné (napr. *kosiť* — *kosa*), ale predmet reprezentovaný daným argumentom nie je príslušným slovesom charakterizovaný jednoznačne (*Ján kosí trávu dlhou kosou, kosákom, kombajnom*); 3. argumenty zabudované formálne aj sémanticky — napr. *szczotka* je nástroj formálne aj sémanticky zabudovaný do slovesa *szczotkować*. (V našej monografii sémanticky zabudované nástroje nazývame lexikálnym vyjadrením nástroja ako protikladným slovotvorne vyjadrenému nástroju.) M. Grochowski sa však vzájomným vzťahom slovtvornej štruktúry slovesa a názvu prostriedku činnosti nezaobera.

Pri slovesách, ktoré sa odlišujú počtom a typom argumentov, prostriedok zvyčajne navodzuje rozdielne zmeny paciensa; tak vznikajú homonymá. Napr. pri slovese *hádzať* (*Ján hádže kameňom do okna*) argumenty sú agens, paciens, nástroj implikovaný sémanticky; je to relačná zmena. Pri slovese *hádzasť* (*Ján hádže zemiaky košom do pivnice*) argumenty sú agens, paciens, nástroj neimplikovaný sémanticky plus iný argument implikovaný sémanticky, v tomto prípade miesto; ide o zmenu v priestorovej lokalizácii predmetu. Pravda, uvedené príklady majú svoje úskalía. Problematické sa nám zdá byť vymedzenie relačnej zmeny ako protikladnej zmeny lokalizácie predmetu. Práve explikácia významu *hádzať* nie je najšťastnejšia, lebo sa v nej vlastne uplatňuje zmena v lokalizácii predmetu (porov. na s. 58 „ z sa pohybuje v smere miesta, v ktorom je y “), takže sémantický rozdiel nie je dosť výrazný. Treba však povedať, že aj keď niektoré explikácie významu predikatívnych výrazov pôsobia trocha ťažkopádne, čo je spôsobené úsilím čo najviac rozčleňovať význam, toto rozkladanie významu nie je samoučelné, má dištinktívnu vnútrojazykovú platnosť. Grochowski sa vystríhal opisovať významové rozdiely, ktoré nevyplyvajú z jazyka, ale „z vedomostí o svete“. Vcelku sa autorovi podarilo odhaliť mnohé jemné významové rozdiely (napr. medzi slovesami *krájať* a *rúbať* a mnohými inými).

Trocha zaráža fakt, že v autorovej práci nie sú zaradené nijaké zvrtné slovesá. Spojenia zvrtných sloviess autor zrejme nepokladá za základové predikatívne výrazy, alebo sa zvrtné slovesá azda vylučujú preto, že paciens je pri niektorých zvrtných slovesách vyjadrený iba morfémou *sa*, nie osobitným slovom a denotačne je totožný s agensom. Nazdávame sa však, že zvrtné slovesá by si zaslúžili aspoň poznámku. Pri zvrtných slovesách typu *pudrovať, parfumovať* sa totiž vety so zvrtným slovesom zdajú byť z hľadiska používania reči základnejšie ako vety s nezvrtným slovesom. M. Grochowski uvádza ako základnú vetu *Mária pudruje Barbore nos ružovým pudrom* (s. 75); **základnejšia** sa nám zdá byť veta *Mária sa pudruje ružovým pudrom*.

Monografia M. Grochowského je zaujímavým a **podnetným** pokusom opísať konkrétny výsek **predikátovo-argumentovej** štruktúry poľských viet, a **to viet, ktorých** jeden argument tvorí prostriedok činnosti. Ako svojrázne a **plodné spojenie** istej sémantickej koncepcie s istou gramatickou koncepciou aj táto práca dokazuje **perspektívnosť** postupu v lingvistickom opise od jazykového významu k jazykovej forme.

K. Buzássyová

AVRORIN, V. A.: *PROBLEMY IZUČENIJA FUNKCIONALNOJ STORONY JAZYKA. K VO-PROSU O PREDMETE SOCIOLINGVISTIKI*. 1. izd. Leningrad. Izdatel'stvo Nauka 1975. 275 s.

Monografické knižné dielo V. A. Avrorina rieši otázku predmetu sociálnej lingvistiky a zdôrazňuje oprávnené vyčleňovanie sociolingvistiky ako samostatnej časti jazykovedy. Vychádza z dvojstrannej podstaty jazyka, z jeho materiálnej štruktúry a sociálnej funkcie. Funkčnú stránku jazyka pokladá za **hlavný predmet** sociálnej jazykovedy. Zdôrazňuje však, že jazykovú situáciu ako konkrétny typ **vzájomného pôsobenia** jazykov a ich rozličných foriem existencie v spoločenskom živote z rôznych období **historického vývinu** jednotlivých národov by sme nevedeli pochopiť, keby sme si neosvetlili ďalšie základné otázky sociolingvistiky: formy existencie, prostredie, sféry a podmienky jestvovania jazyka. V. A. Avrorin ich ozrejmuje najprv v podmienkach **jednorečovosti** a potom v podmienkach bilingvizmu.

Z hľadiska dialektického a **historického materializmu kritizuje** tradičné chápanie jazykových funkcií, rozšírené najmä v západoeurópskych a amerických **smeroch a školách**. Podľa Avrorina jazyk má štyri funkcie: **komunikatívnu** (prostriedok, nástroj styku), **expresívnu** (vyjadrovanie myšlienok), **konštruktívnu** (formovanie myšlienok) a **akumulatívnu** (zhromažďovanie spoločenských skúseností a poznatkov). V zhode s prevládajúcimi tendenciami v sovietskej jazykovede vymedzuje presnú hranicu medzi funkciami jazyka a funkciami reči. **Medzi funkcie reči zaraďuje**: **nominatívnu** (označenie alebo **určenie predmetu myšlienky**), **emocionálno-voluntatívnu** (vyjadrenie pocitov hovoriaceho a **želaní priviesť** niekoho k tomu, **aby realizoval istú činnosť**), **signálnu** (výzva k adresátovi, aby bezprostredne reagoval), **poetickú** (zameraná na označujúce a **označované**) a **magickú** (**adresovaná reč** na rozličné božstvá atď.).

Avrorin charakterizuje funkcie jazyka a reči takto: **Funkcie jazyka sú vlastne každému jazyku. Ale nie všetky jazyky majú každú funkciu reči. Funkcie jazyka sú stále, a funkcie reči fakultatívne. Funkcie jazyka vystupujú komplexne ako celok, naproti tomu funkcie reči spravidla individuálne (zriedka v určitých kombináciách), nikdy však nie všetky naraz. Komplexnosť pre funkciu jazyka je záväzná; naopak zasa funkcie reči len dopĺňajú funkcie jazyka v závislosti od situácie a zámerov konkrétneho rečového aktu. Funkcie jazyka nemajú jazykové prostriedky špeciálne určené pre ne; funkcie reči majú jazykové prostriedky, ktoré sú pre ne špeciálne určené.**

Hoci sa **obidva typy funkcií dajú presne odlišiť**, v lingvistickej literatúre sa hranice medzi nimi stierajú. **Avrorin to vysvetľuje** tým, že funkcie reči vystupujú s funkciami jazyka súčasne, ako keby sa v každej **výpovedi navzájom preplietali**. Otázku funkcií reči však autor nepokladá za takú, čo by spadala do okruhu **témy**, do skúmania funkcií jazyka.

Avrorin polemizuje so zástancami **monofunkčnosti** a nelimitovanej polyfunkčnosti jazyka, najmä však s **tými, čo pojem funkcie chápu široko, neohraničene, čo za funkcie pokladajú také javy, ktoré k funkciám nemajú nijaký vzťah** (napr. hovorená podoba spisovného jazyka, jazyk vedy, jazyk súdu a prokuratúry, jazyk rádia a televízie, jazyk prózy, jazyk poézie atď.). Tu sa do pojmu funkcia zahrnujú formy existencie, sféry používania jazyka, názvy rôznych literárnych **žánrov**, slovom — všetko okrem funkcií jazyka vo vlastnom zmysle: je to preto, že sa slovo funkcia **neberie ako vedecký termín, lež ako bežné slovo**.

Autor knihy ďalej **vyzdvihuje fakt, že funkcie jazyka tvoria systém, ktorého všetky časti sú späté**

vzájomným pôsobením a vzájomnou podmienenosťou. Zviazanosť medzi funkciami je natoľko pevná, že celý systém si možno predstaviť ako jedinú funkciu, ktorá má štyri neoddeliteľné stránky. Práve tento moment — vraví Avrorin — privádzal niektorých lingvistov k tomu, že sa stali zástancami monofunkčnosti jazyka.

Otázku funkcií jazyka pokladá Avrorin — ako sme už spomenuli — za hlavný predmet sociolingvistiky. No hneď dodáva, že by sme nemali jasnú predstavu o jazykovej situácii, keby sme neriešili ďalšie základné otázky sociolingvistiky: problematiku foriem jestvovania jazyka (spisovná reč v písomnej a hovorenej podobe, dialektová podoba jazyka vo forme teritoriálneho a sociálneho nárečia, naddialektová forma v podobe interdialektu, koiné atď.), otázku prostredia, kde sa jazyk používa (styk v rámci rodiny, výrobného kolektívu, sociálnej skupiny, obce alebo ohraničeného územia, styk pri dočasne organizovanom stretnutí ľudí, styk v rámci národa, medzi národmi a všefudský styk), problematiku sféry využívania jazyka (sféra hospodárskej činnosti, spoločensko-politickej činnosti, každodenného života, organizovanosť učenia, sféra umeleckej literatúry, masovej informácie, vedy, osobnej korešpondencie, náboženského kultu atď.), podmienky existencie jazyka (formy etnickej jednoty ľudí: kmeň, národnosť, národ, sociálne podmienky, úroveň suverenity v politickej a hospodárskej oblasti, úroveň kultúrneho rozvoja, počet a teritoriálna kompaktnosť národa).

Až po charakterizovaní foriem existencie, prostredia využívania, sfér využívania a podmienok jestvovania jazyka a opísaní ich vzťahu prechádza Avrorin k rozboru súčinnosti medzi jazykovou situáciou a rečovou situáciou. Výskum jazykovej situácie sa totiž opiera o skúmanie rečovej situácie. Rečová situácia a výber rečovej formy (spisovného jazyka, medzinárodného jazyka, dialektu) závisí od toho, k akej profesionálnej a vzdelanostnej skupine patrí hovoriaci a adresát, v akom prostredí (rodinné, verejná schôdza, pracovné prostredie), na akú tému sa hovorí. Avrorin podotýka, že americkí sociolingvisti postupujú metodicky nesprávne, keď venujú pozornosť individuálnej rečovej situácii. Takýto postup je menej hodnotný ako skúmanie jazykového života väčších kolektívov, opis ich sociálno-ekonomického, etnického a kultúrneho rozvoja. Preto americkí sociolingvisti aj predmet sociálnej lingvistiky ohraničujú na rečový akt, podmienený vzťahmi medzi účastníkmi komunikácie, rečovou situáciou, temou a funkciou rečového aktu.

Ak ide o osvetlenie jazykovej situácie v podmienkach bilingvizmu, prípadne polylingvizmu, treba venovať pozornosť povahe vzájomného vplyvu jazykov.

Avrorin polemizuje so západoeurópskymi a americkými lingvistami, ktorí nerobia rozdiel medzi bilingvizmom a diglosiou. Diglosia sa týka iba jedného národného jazyka, bilingvizmom dvoch národných jazykov. Ak príslušník jedného národa používa dialektovú a naddialektovú formu národného jazyka, to nie je bilingvizmus. Sú dva typy bilingvizmu, usadzuje Avrorin. Regionálny sa obmedzuje na nositeľov dvoch národných jazykov žijúcich na ohraničenom území. Ináč bilingvizmus sa vyskytuje len v istom štádiu vzájomného vplyvu jazykov. Autor knihy podľa našej mienky oprávnene diferencuje vývin k bilingvizmu v triednej antagonistickej spoločnosti a v neantagonistickej socialistickej spoločnosti. V kapitalistickom spoločenskom zriadení vzájomný vplyv jazykov spravidla viedol k zámene jedného jazyka iným. Naproti tomu v socialistickej spoločnosti obidva jazyky sa používajú a navzájom sa z používania nevytláčajú. Avrorin má správne stanovisko i k tzv. zmiešaným jazykom, ku kreolským jazykom. Kreolské jazyky pokladá skôr za umelé útvary. Starší jazykovedci, ktorí otázky vzájomného vplyvu jazykov zjednodušovali, ich považovali za jazyky zmiešané z národných jazykov.

Problematiku jazykovej situácie skúma Avrorin z hľadiska synchronného a historického. Historický aspekt sa zameriava na interpretáciu činiteľov v jazykovej situácii nielen z retrospektívneho, ale aj perspektívneho hľadiska. Avrorin pokladá synchronný aspekt skúmania jazykovej situácie za aktuálnejší, lebo sa týka vývinu foriem jazyka i do budúcnosti. A tak z pozícií dialektického a historického materializmu rieši otázku jazykovej politiky, vzájomný vplyv rodného jazyka a jazyka medzinárodného styku v triednej antagonistickej a socialistickej spoločnosti, ako aj najbližšie osudy národných jazykov najmä v období rozvoja beztriednej komunistickej spoločnosti.

V. A. Avrorin vo svojej práci, v ktorej všestranne osvetlil funkčnú stránku jazyka, predstavujúcu

hlavný predmet sociolingvistiky, tvorivo uplatnil princípy dialektického a historického materializmu. Plní tak i závery prvej konferencie o marxistickej jazykovede, zorganizovanej Akadémiou vied ZSSR v novembri 1974 (pozri správu v Jazykovednom časopise, 26, 1975, s. 185—189), podľa ktorých sa jazykovedné disciplíny majú rozpracúvať už v rozvinutej socialistickej spoločnosti tak, aby v podmienkach komunistickej spoločnosti dialektický a historický materializmus vystupoval ako teoretický základ všetkých jazykovedných disciplín.

P. Ondrus

MOLOŠNAJA, N. T.: *SUBSTANTIVNYJE SLOVOSOČETANJA V SLAVIANSKICH JAZYKACH*. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 238 s.

Donedávna sa pozornosť bádateľov v oblasti slovanskej syntaxe sústreďovala predovšetkým na sloveso ako konštitutívnu zložku vety, prípadne na vetné členy priamo rozvíjajúce sloveso. V ostatnom čase sa začína aj s výskumom menných skupín vo vete (najmä v poľskej a sovietskej syntaxi). Príspevkom k skúmaniu menných skupín je aj recenzovaná práca, v ktorej autorka podáva konfrontačný opis elementárnych substantívnych syntagiem v slovanských jazykoch. Základom tohto porovnávania sú adnominálne syntagmy v ruštine, ktoré porovnáva s poľskými, českými, bulharskými a srbochorváckymi syntagmami.

V úvodnej, teoretickej časti autorka vysvetľuje svoje chápanie syntagmy a usiluje sa riešiť sporné otázky súčasnej syntagmatiky. Ide jednak o samu podstatu chápania syntagmy (či ide o hotové jednotky jazyka ekvivalentné slovu a slúžiace ako materiál na stavbu vety, alebo ich treba pokladať za jednotku, ktorá sa na rozdiel od slova nevyskytuje hotová, ale sa zakaždým tvorí nanovo) a jednak o nejednotnú interpretáciu jednotlivých typov syntagmiem. V tejto súvislosti vystupuje do popredia najmä otázka, či tradičné delenie syntagmiem na determinatívne, koordinatívne a predikatívne vystihuje charakter syntagmy, a ďalej otázka hodnotenia analytických tvarov slov, osamostatnených výrazov, frazeologických spojení pomocných a plnovýznamových slov.

Autorka voľné syntagmy nepokladá za hotové jednotky jazyka, za ekvivalenty slov, aj keď, ako hovorí, môžu v istých prípadoch fungovať ako slovo (v pomenovacej funkcii), ale takto môžu fungovať aj vety. Zdôrazňuje, že v jazyku jestvujú hotové iba modely syntagmiem, kým ich realizácia sa uskutočňuje v procese reči. Syntagmu chápe ako voľné (nefrazeologizované) spojenie dvoch alebo viacerých plnovýznamových slov spojených vzťahom závislosti. Z takéhoto chápania vyplýva jednak popieranie existencie koordinatívnej syntagmy, jednak presunutie problematiky predikatívnych a polopredikatívnych spojení zo syntagmatiky do teórie vety, pretože príznak komunikatívnosti, ktorým sa vyznačujú, nie je charakteristický pre syntagmu. Do teórie vety patria podľa názoru autorky aj otvorené priradené rady slov, osamostatnené výrazy, niektoré spojenia utvorené na základe vzťahu, ktorý nazýva analógiami zhody a väzby, a spojenia utvorené spojkami *kak* a *čem*.

Štruktúra syntagmy je podľa autorky vždy binárna: určované slovo — určujúce slovo. Základom spojenia slov v syntagme je vzťah závislosti. Hoci autorka hovorí o troch formálnych spôsoboch vyjadrenia vzťahu závislosti, v podstate uznáva iba zhodu a väzbu. V protiklade k tradičnému chápaniu nepovažuje vzťah medzi podmetom a prísudkom za zhodu, ale za osobitný druh gramatického vzťahu, utvorený syntaktickou pozíciou slovesa. Pri vymedzení väzby zdôrazňuje fakt, že nepriamy pád závislého substantíva je vyvolaný nielen gramatickou formou, ale aj lexikálnym významom nadradeného výrazu. Rozlišuje silnú väzbu ako nevyhnutné doplnenie nadradeného slova a slabú väzbu ako doplnenie fakultatívne. Rozdiel medzi silnou a slabou väzbou je rozdielom medzi syntaktickým a sémantickým (okolnostným) pádom. V slabej väzbe pre objasnenie významu nadradeného slova je dôležitý nie tvar závislého substantíva, ale jeho význam. Toto tvrdenie dokladá príkladmi *sideť v dome* — *sideť na stule* —

sideť u stola — *sideť pod derevom*, v ktorých si nadradený výraz vyžaduje podľa autorkinho názoru priestorovú charakteristiku.

Ak použitie predložky **nie je podmienené významom nadradeného substantíva**, pádová forma podradeného slova závisí **od predložky** a nie od významu nadradeného výrazu. Predložka určuje tvar podradeného substantíva a celý predložkový výraz sa pripája k nadradenému slovu tak voľne ako príslovky, teda sa primkýna. Takéto spojenia nazývajú niektorí autori pádovým primkýnaním. V takomto hodnotení vidí autorka tendencie zužovať pojem väzby v súčasnej **sovietskej** lingvistiky, no keďže medzi spomenutými tromi druhmi formálneho vyjadrenia závislosti (silnou väzbou, slabou väzbou a primkýnaním) niet formálnej hranice, pokladá ich za sémantické podtypy väzby. Okrem týchto prípadov hovorí autorka o výrazoch, ktoré tvoria s niektorým členom vety iba zdanlivú syntagmu. Vo vete *Večerom k nam na dvor vošol vysokij mužčina* podľa autorky nejstuje syntagma *vošol k nam*, teda výraz *k nam* so slovesom netvorí syntagmu, ale sa vzťahuje na vetu ako celok. (Niektorí sovietski autori, napr. N. J. Švedovová, nazývajú takéto výrazy determinantmi.)

Ako vidieť, v chápaní väzby v sovietskej a československej syntaktickej teórii sú značné rozdiely. Väčšina sovietskych autorov pojem väzby značne rozširuje a v ich hodnotení prevažuje najmä formálna stránka podradeného výrazu. Všeobecne za primknuté sa pokladajú iba neohybné slovné druhy, teda predovšetkým príslovky, kým nepriamy pád substantíva sa hodnotí ako väzba. Z takejto formálnej charakteristiky vyplýva potom aj vetnočlenské hodnotenie tzv. „vázobných“ nepriamych pádov adnominálnych substatív ako predmetu a nie ako prívlastku. Autorkin názor na silnú a slabú väzbu ako na nevyhnutné a fakultatívne doplnenie nadradeného výrazu je správny, ale s jeho aplikáciou v citovaných príkladoch ťažko možno súhlasiť. Domnievame sa totiž, že sloveso *sideť* si svojím významom ani svojou gramatickou formou nemôže vyžadovať priestorovú charakteristiku, pretože je rovnako možná jeho charakteristika časová, spôsobová, miery a pod. (*sideť večerom*, *sideť po turecki*, *sideť ves' deň*), a teda vo všetkých týchto prípadoch ide o primkýnanie.

Zdá sa však, že ani v slovenskej syntaxi nie je chápanie väzby bezproblémové. Ak totiž hovoríme o väzbe ako o nevyhnutnom sémantickom doplnení nadradeného výrazu, možno to plne aplikovať na všetky intencné pády substantív v adverbálnych syntagmách, ale v atributívnych syntagmách, kde je prívlastok iba fakultatívnym doplnením nadradeného substantíva, naráža takéto chápanie na vážne problémy. Preto by azda bolo možné uvažovať o rozlíšení silnej väzby v adverbálnych syntagmách a pri adnominálnom genitive a slabej väzby v atributívnych syntagmách s nadradeným deverbatívnym substantívom, kým v ostatných atributívnych syntagmách s prívlastkom v nepriamom holom alebo predložkovom páde by sa spôsob vyjadrenia závislosti hodnotil ako primkýnanie.

Obsahom materiálovej časti práce je opis modelov elementárnych substantívnych syntagmiem. Takýto model tvorí informácia o tom, akým slovným druhom alebo lexikálnou podtriedou slovného druhu, prípadne lexémou je vyjadrené nadradené a podradené slovo (1), či má spojenie predložku (2), v akom morfológickom tvare vystupujú komponenty (3), slovosled členov syntagmy (4) a formálny prostriedok vyjadrenia závislosti (5). Autorka vymedzuje štyri typy syntaktických vzťahov, ktoré môžu byť vyjadrené adnominálnymi syntagmami: a) vlastné určovacie, b) objektovo — určovacie, c) subjektovo — určovacie, d) určovaco — okolnostné. Tieto základné typy ďalej sémanticky špecifikuje podľa významu, ktorý syntagmatické spojenie vyjadruje, napr. spojenia s významom príslušnosti, vlastnosti, miesta, času, spôsobu a i. Pri väčšine typov uvádza aj možnosti transformácie na významovo synonymné konštrukcie.

Na základe podrobného opisu modelov substantívnych syntagmiem vo vybraných slovanských jazykoch prichádza autorka k záveru, že v slovanských jazykoch jestvuje v podstate ten istý register modelov substantívnych syntagmiem. Slovanské jazyky sú si blízke nielen v týchto modeloch, ale aj v syntaktických významoch, ktoré tieto modely vyjadrujú, pričom využívajú rovnaké slovnodruhové gramatické kategórie a okrem srbochorvátčiny aj rovnaké predložky. Výnimkou je iba bulharčina. Viaceré podstatné odlišnosti bulharčiny vyplývajú zo straty kategórie pádu a slovesného infinitívu. Typologické rozdiely slovanských modelov substantívnych syntagmiem spočívajú v prípustnosti variácií vo všeobecnom type spájateľnosti substantíva. Preto podľa autorky možno hovoriť iba o rozdieloch v produktivnosti

a distribúciu použitých pádov, predložiek a vyjadrovaných syntaktických vzťahov, charakteristických pre jednotlivé slovanské jazyky. Centrom porovnania je pre autorku ruština ako materinský jazyk. Na tomto základe určuje blízkosť slovanských jazykov podľa skúmaných modelov substantívnych syntagiem takto: $\check{C} - P - |R| - Sb - B$. Najviac sa líšia bulharské modely: srbochorváčtina, ktorá si zachovala kategóriu pádu, je bližšie k ostatným slovanským jazykom než k bulharčine, ale podľa významu predložiek sa s nou v mnohom zhoduje. Najbližšie k ruštine je poľština, ku ktorej sa určitým spôsobom primyká čeština, v mnohom zhodná s poľštinou, ale odlišná od ruštiny.

Základné zistenia N. T. Mološnej prinášajú cenné poznatky ku konfrontačnému výskumu slovanských jazykov, sporné sú však jej niektoré tvrdenia týkajúce sa alebo určitých modelov, alebo vyjadrovania niektorých významov v slovanských jazykoch. Napr. v ruštine vydeľuje model $S_1 + S_2_{Akv}$ (*svidanie každý deň, kanikuly každý god*) s časovým významom, ktorý pre ostatné slovanské jazyky neuvádza. Takéto spojenia jestvujú však v češtine aj v slovenčine: *zábava každú nedelu, dovolenka každý rok* a pod. V našej syntaktickej tradícii sa jednoznačne tvrdí, že nejednotvuje bezpredložkový akuzatívny prvok: takéto spojenia však tomu zdanlivo odporujú. Tieto prípady možno vysvetliť dvojakým spôsobom: alebo ide o neúplnú syntagmu, ktorej nadradený člen je časťou menného prísudku a akuzatív je v tomto prípade jeho okolnostným určením (*mať dovolenku každý rok*), alebo ak ide o deverbálne nadradené substantívum, akuzatív ako príslovkové určenie času fundujúceho slovesa sa v prípade jeho transformácie na substantívum nemení (ako to býva vždy pri intencnom akuzatíve), ale zostáva v svojom pôvodnom tvare, pretože v tomto prípade nevystupuje ako pád substantíva, lež ako príslovka. Možno z toho usudzovať, že tendencia niektorých pádových foriem substantíva — vypadnutie z paradigmy, zmeravenie a prechod k iným slovným druhom (v tomto prípade k príslovkám) — je v jazyku živá aj dnes.

Určité nedoslednosti možno nájsť aj pri porovnávaní vyjadrenia účelového vzťahu v jednotlivých slovanských jazykoch. Podľa názoru autorky české modely $S_1 + od + S_2_{Gen}$; $S_1 + pod + S_2_{Akv}$; $S_1 + za + S_2_{Instr}$ nemôžu vyjadriť účelové vzťahy. Tomuto tvrdeniu odporujú spojenia typu *kapky od srdce, orba pod oves, honba za zlatom*, v ktorých podradené substantívum v spojení s príslušnou predložkou vyjadruje účel nadradeného výrazu. Tieto prípady si však možno vysvetliť neúplnými materiálovými podkladmi z jednotlivých slovanských jazykov.

Aj napriek spomínaným sporným otázkam v hodnotení niektorých syntaktických javov je monografia N. T. Mološnej cenným príspevkom jednak k výskumu menných skupín, jednak ku konfrontačnému výskumu slovanských jazykov a môže byť dobrým základom pre skúmanie mnohých syntaktických javov.

J. Nižniková

KOLŠANSKIJ, G. V.: *SOOTNOŠENIJE SUBJEKTIVNYCH I OBJEKTIVNYCH FAKTOROV V JAZYKE*. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 230 s.

V súčasnosti, keď sa v jazykovede kladie čoraz väčší dôraz na analýzu obsahovej stránky, dostávajú sa znova do popredia aj otázky filozofickej podstaty jazyka. Práca G. V. Kolšanského je orientovaná práve týmto smerom: pri analýze najsponernejších aktuálnych otázok všeobecnej jazykovedy vychádza zo vzťahu subjektívnych a objektívnych faktorov. Tento vzťah je jedným z podstatných filozofických problémov; rovnako je závažný aj v jazykovede, kde sa ním treba zaoberať najmä v súvislosti so sémantikou a pragmatikou. Povaha a rozsah monografie neumožňuje autorovi, ako sám pripomína, skúmať všetky aktuálne problémy, preto si všima len tie, ktoré sa bezprostredne dotýkajú základných vlastností jazyka.

Kniha má síce jedenásť kapitol, no po obsahovej stránke by sme ju mohli rozdeliť na dve časti. Prvú časť tvorí úvod s prvou kapitolou, kde sa autor zaoberá vzťahom subjektívneho a objektívneho v súvislosti so samou podstatou jazyka a s jeho funkciou v ľudskej spoločnosti. Vo všetkých ostatných kapitolách sa rieši niektorý zo základných problémov (komunikácia, informácia atď.), pričom všetky spája jednotná východisková myšlienka (vzťah subjektívny — objektívny).

G. V. Kolšanskij skúma systém a štruktúru jazyka a jazykové funkcie z gnozeologického aspektu. Z pozícií dialektického materializmu prehodnocuje názory jednotlivých jazykovedných smerov, najmä tézy F. de Saussura a štrukturalistov. Prichádza k záveru, že jazyk je materializáciou ľudského vedomia, teda vo vzťahu ku skutočnosti je druhotný, zároveň je však jednotou materiálneho a ideálneho. Materiálne a ideálne sa v dejinách jazykovedy chápe rozlične v závislosti od toho, ako sa interpretuje termín forma — či sa chápe v gnozeologickom zmysle (vzťah vedomia k hmote), alebo v lingvisticko-metodologickom (forma ako materiálna, zvuková podstata myslenia). Autor dokazuje, že jazyk nemožno oddeľovať od myslenia, lebo jazyk je „myslenie v činnosti“ (to je základ jeho objektívnej podstaty); subjektívny faktor sa prejavuje v tom, že jazykový prejav sa vždy spája s nejakým individuom. Z tohto hľadiska vyvracia de Saussurovu dichotómiu jazyk — reč a ukazuje, že F. de Saussure ani pri rozlišovaní jazyka ako sociálnej kategórie a konkrétneho rečového prejavu neprekročil hranice ľudského vedomia, psychiky (s. 22). G. V. Kolšanskij tu dokazuje neadekvátnosť obidvoch de Saussurových argumentov, z ktorých vychádzal pri rozlišovaní jazyka a reči — kvantitatívnu ohraničenosť výpovede aj abstraktnosť jazykového systému (s. 23 n.). Podľa Kolšanského možno gnozeologicky rozlišovať v teórii jazykový model (ako abstraktný systém) a reálny jazyk, ale ich nemožno dávať do protikladu. Aj Chomského delenie na kompetenciu a performanciu možno pripustiť iba v didaktickom ponímaní (s. 33). Ak sa takto z pozície vzťahu subjektívneho a objektívneho faktora pozeráme na jazyk, musíme prehodnotiť aj tradičný názor na jazykové funkcie. Kolšanskij dokazuje, že komunikatívna (presnejšie komunikatívno-poznávacia) funkcia jazyka je jeho prirodzenou vlastnosťou; o ostatných funkciách (estetická, emocionálna a i.) možno hovoriť iba v súvislosti s jednotlivými plánmi jazykového systému (s. 47).

G. V. Kolšanskij zaujíma stanovisko aj k povrchovej a hĺbkovej štruktúre. Podľa neho sa hĺbková štruktúra nestotožňuje s významom jazykových tvarov, vôľa človeka neurčuje jazykové zákony — tie sú odrazom reálne existujúcich vzťahov medzi vecami a javmi (s. 62). Pod hĺbkovou štruktúrou jazyka chápe G. V. Kolšanskij vzťahy medzi jazykovými kategóriami, ktoré riadia pohyb tvarov pri zostavovaní výpovede.

Nemenej seriózne a fundovane pristupuje Kolšanskij k ďalším javom, pri ktorých treba brať do úvahy vzťah subjektívnych a objektívnych faktorov, ako sú nominácia a jej vzťah ku komunikácii, informácia a pragmatika v komunikácii, problém pravdivosti výpovede i otázky štýlu a parajazyka. Autor znovu zdôrazňuje nevyhnutnú spätosť jazyka s vedomím, keď vysvetľuje, že nominácia sa nevzťahuje iba na slovo, ale aj na slovné spojenie a vetu (s. 73). Dozvedáme sa o vplyve subjektívneho faktora na výber výpovednej konštrukcie; autor upozorňuje na vzťah nominatívnej a komunikatívnej funkcie vety a na správne chápanie sémantickej synonymity. Kolšanskij podrobne dokazuje nerozlučnú spätosť objektívnej a subjektívnej stránky v komunikatívnej informácii proti tradičnému chápaniu subjektívneho faktora v jazyku ako vyjadrenia subjektívno-hodnotiacich a emocionálnych postojov človeka. Aj rozlišovanie logického a umeleckého myslenia sa v posledných rokoch podrobuje kritike; podľa G. V. Kolšanského nejde v tomto prípade o osobitný druh myslenia, ale o zvláštny spôsob poznávania reálneho sveta.

Jedným z dôležitých momentov komunikácie je aj chápanie pragmatických javov. Podľa autora nemožno pri pragmatike hovoriť o osobitnom jazykovom pláne, pragmatický aspekt sa týka mimojazykových okolností (sociálno-psychologických) konkrétnej rečovej komunikácie. Kolšanskij zaujíma aj stanovisko k aktuálnemu problému pravdivosti výpovede, pričom sa opiera o charakteristiku tohto javu v logike. Podnetný je aj postoj tohto marxistického jazykovedca k názoru Sapira a Whorfa na subjektívny charakter jazyka (s. 169). G. V. Kolšanskij zastáva existenciu univerzálnej jazykovej štruktúry, ktorej individuálnym prejavom sú národné jazyky; tie však neodrážajú osobitný reálny svet, nemajú určujúci charakter vo vzťahu subjekt — objekt. Autor sa nemohol pri analýze vyhnúť ani štylistike, ktorá má zo všetkých jazykovedných disciplín najbližšie k subjektívnej stránke v jazyku. Poukazuje na to, že pri súčasnom rozvoji jazykovedy sa aj v štylistike stále väčší dôraz kladie na obsahovú stránku funkčných štýlov v súvislosti s problematikou masovokomunikačných prostriedkov. Poslednú kapitolu monografie venuje Kolšanskij vzťahu jazyka a parajazyka. (Pripomeňme tu jeho osobitnú prácu venovanú tejto problematike *Paralingvistika*, Moskva 1974.)

Monografia G. V. Kolšanského je významným príspevkom k aktuálnemu výskumu v jazykovede, ale aj v logike a vo filozofii a podnetom pre dialektické rozvíjanie lingvistickej metodológie.

A. Appelová

TIPOLOGIJA GRAMMATICĚSKICH KATEGORIJ. MEŠČANINOVSKIJE ČTENIJA. Red. V. N. Jarcevová — A. V. Desnická — F. P. Filin — V. Z. Panfilov. Moskva, Nauka 1975. 220 s.

Tento **zaujímavý** zborník popri štúdiách venovaných teórii gramatických kategórií obsahuje aj materiálové **príspevky**, a to z oblasti jazykov izolujúcich, aglutinatívnych a inkorporujúcich. V jednotlivých článkoch vystupuje do **popredia otázka definície gramatickej kategórie**, jej vlastností, vzťahu medzi gramatickými kategóriami a štruktúrnym typom jazyka i klasifikácie gramatických kategórií.

Je pochopiteľné, že pri takom veľkom počte prispievateľov (dovedna dvanásť) sa názory na niektoré **otázky rozchádzajú**. **To badať už** pri definícii gramatických kategórií. Podľa V. N. Jarcevovej (*Ierarchija grammatičeskich kategorij i tipologičeskaja charakteristika jazykov*, s. 5—23) gramatická kategória sa neobmedzuje na rámec morfológie (s. 5), takže aj ustálenú syntaktickú paradigmu možno pokladať za prostriedok vyjadrovania zovšeobecného gramatického významu. Naproti tomu P. J. Skorik (*Grammatičeskije kategoriji i strukturnyj tip jazyka*, s. 120—139) používa termín gramatická kategória len vo význame morfológická kategória (s. 121).

Otvorenou zostáva otázka vzťahu medzi gramatickými kategóriami a štruktúrnym typom jazyka. Podľa M. M. Guchmanovej (*Sootnošenie slovoizmenitelnyh grammatičeskich kategorij i tipologija jazyka*, s. 24—41) „... niektoré flektívne gramatické kategórie vykazujú priamu a bezprostrednú závislosť od typu jazyka, ako sme to ilustrovali na príklade kategórie pádu a polypersonálneho časovania“ (s. 41). T. S. Šaradzenidze sa správne nazdáva (v článku *Grammatičeskije kategoriji i morfoložičeskije tipy jazykov*, s. 42—55), že „nie všetky zhody v gramatických kategóriách jazykov istého typu a nie všetky rozdiely v jazykoch rozličných typov predstavujú ilustráciu závislosti gramatických kategórií od morfológických typov“ (s. 51). Šaradzenidze zdôrazňuje, že zovšeobecnenia tohto vzťahu by boli predčasné a jednoznačnejšie by bolo možné poukázať na tie prípady, keď gramatické kategórie nezavisia od morfológického typu jazyka. **Aj stanovisko** P. J. Skorika v tomto ohľade je zdržanlivé, lebo píše: „Pritom uvedené štruktúrne zvláštnosti jazyka nijako nesúvisia s tým, či je jazyk aglutinatívny alebo flektívny“ (s. 125).

S posudzovaným komplexom otázok súvisí aj úsilie interpretovať gramatické kategórie v izolujúcich jazykoch inak ako v jazykoch syntetických. M. M. Guchmanová tvrdí, že v čínštine protiklad jednoduchého afigovaného slova netvorí neutralizovateľnú privatívnu opozíciu (s. 37). Naproti tomu N. V. Solncevová a V. M. Solncev (*O nekotoryh svojstvach morfoložičeskich kategorij v izolirujuščich jazykach*, s. 91—104) zastávajú názor, že aj v čínštine jestvujú gramatické kategórie. Podľa nich nulové a afigované formy tvoria v čínštine privatívny, neutralizovateľný protiklad (s. 100—102), pričom **neutralizácia** je v izolujúcich jazykoch oveľa častejšia ako v jazykoch **syntetických**. Recenzent sa prikláňa k názoru Solncevovcov a nepokladá obligatornosť za podstatný príznak gramatickej kategórie (porov. s. 98). Stupeň obligatornosti býva u rozličných kategórií rozdielny, takže realistejšie je **pokladať za najdôležitejšiu črtu gramatickej kategórie jej všeobecnosť** v tom zmysle, že hociktoré slovo patriace k istému slovnému druhu môže za istých okolností priberať ten-ktory morfológický ukazovateľ (s. 99).

Veľmi plodná pre typológiu a zaujímavá z hľadiska všeobecnej jazykovedy je **otázka gramatických vlastností tzv. izolujúcich jazykov**. Najmä americkí deskriptivisti odmietali pojem slovných druhov a **predpokladali** (vo fáze gramatiky frázových štruktúr), že lingvistika vystačí so syntaktickými triedami. **Napríklad** aj slovné druhy v austronézskejších jazykoch sa pokladali za čisto syntaktické, hoci je zjavné, že **nie každé slovo môže vystupovať vo všetkých syntaktických funkciách**. Podľa názoru recenzenta **aj**

kombinatorika (ktorá napokon závisí od sémantiky slov) stačí na vymedzenie tried slov ako selektívnych kategórií. Ako postrehli Solncevovci, existencia slovných druhov súvisí s nehomogénnosťou všeobecných významov slov. Tieto všeobecné významy sú práve vzhľadom na svoju všeobecnosť gramatické a **gramatická nehomogénnosť** slovných tried je nevyhnutná pre kombinatoriku slov. Teda aj v izolujúcich jazykoch jestvujú gramatické kategórie v podobe slovných tried čiže slovných druhov (s. 93—94).

Aj S. E. Jachontov (*Grammatičeskije kategoriji amorfnoho jazyka*, s. 105—119) zdôrazňuje nehomogénnosť slov v amorfných jazykoch a dôležitosť poznania slovných druhov pre pochopenie štruktúry amorfnej vety (s. 118). Slovné druhy a vetné členy sú takmer jediné gramatické kategórie v amorfných jazykoch. Amorfný jazyk je užší pojem ako izolujúci jazyk. V amorfnom jazyku slovo nemá tvary a skladá sa iba z koreňa. Naproti tomu v izolujúcom jazyku slovo môže obsahovať formálne ukazovatele, ak nevyjadrujú syntaktické kategórie (s. 106).

A. V. Bondarko sa v štúdií (*Klassifikacija morfologičeskich kategorij*, s. 56—76) zaoberá viacerými klasifikačnými hľadiskami. Rozlišuje klasifikácie úzko morfológické, štruktúrno-syntaktické a obsahové. **Ani jedna táto klasifikácia však neberie do úvahy ďalšie hľadisko** — či sa prislusnosť k istej kategórii vyjadruje explicitne alebo nie. Prvý prípad predstavuje napr. kategória času, slovesného rodu alebo osoby, kým druhý prípad ilustruje kategória životnosti. Bondarkovým prínosom ku klasifikácii je rozlišovanie alternačného a derivačného typu (s. 59—63). V štúdií sa gramatické kategórie neposudzujú izolovane, ale v širšej perspektíve. Správne sa zdôrazňuje, že morfológické, syntaktické, lexikálne i slovtvorné prostriedky **vlastne iba** slúžia vyjadrovaniu zmyslu v texte (s. 68). Tu by sme mohli doložiť, že aj spôsob vyjadrovania **zmyslu** je druhotný, t. j. podriadený dosiahnutiu cieľov, ktoré sú spravidla neverbálne.

Pre porovnávací výskum gramatických kategórií v rozličných jazykoch prináša veľa užitočného záverečný článok O. G. Revzinovej (*Tipologičeskije anketirovanije i grammatičeskije kategoriji*, s. 197—218). Autorka sa v ňom stručne zaoberá najrozmanitejšími aspektmi, z hľadiska ktorých možno skúmať gramatické kategórie.

Recenzovaný zborník je vitaným prínosom k typológii gramatických kategórií, hoci niektoré otázky, prirodzene, zostávajú otvorené. Patrí sem vzťah gramatických kategórií a typu. Riešenie tejto otázky **komplikuje** skutočnosť, že ani jeden reálny jazyk nepredstavuje čistý „typ“, ale skôr zmes typologicky rozdielnych spôsobov, a napokon i skutočnosť, že do typologickej charakteristiky jazyka patrí aj súbor jeho gramatických kategórií. Z tohto hľadiska by bolo užitočné skúmať, ktoré gramatické kategórie sa v jazyku aspoň čiastočne navzájom podmieňujú, ktoré sú medzi sebou nezávislé a ktoré sa navzájom vylučujú.

V. Krupa

HUTTERER, C. J.: *DIE GERMANISCHEN SPRACHEN. IHRE GESCHICHTE IN GRUNDZÜGEN*. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 543 s.

Známy budapeštiansky germanista Claus Jürgen Hutterer podáva v tejto knihe prehľad vývinu germánskych jazykov od indoeurópciny a germánskeho prajazyka cez obdobia vydeľovania sa jednotlivých germánskych jazykov až po súčasnosť. Tematicky má kniha priam encyklopedický charakter: autor si všíma nielen vývin jednotlivých germánskych jazykov, ale veľa pozornosti venuje aj kultúrnym dejinám starých Germánov. Pritom kniha nie je iba mechanickým zhrnutím doterajších poznatkov z oblasti **dejín germánskych** jazykov. Autorovi ide predovšetkým o osvetlenie zložitých konvergentných a divergentných vývinových procesov medzi geneticky príbuznými, ale typologicky pomerne dosť rozdielnymi jazykmi, pričom postupuje tak, že pomocou synchronno-abstraktných „rezov“ vo vývinovo najrelevantnejších obdobiach jednotlivých germánskych jazykov získava údaje, ktoré mu umožňujú sledovať nielen

vývin jazykových systémov v jednotlivých etapách, ale aj typologickú divergenciu, resp. konvergenciu vo vývine germánskych jazykov. Autor tak spája historicko-porovnávaciu metódu s metódou historickej typológie. Veľkú pozornosť venuje aj vnútorným tendenciám vo vývinovom procese germánskych jazykov, ale vždy s ohľadom na vonkajšie, mimojazykové činitele, ktoré môžu vývin buď spomaľovať, alebo zrýchľovať. Preto si autor podrobnejšie všima aj výsledky jazykového zemepisu a dialektológie.

Kniha je rozdelená do piatich kapitol. V prvej kapitole spracúva autor stručne tematiku indoeurópskeho jazyka ako východisko k ďalším výkladom. **Stručne charakterizuje** cesty, po ktorých sa jazykovedci dopracovali k pojmu indoeurópciny, spomína **teórie o vzniku indoeurópskych jazykov** a stručne charakterizuje hláskoslovný systém, gramatickú stavbu a slovnú zásobu indoeurópciny. Obsahom druhej kapitoly je charakteristika germánskeho prajazyka, jeho nárečového **členenia a vývinu**. Tretia kapitola zhrňa poznatky o kultúre starých Germánov: spôsob života, **náboženstvo**, problematika runových pamiatok a začiatky starogermánskeho písomníctva. Pozornosť venuje aj onomastickým a toponomastickým problémom. Vo štvrtej, najrozsiahlejšej kapitole, sleduje Hutterer dejiny jednotlivých germánskych jazykov od ich vyčlenenia z pragermánskeho jazyka po dnešok. Čitateľ tu nájde nielen najdôležitejšie údaje z dejín jednotlivých germánskych jazykov, ale aj prehľad o súčasnej nárečovej situácii v germánskych krajinách. Popri tom si autor všima aj regionálne hovorové jazyky, sociolekty, hybridné **jazyky, kreolské jazyky** a nezabúda ani na umelé jazyky, ktoré vznikli na podklade germánskych jazykov.

V **piatej**, poslednej kapitole sa autor zaoberá štruktúrnymi príznakmi germánskych jazykov, ktoré **navzájom** porovnáva na jednotlivých jazykových rovinách. Porovnávané prvky sú prehľadne zostavené do tabuliek a diagramov a môžu byť cennou pomôckou **pre tých, čo** sa chcú hlbšie oboznámiť s problematikou štruktúrnej príbuznosti germánskych jazykov.

Kniha je bohato ilustrovaná mapami, kresbami a diagramami, čo len zvyšuje jej hodnotu. Jej veľkou prednosťou sú aj komentované a jazykovo interpretované jazykové ukážky nielen z rozličných vývinových etáp germánskych jazykov, ale aj zo súčasných germánskych nárečí a sociolektov. Podľa obsahu a **metodiky spracovania** je kniha určená širokej jazykovednej verejnosti, ale výborne spĺňa aj predpoklady **dokonale** a obsažnej učebnice pre študentov i mladých adeptov germanistiky.

R. Gedeon